

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

Bakalářská práce

Dmitry Shchelkalin

Metafyzika pozdního Wittgensteina

Late Wittgenstein's Metaphysics

Praha 2015

Vedoucí práce: doc. PhDr. Vojtěch Kolman, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 10. srpna 2015

.....

Dmitry Shchelkalin

Děkuji Vojtěchu Kolmanovi, vedoucímu mé práce, za přínosné podněty.

Klíčová slova:

Wittgenstein, Ludwig

O jistotě

stěžeje

gramatická pravidla

objektivní jistota

metafyzika

Key words:

Wittgenstein, Ludwig

On Certainty

hinges

rules of grammar

objective certainty

metaphysics

Abstrakt:

Předkládaná interpretace Wittgensteinových spisů má za cíl vyjasnění dílčích aspektů jeho díla s důrazem na témata pojetí jazyka a metody filosofie v dílech *Tractatus Logico-Philosophicus*, *Filosofická zkoumání*, *O jistotě* a dalších. Možnosti chápání Wittgensteinova postoje v rámci klasických filosoficko-teoretických kategorií ukazuje na základě rozboru gramatických pravidel jazyka jakožto životních forem a objektivních jistot a jejich aplikování v rámci požadované metody filosofie na skutečnost, že běžné kategorie nejsou vůči Wittgensteinově pozici zcela kompatibilní, tudíž navrhuji umírněné realistické chápání jeho sémantiky při neopomenutí pragmatického přesahu v non-strukturalistickém pojetí. Sledováním hlavních Wittgensteinových myšlenek a metod jejich předložení od raného po pozdní období nám umožní eliminovat nepatřičné interpretace – tím myslím především metafyzické a ontologické konotace, jež se vázaly na rané období. Ukazuje se, že tyto konotace nelze doložit ve zkoumaných textech v žádné jednoznačné a explicitní teorii, jakkoli je v jeho díle jinak zcela patrná návaznost v tom, jak k jednotlivým tématům přistupoval.

Abstract:

Presented interpretation of the Wittgenstein's writings aims to clarify the particular aspects of his work, with an emphasis on the themes of language concepts and philosophical methods in the *Tractatus Logico-Philosophicus*, *Philosophical Investigations*, *On Certainty* and others. Plausible understanding of Wittgenstein's positions within the classical philosophical and theoretical categories based on this analysis of the grammatical rules of language in their forms of life and of objective certainties and their application within the required method of philosophy shows the fact that normal categories are not completely compatible with Wittgenstein's positions, therefore, suggest a moderate realistic reading which will not neglect its semantics in a pragmatic overlap in non-structuralist approach. Investigating key Wittgenstein's ideas and methods of their presentation from early to late period allows us to eliminate improper interpretation – I mean first of all metaphysical and ontological connotations that bind to the early period. It turns out that these connotations can not be documented in the studied texts in any concrete and explicit theory, although his work has otherwise quite obvious continuity in the individual topics approaching.

OBSAH

1	ÚVOD	1
2	UKOTVENÍ SOUVISLOSTÍ.....	3
2.1	TRACTATUS LOGICO-PHILOSOPHICUS	3
2.2	Z LOGIKY DO GRAMATIKY: ROZPADÁNÍ.....	11
2.3	„STŘEDNÍ“ WITTGENSTEN	13
2.4	NOVÉ FILOSOFICKÉ METODY	17
2.5	FORMY ŽIVOTA	20
2.6	PRŮBĚŽNÁ REKAPITULACE.....	27
3	METODA AGRAFA DOGMATA: SCHOLASTICKÉ ČTENÍ & ATEORETISMUS	30
4	O JISTOTĚ.....	34
4.1	SKEPSE	34
4.2	OBJEKTIVNÍ JISTOTA	38
4.3	STĚŽEJNÍ VĚTY.....	43
4.4	CHARAKTERISTIKA STĚŽEJÍ.....	47
4.5	PŮVOD A ODLIŠNOSTI.....	51
4.6	DALŠÍ STRATIFIKACE: ČEHO SE VZDÁT NEMŮŽEME.....	55
4.7	ČTYŘ-PÓLOVÉ ROZLIŠENÍ	57
4.7.1	Lingvistické stěžeje	58
4.7.2	Osobní stěžeje.....	59
4.7.3	Lokální stěžeje	62
4.7.4	Universální stěžeje: nerevidovatelné jistoty.....	65
5	METAFYZIKA POZDNÍHO WITTGENSTEINA	67
6	ZÁVĚR	74
7	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:.....	75
8	SEZNAM ZKRATEK:.....	77

1 Úvod

Tato práce má nalézt pozitivní výklad textů Ludwiga Wittgensteina spadajících do tzv. pozdního období jeho tvorby, kam dle obecně přijímaného členění autorova díla patří spis **Filosofická zkoumání** (*Philosophical Investigations*), ale hlavním těžištěm mého zájmu je pak především spis **O jistotě** (*On Certainty*) a téma v něm uvedené (byť nikoli jediné v rámci daného spisu), které v tuto chvíli ve zkratce nazvu *hinge propositions*, tedy tzv. „stěžejní“ věty. Toto zkoumání má odpovědět na základní otázku celé práce ohledně filosoficko-teoretického zařazení Wittgensteinova díla. Pro koherenci výkladu však považuji za nutné přihlížet také ke spisu **Tractatus logico-philosophicus** (dále jako „*Traktát*“), zejména pak kvůli vzájemnému provázání témat, jež se dílem Wittgensteina linou v té či oné podobě. Není však možné opomenout ani další jeho díla, texty, poznámky či dopisy – zmíním namátkou **Filosofickou gramatiku** (*Philosophical Grammar*) a **Filosofické poznámky** (*Philosophical Remarks*) – které dovolují hlubší vhled do problematiky uvozené názvem mé bakalářské práce, jíž je „*Wittgensteinova metafyzika*“ pozdního období jeho života, jakkoli si tento termín žádá dalšího rozvedení a vyjasnění, kterého se mu dostane v dalším průběhu textu.

V rámci zmíněné literatury se zaměřuji na témata, která zatím uvedu jen v technických termínech a o kterých bude později řeč podrobněji. Jde mi tedy především o oblasti, jimž Wittgenstein věnoval převážnou část své pozornosti a která tvoří naši představu, čím je Wittgensteinova filosofie. Jde mi tedy o jeho chápání *jazyka* (ideálního, běžného, jazykových her) a s tím související pojetí *gramatiky* vyvinuté na základech *logické syntaxe* v rámci raného období zaměřeného na *logiku*. Ukáži, jak optikou vlastního pojetí jazyka přistupoval k *filosofii* a jaké měl představy o její korektní *metodě*, jež je nevyhnutelně spojená s *kritikou metafyziky* a s jeho chápáním „*vztahu jazyka a světa*“ (nakolik je tento termín zavádějící či nikoli bude samozřejmě předmětem dalšího rozboru). Mj. se nevyhnu tématům *pragmatismu* a *mysticismu*. Tento výčet však není úplný a v dalším průběhu práce bude dle potřeby doplněn – dílčím způsobem bude řeč i o *významu*, *porozumění*, *vysvětlení*, *jednání*, *víře* a dalších.

Mnohé okruhy jako jsou (namátkou) kritika skepticismu, nemožnost soukromého jazyka, matematika a intuicionismus, fenomenologie, logický atomismus a jeho opuštění,

verifikacionismus aj. nechávám z kontextuálního úhlu pohledu vůči obsahu mé práce prakticky stranou alespoň natolik, jak je to smysluplně možné, abych se co nejvíce držel linie, jež mi dovolí postupovat dál.

První část mé práce se tedy věnuje rozboru vybraných ‚velkých‘ témat v těch obrysech, jež mi dovolí přejít plynule ke spisu *O jistotě*, jeho celkovému charakteru, a na tomto základu pak k hlubšímu rozboru spisu a k prozkoumání tématu ‚*stěžejí, na nichž se otáčí svět*‘, tj. k hlavnímu bodu mého zájmu.

Cílem této práce není kritika, ale – opět opakuji – pokus o nalezení takového čtení, výkladu a interpretace, jež mi umožní prezentovat nauky Wittgensteina tak, jak je na základě prostudovaných materiálů chápu, tj. jako propojené nejen osobou autora, ale hlavně v rámci jejich vzájemného vztahu jistého vnitřního ‚*propletení*‘, byť je často obtížné přesně určit všechny vztahy spojení kvůli samotnému charakteru či obsahu jím zastávaných postojů, čímž myslím programovou absenci snahy o vytvoření ucelené, jasně definované, explicitní teorie či paradigmatu v nějaké systémové podobě.

Jedním z důvodů, proč odmítám k Wittgensteinově filosofii přistupovat kriticky, je snaha o odkrytí intence a smyslu, jež autor do svých textů vkládal: chci nechat mluvit především jeho texty, nikoli sebe. Tento přístup, jež si dovolím nazvat *scholastickým* způsobem četby, by měl podat co nejvíce odkazů na primární texty a dbát toho, aby byl zachován původní smysl textu, přičemž jeho následná interpretace by měla skutečně objasňovat to, co z doloženého textu není zcela zřejmé. Nezřejmost jeho textů bude jedním z dílčích témat této práce, proto krátce: mnohdy jsou Wittgensteinova díla ve skutečnosti jen soubory poznámek a postřehů, které třídili a uspořádali do nám dnes známé podoby ti, jímž tyto texty byly zanechány v pozůstalosti – a sami přitom přiznávají obtíže, kterým v tomto smyslu museli čelit. To ukazuje na druhý důvod, proč volím nekritický přístup. Způsob vyjadřování autora, členění a forma textu, obtížnost samotných témat a jejich uchopení autorem, které se navíc v průběhu let měnilo, představují obtíž, o které bude řeč v kapitole věnované vysvětlení mé metody čtení a rozumění daných textů. V tomto smyslu se snažím především o to, aby z mé strany nedošlo k pokřivení Wittgensteinových nauk, abych nevkládal do svého výkladu něco, co se nezakládá či dokonce přímo přičí intencím autora, ale abych naopak našel způsob, jak správně vyložit téma, jež lze považovat za téměř okrajové v rámci celého díla Wittgensteina, i když pro mě osobně o to zajímavější.

2 Ukotvení souvislostí

2.1 *Tractatus Logico-Philosophicus*

Tato úvodní kapitola obecnějšího rázu má sloužit k nastínění témat, jež jsou relevantní pro pochopení pozdějších spisů. Volím chronologický postup, který snad přidá na přehlednosti výkladu, proto začneme u *Logicko-filosofického traktátu*, který je prvním místem ponoru do Wittgensteinovy filosofie jazyka. Vybraná pasáž zahrnuje několik důležitých aspektů a postojů charakteristických pro tento spis:

Logika vyplňuje svět; hranice světa jsou také jejími hranicemi.

V Logice tedy nemůžeme říci: to a to ve světě je, a toto není.

To by totiž jakoby předpokládalo, že jsme vyloučili jisté možnosti, a tak to zkrátka být nemůže, protože to by logika musela přesahovat hranice světa; totiž kdyby k nim mohla přistupovat také z druhé strany.

To, co můžeme myslet, to můžeme myslet; co nemůžeme myslet, tedy nemůžeme ani říci.

TLP 5.61

Ponechme stranou detailní okolnosti vzniku *Traktátu* a podrobný rozbor inspirace, jež za vznikem díla a potažmo za myšlenkami autora *Traktátu* stála. V takovém rozboru by nesměly chybět jména Arthura Schopenhauera (a jím prezentovaný voluntarismus a transcendentální idealismus), jak ukazuje korespondence s Bertrendem Russellem z let 1913 – 1917, ze které je kromě vlivu německého filosofa také patrné, že hnacím motorem zájmu mladého Wittgensteina byla v té době logika a její metafyzické implikace; dále jména fyziků Heinricha Hertze (a jeho děl „*Principles of Mechanics*“ a „*Electric Waves*“, kde nacházíme jasné souvislosti s „obrazovou teorií významu“ v *Traktátu*) a Ludwiga Boltzmana, u nějž Wittgenstein ve Vídni do r. 1906 studoval; a hlavně pak jména dvou logiků, matematiků a filosofů: Gottlob Frege a již zmíněný B. Russell.

O vlivu těchto a dalších osob na Wittgensteina před vydáním *Traktátu*, bylo napsáno mnohé a přehledné shrnutí najdeme u Hackera¹⁾, důkladněji o nepřehlédnutelném vlivu obou logiků u Kennyho²⁾ a do detailů většiny aspektů logiky raného Wittgensteina jde Potter³⁾. Vliv filosofie Williama Jamese nesmíme opomenout, protíná celé Wittgensteinovo dílo. Kritickým a rázným způsobem vliv zmíněných osobností hodnotí Hubík⁴⁾, který se snaží ukázat na výrazné paralely také k myšlenkám Karla Krause a Fritze Mauthnera, jež určitě nelze popřít, nakolik jsou ale u něj tyto paralely doložené správně nechám na posouzení čtenáři. V širším výčtu bychom nesměli vynechat více významných osobností – Søren Kierkegaard, F. M. Dostojevsky či L. N. Tolstoj – včetně těch, se kterými se znal osobně, jako byli G. E. Moore či J. M. Keynes, nebo které sám Wittgenstein zmiňuje v *Culture and Value* (mimo již zmíněných také Loos, Weininger, Spengler a Sraffa). Takto by bylo možné pokračovat dál a mluvit o ovlivnění (byť ne vždy v pozitivním slova smyslu) myšlenkami Platóna, Descarta, Humea, Kanta aj., což by nás nyní zbytečně odvedlo od tématu. Mým cílem je na tomto místě pochopit základní tendence myšlení a intence postojů autora *Traktátu*, abychom vyloučili některé možné interpretace jeho pozdějšího učení obzvláště s přihlédnutím k důvodům, proč tyto rané myšlenky později buď zcela opustil, nebo přinejmenším modifikoval.

Obecně se dá říci, že v duchu období konce devatenáctého a prvního desetiletí století dvacátého, jež řešila (hlavně tedy v přírodních vědách, předně ve fyzice) problém rámce vědeckého vysvětlení, struktury vědeckých teorií nebo dosažitelnosti pravdy ve vědě⁵⁾, přichází Wittgenstein s vlastním konceptem jazyka v *Traktátu* a způsobu jeho založení ve světě, který bývá nejčastěji nazýván jako „logický atomismus“⁶⁾, reagující na tehdejší nejnovější tendence v logice (G. Frege, B. Russell) s cílem napravit chyby, kterých se dopustili filosofové (a dle Wittgensteina nejen oni), když se v rámci svých (metafyzických) teorií snažili popisovat svět.

1) Jaké bylo podhoubí, z něž vyrostl Traktát, jak ovlivnili Schopenhauer, Hertz, Boltzmann, Frege, Russell a další osobnosti mladého Wittgensteina, popisuje P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. I – *Wittgenstein's early conception of philosophy*, část 1: *Background* (s. 1 – 12)

2) ANTHONY KENNY – *Wittgenstein* (revidovaná edice, r. 2006), kap. 2 – *Legacy of Frege and Russell* (s. 15 – 34). Dále také kap. 3 – *The Criticism of Principia* (s. 35 – 43). Srov. P. M. S. Hacker – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. II – *The dialogue with Frege and Russell* (s. 28 – 55)

3) MICHAEL POTTER – *Wittgenstein's Notes on Logic*; o Traktátu mluví hlavně kapitoly 26 – *The picture theory* (s. 224 – 231), kap. 27 – *Tractarian objects* (s. 232 – 240), kap. 28 – *Philosophy* (s. 241 – 248)

4) STANISLAV HUBÍK – *Jazyk a metafyzika, Kritika Wittgensteinovy filosofie*. Kap. I. Wittgensteinova filosofie „logické formy“, část 1. Základní otázka rané Wittgensteinovy filosofie (s. 9 – 20)

5) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein* (s. 2)

6) ANTHONY KENNY – *Wittgenstein* (revidovaná edice, r. 2006), kap. 5 – *The Metaphysics of Logical Atomism* (s. 58 – 81)

Wittgensteinův přístup by se dal charakterizovat právě snahou o nápravou pojetí jazyka a způsobu jeho užití, které tak kritizoval v souvislosti s metafyzickými teoriemi, když říkal, že většina otázek a vět filosofie není nepravdivá, ale nesmyslná (postrádající význam – TLP 6.53), což se zakládá na tom, že nerozumíme logice našeho jazyka (TLP 4.003), o to horší je situace s běžným, každodenním jazykem (TLP 4.002) – jednohlasně se svými učiteli logiky⁷⁾ varoval před její „vnější formou hávu“, tj. před její „povrchovou“ gramatikou operující s externími relacemi mezi objekty, přičemž takto zcela opomíjí interní relace, které jsou jediné směřodonné pro správné pochopení pojmů a jejich vztahů v rámci vět. Hranice lidského rozumu, o kterých mluví Wittgenstein již v předmluvě díla, jsou dány jazykem a tyto hranice lze popsat jen zevnitř (TLP 4.114 – 4.1212), tj. v jazyce – a ten je doménou logiky (TLP 5.61) –, protože vše, co by leželo mimo tuto hranici, bude nesmyslem⁸⁾, jakým jsou právě metafyzické teorie vyjadřující se k esenci světa, jež se snaží být jakýmsi *super*-větami (speciálními filosofickými větami, jejichž existenci Wittgenstein odmítá, TLP 4.112) stojící *nad* světem, vyjadřující a nahlížející svět či jeho podstatu ze správné perspektivy; místo toho však jen zneužívají pravidel logické syntaxe, jsou pseudo-větami a jako takové nic neříkají ani o formě světa, ani o jeho obsahu (TLP 6.53).

„Správnou“ perspektivu nelze vyjádřit slovy, nelze ji popsat (TLP 4.115, 5.6 – 5.641, 7), ale lze ji ukázat. Když tedy pochopíme správně to, co se *Traktát* snaží ukázat, tj. „... že ten, kdo jim [větám *Traktátu* – pozn.] rozumí, nakonec rozpozná, že jsou nesmyslné, když jimi – po nich – vystoupí nad ně. Musí takříkajíc odkopnout žebřík, poté co po něm vylezl“, pak uvidíme svět správně (TLP 6.54). Co je ale myšleno tímto „správným“? Pokusím se to ukázat v následujících odstavcích.

K dosažení svého cíle Wittgenstein vypracovává vlastní koncepci jazyka a tím i svého filosofického postoje, skoro by se chtělo říci „životní strategii“, zakládající se mj. na tom, že „všechny věty našeho běžného jazyka jsou fakticky tak, jak jsou, logicky dokonale uspořádány“ (TLP 5.5563). Naš běžný jazyk dokonale ve své každodenní funkci plní svůj úkol a postihuje skutečnost takovou, jaká reálně je – nic mu nechybí, protože dokáže vyjádřit každý myslitelný smysl, i když existuje jen konečný počet slov a jmen. Problém představuje tento uniformní vzhled při pohledu na jeho povrch – pravidla gramatiky běžného jazyka, sémantika a syntaxe tak, jak ji běžně vnímáme a ovládáme – bez poznání

7) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. I – *Wittgenstein's early conception of philosophy*, část 2: *The „Preliminary“ on Philosophy* (s. 14)

8) MERRILL B. HINTIKKA and J. JAAKKO HINTIKKA – *Investigating Wittgenstein*; kap. 1 – *Wittgenstein and Language as the Universal Medium* (s. 2)

jeho hloubky a podstaty. (Jak uvidíme dále, tento postoj zůstane zásadní i v pozdním období, i když dojde určité modifikace v přístupu.) Ale i přesto, že kde je jazyk a kde lze něco říci – ať už smysluplně nebo nesmysluplně, ať už pravdivě nebo nepravdivě –, tak že všude tam je i logika (TLP 5.61), nedokáže logika odpovědět na otázku po založení světa, jehož hranice vyplňuje:

*„Zkušenost“, kterou potřebujeme k porozumění logice,
není zkušenost, že se něco má tak a tak, nýbrž zkušenost, že
něco je: to však právě zkušenost není.*

Logika je před každou zkušeností – že je něco takto.

Je před Jak, nikoli před Co.

TLP 5.552

Zkušenost si vytváříme o všem, o čem si dokážeme představit, že by mohlo být i jinak (TLP 5.634), čímž je svět nahlížený jako rozrůzňující se do faktů (TLP 1.1-1.21), nestálý a pohyblivý (TLP 2.0271), tvořený konfiguracemi předmětů (viz níže). Nemůžeme si ovšem představit, že by svět nebyl – svět je totiž vše, co je zkrátka tak (TLP 1) – a „mystické“ na tom není to, jak svět je (to totiž spadá do logiky stejně jako jakákoli možnost a nemožnost), nýbrž to, že je (TLP 6.44). Proto zde není ani žádná *hádanka*, protože kdykoli se dá položit nějaká otázka, lze na ni také odpovědět (TLP 6.5). Logika, podle tehdejšího chápání Wittgensteina, „není nauka, nýbrž zrcadlový obraz světa“ (TLP 6.13); prostřednictvím svých vět znázorňuje „*lešení světa*“ díky předpokladu, že jména, kterými označujeme věci či předměty, mají význam, a že elementární věty, jež zrcadlí stavy věcí, mají *smysl*: což je jejich spojení se světem (TLP 6.124). Proto je také cílem *Traktátu* vytvořit teorii, co může být vyjádřeno [*gesagt*] větou a co jí nemůže být vyjádřeno, ale jen ukázáno [*gezeigt*]⁹⁾.

Z těchto pozic vypracovává Wittgenstein vlastní vidění světa optikou logiky (tzv. logický atomismus), když bere za pevnou formu světa jednoduché (TLP 2.02) „předměty“

9) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. I – *Wittgenstein's early conception of philosophy*, část 3: *Philosophy and Illusion* (s. 19).

Hintikkové tvrdí, že to, „*co se jen ukazuje*“, je nevyslovitelnost sémantiky jakožto spojnice mezi jazykem a světem, zároveň se tím ukazují hranice rozumu, které má za cíl ohraničit *Traktát*. Osobně se přidržím podrobnějšího výkladu Hackera, k němuž odkazuji dále, viz MERRILL B. HINTIKKA and J. JAAKKO HINTIKKA – *Investigating Wittgenstein*; kap. 1 – *Wittgenstein and Language as the Universal Medium* (s. 1 – 11; s. 17)

či jednotliviny (TLP 2.023), které existují nezávisle na faktech (TLP 2.024, 2.026) a konstituují věčnou substanci reality, přičemž tak určují její formu i obsah. Hacker¹⁰⁾ popisuje základní metafyzickou koncepci *Traktátu* tak, že *formy předmětů* jsou jejich interními či formálními vlastnostmi, o kterých je nemyslitelné, že by je neměli (TLP 4.123). Kromě těchto má předmět také externí či materiální vlastnosti. Formou předmětu je jeho možnost objevovat se v různých stavech věcí, ve kterých se může objevit jen v závislosti od souhrnu svých formálních vlastností (TLP 2.0141), čímž je dáno, s jakými druhy jiných předmětů se může kombinovat a vytvářet konfigurace (zřetězení) předmětů, aby společně vytvořily fakt, jejichž souhrn vytváří svět. To je tím, co určuje ontologický typ předmětu – nahodilé zřetězení, do něhož specifická jednotlivina vstupuje jakožto matérie faktu, je externí vlastností této jednotliviny.

Abychom se dostali k výše zmíněnému „*lešení světa*“, které nám odhalují věty logiky, představuje Wittgenstein metodu logické analýzy, pomocí níž lze analyzovat věty a vyjádření (na základě definovatelných jmen) až k poslednímu, dále neanalyzovatelnému výsledku sestávajícímu z logicky korektních, zcela jednoduchých jmen či větných znaků: výsledkem analýzy běžných vět jsou elementární věty, které jsou stavebními kameny běžných vět, do kterých se vážou pomocí logických spojek; elementární věta je obrazem elementárního stavu věcí a sestává z jednoduchých, dále neanalyzovatelných jmen (s patřičným významem), které mají různou logicko-syntaktickou formu. A to je tím, co zde „*připichuje*“ jazyk k realitě, protože významem těchto dále neanalyzovatelných jmen jsou jednotliviny – jednoduché, věčné předměty reality, o jejichž existenci ví Wittgenstein jen *a priori*. Aby mohl člověk znát význam tohoto jednoduchého jména, musí znát jednotlivinu, jež je jeho významem: tyto jednoduché předměty se pro větší názornost celé koncepce vysvětlují jako jistého druhu „atomy“ či „atomární celky“ (jednotlivina s přihlédnutím k jejím interním a externím vlastnostem), které jsou zcela jednoduché, věčné, byť ale nejsou dohledatelné v přírodě jako celky, jež z nich sestávají (běžné věci typu židle). Aby člověk znal daný předmět, musí také znát všechny možné stavy věcí, v nichž se může objevit (tj. jeho interní vlastnosti – TLP 2.0123 a dále). Logická syntax jména musí zrcadlit formu předmětu, který je jím pojmenováván, protože jména mají také formu a obsah – obsahem je jejich význam, který ukazuje na specifickou jednotlivinu; jejich forma je logicko-syntaktickou kombinací jejich možností. To přesně koresponduje vůči metafyzickým kombinačním možnostem předmětu, který je obsahem jména. A stejně jako

10) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. I – *Wittgenstein's early conception of philosophy*, část 3: *Philosophy and Illusion* (s. 19 – 20).

kombinační možnosti předmětu konstituují jeho ontologický typ, tak také gramatické možnosti kombinace jména konstituují jeho logicko-syntaktickou kategorii. Logická syntaxe jména musí být ustanovena nezávisle na jeho specifickém obsahu (významu): jména různých jednotlivin stejného ontologického typu patří do stejných logicko-syntaktických kategorií, přičemž se liší jenom svým obsahem, nikoli svými konfiguračními možnostmi. Sdílená syntaktická forma, která je společná různým jménům stejné logicko-syntaktické kategorie, je tou proměnnou, jíž jsou tato substitučními prvky. Tyto proměnné mlčky ztělesňují pravidla syntaktických formací, stanovují kombinační možnosti jmen, která spadají do stejné kategorie, tj. jmen všech objektů daného ontologického typu, čímž se proměnné stávají formálním konceptem daného typu. Formální vlastnosti předmětu nemohou být ani pojmenovány (nakolik ony samotné nejsou předmětem), ani popsány (nakolik formální koncepty nemohou vystupovat v gramaticky správně utvořených větách), ale pouze se ukazují v logicko-syntaktických vlastnostech jména, resp. v jeho kombinačních možnostech. Tudiž forma předmětu nemůže být popsána, ale může být jen ukázána faktem, že jméno předmětu je substitučním prvkem proměnné daného druhu. Výše řečené je mnohem lépe představitelné na příkladech, které uvádí Hacker¹¹⁾ v rámci tohoto velmi abstraktního vysvětlení důvodu, proč v každodenní mluvě neříkáme, že např. tón dané výšky je modrý nebo kyselý, že esencí červené barvy je ten a ten tvar nebo že čtverec je kulatý; tedy jde o ukázkou (ne)kompatibility některých logicko-syntaktických kategorií s tím, co označují a jaké kombinační možnosti vůči předmětům, jež popisují, nesou.

Na otázku, jak Wittgenstein ví o existenci jednotlivin, odpovídá, že o jejich existenci ví samozřejmě jen na základě rozumu, který jde ruku v ruce s využitím nástroje logické analýzy, která však neodhalí nic víc, než co již je obsaženo v analyzované větě či ve znaku¹²⁾. Každá analýza znaků navíc musí někde skončit – tímto koncem je právě substance, přičemž argumentuje¹³⁾: kdyby svět neměl substanci, pak aby nějaká věta mohla mít smysl, záviselo na tom, zda je nějaká jiná věta pravdivá (TLP 2.0211); zároveň by nebylo možné říci cokoli o světě, doslova „*narýsovat obraz světa*“, ať už pravdivě nebo nepravdivě (TLP 2.0212).

11) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. I – *Wittgenstein's early conception of philosophy*, část 3: *Philosophy and Illusion* (s. 21).

12) ANTHONY KENNY – *Wittgenstein* (revidovaná edice, r. 2006), kap. 5 – *The Metaphysics of Logical Atomism* (s. 64 – 67)

13) MERRILL B. HINTIKKA and J. JAAKKO HINTIKKA – *Investigating Wittgenstein*; kap. 3 – *The Objects of the Tractatus as Objects of Acquaintance*; (s. 47) a část 14 – *The Metaphysical status of the Objects of Wittgenstein's Tractatus* (s. 71 - 73)

Tato argumentace odkazuje k *obrazové teorii významu*¹⁴⁾ (TLP 2.1 – 2.225) představené v *Traktátu* zakládající se na tzv. isomorfismu mezi významem věty a faktem, který daná věta popisuje. Tak, jak se mají prvky skutečnosti (jednotliviny v konkrétních konfiguracích) mezi sebou se zrcadlí a odráží ve smyslu vět, jež obraz, který sestavujeme „jakoby na zkoušku“ ve formě věty o daném faktu (TLP 2.12), vykazuje svou logicko-syntaktickou formou (viz výše, TLP 2.15). Obraz musí mít s tím, co zobrazuje (ať už správně nebo nesprávně), aby to byl vůbec schopný zobrazit, společnou logickou formu zobrazení (TLP 2.2). Podstatou obrazu kromě již řečeného je, že může být pravdivý nebo nepravdivý (TLP 2.21), což poznáme jedině tak, že jej porovnáme s realitou, se stavy věcí, které zobrazuje (TLP 2.222 – 2.224). Věty, které tvoří obrazy, jsou smysluplné: obecné věty zobrazující fakty (ať už pravdivě nebo nepravdivě), že svět je tak a tak; popisují naše zkušenosti.

Žádný obraz ale není *a priori* pravdivý (TLP 2.225) a pokud nějaká věta je za všech okolností pravdivá (tautologie), nebo nepravdivá (kontradikce), pak nezobrazuje nic z obsahu světa, je nesmyslná (*senselessness*). A právě takovými jsou věty logiky: přestože nezobrazují nic z obsahu světa, neříkají nic o stavu věcí, ukazují logickou strukturu světa skrze jejich užití syntaxe (vnitřní vlastnosti složených vět) a tak vyjadřují výše zmíněné „*lešení světa*“ – logickou formu světa; nejsou v žádném případě nesmysly (*nonsense*). Věty logiky se v určitém smyslu nemohou mýlit, protože stojí na základech toho, co tvoří náš jazyk, který se sám chrání před každou logickou chybou – v konkrétních podobách jednotlivých vět exemplifikují strukturu jazyka v podobě pravidel hloubkové gramatiky; ukazují příklady způsobů, jak korektně vyjádřit smysl a význam, jak nedopustit, aby se námi konstruované věty nestaly jen nesmyslnými (*pseudo*-)větami znásilňující pravidla logické syntaxe, přičemž by tak neříkaly nic ani o formě světa, ani o jeho obsahu. Takovými jsou právě některé věty a otázky metafyziků: některým jejich větným znakům neodpovídá žádný význam (TLP 6.53). Filosofové se takto (marně) snaží říct, co může být jen ukázáno.

Co staví logiku do takto význačné, apriorní pozice v rámci zákonů našeho myšlení? Je to především nemožnost nelogické myšlenky (TLP 5.473, 5.4731): logická syntax jazyka společně s přiděleným významem určuje, co dává smysl. V jistém smyslu se tedy v logice nelze mýlit, nakolik to není teorie o něčem, co by bylo možné zpochybnit – každý znak, který nejde proti logické syntaxi jazyka, je schopný něco označovat. Jazyk takto

14) ANTHONY KENNY – *Wittgenstein* (revidovaná edice, r. 2006), kap. 4 – *The Picture Theory of the Proposition* (s. 44 – 57)

chrání sám sebe, stejně jako se logika musí „sama o sebe postarat“.

Než se dostaneme k další části, jež bude mít za cíl zachytit vývoj Wittgensteinových postojů ve výše předloženém tématu *Traktátu* pojetí jazyka, ukázat k jakému „kopernikovskému obratu“ v jeho názorech došlo a zároveň vytyčit ty body, jež tvoří spojnice mezi jeho raným a pozdním dílem (a podrobněji popsat jeho chápání toho, co vůbec znamená „vztah jazyka a světa“), považuji za nutné říci několik slov stran jeho raných postojů k filosofii obecně.

Již výše byla několikrát zmíněna jeho kritika filosofie a metafyziky, je ovšem důležité zdůraznit, že filosofie u něj v raném období nekončí kritikou a destrukcí metafyziky a že v pozdním období tento postoj nevrcholí absolutním nihilismem, jak vyvozuje Hubík¹⁵⁾. Je třeba vidět také druhou tvář Wittgensteinovy filosofie, jež lze z *Traktátu* vyčíst, abychom mohli dělat závěry. V rámci interpretace podoby Wittgensteinovy filosofie se opět přidržím výkladu, který předkládá Hacker¹⁶⁾.

Prvně je třeba říci, že filosofie, jak její korektní podobu hlásá mladý autor *Traktátu*, má být kritikou a zároveň analýzou jazyka. Jejím cílem tudíž není popsat nejobecnější pravidla universa, studovat lidskou mysl nebo zkoumat metafyzickou přirozenost jsoucen, cílem není ani nějaké nové vědění či shromažďování dosavadních dostižení lidského rozumu. Filosofii totiž vidí především jako činnost: jako aktivitu logického objasňování, ozřejmění, v jistém smyslu narovnávání. Filosofie nemá produkovat nějaké speciální filosofické věty, proto také není vědou o (nevyslovitelné) logické formě, o esenci jazyka nebo cokoli podobného. Pokusy vyjádřit esenci věcí totiž nevyhnutelně zneužijí rámec významu anebo smyslu, nesprávně použijí jazyk (za předpokladu selhání v chápání principů logické syntaxe – viz podkapitola „Z logiky do gramatiky“) a vyplodí nesmysl. Filosof má svojí aktivitou ozřejmit smysl již řečeného, poukázat na chyby (předvést v čem spočívají), jinými slovy má zaměřit na korektní logický úhel pohledu nad existujícím nefilosofickým věděním, má objasnit běžné zkušenostní věty, tudíž neříkat nic jiného než věty přírodních věd (TLP 6.53). Tak dosáhneme požadovaného vytyčení hranic rozumu, když jasně identifikujeme kořeny filosofických chyb, čímž je překonáme. Formy myšlenek a jazyka jsou určeny logickými formami reality nezávislými na naší mysli a esenciálními, objektivními, přirozenými možnostmi reprezentace (obrazová teorie významu). Každá

15) V tomto smyslu nesouhlasím se závěry, k nimž dochází Hubík, in: STANISLAV HUBÍK – Jazyk a metafyzika (s. 112)

16) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. I – *Wittgenstein's early conception of philosophy* (s. 1 – 27)

smysluplná věta – jako přídavek k tomu, co obsahově říká – ukazuje nějakou logickou proprietu universa (NB, s. 107). Filosof takto ukazuje formy jazyka, které v moment, kdy před námi leží zcela obnažené v řádné koncepční notaci, představují plně odhalenou esenci světa, kterou jsme hledali a o níž víme, že je nevyslovitelná. V tomto smyslu je logika pro filosofii stěžejním nástrojem pro dosažení takto stanovených cílů, nakolik se z vědy v běžném slova smyslu stává metoda.

2.2 Z logiky do gramatiky: Rozpadání

Výše bylo řečeno, že veškeré pokusy vyjádřit esenci věcí nevyhnutelně zneužijí rámec jazyka, protože selhávají v chápání principů logické syntaxe. Takové věty jsou pak nesmyslné. Je až paradoxní, že sám Wittgenstein tvrdí o větách v *Traktátu* totéž a žádá svého čtenáře, aby je využil k výstupu nad ně, *za* ně, tedy aby sledoval to, co chce autor ukázat, nikoli striktně to, co dané věty říkají, nakolik jsou podle něj nesmyslné (TLP 6.54). Dochází tedy k vnitřnímu pnutí mezi tím, co spis předkládá obsahově – vlastní axiomatickou soustavu modelu reality s výchozí pozicí v jazyce nahlíženou z pohledu logiky – a tím, co se striktně vyžaduje jako důsledek předloženého obsahu v rámci korektní metody filosofie, která nemá žádné takové teoretické systémy a modely budovat, ale má jen objasňovat a popisovat. Jak tedy tento rozpor chápat?

Osobně se přidržuji názoru, který razí Hacker¹⁷⁾ a který se zakládá na přivedení pozorného čtenáře k uvědomění nelegitimity daného textu, když pochopí jeho význam, čímž jej přivádí k tomu, co se ukazuje samo. Logická forma je nepopsatelná a logický prostor v tomto smyslu nevyslovitelný, tudíž Wittgenstein přivádí svého čtenáře k tomu, aby je uchopil právě jakožto ukazující se. To však stále odporuje vyřčeným tezím, resp. jejich intencím o zneužívání jazyka a jeho syntaktických pravidel, byť je to obměkčené konceptem, kterému Hacker říká *Illuminating Nonsense* (volně přeloženo „vysvětlující nesmysl“)¹⁸⁾. Abychom toto pnutí byli s to pochopit, je třeba se zaměřit na to, co stojí v pozadí rozdílu mezi *říct* a *ukázat*, které dle mého odkazuje ke karteziánské racionalitě, jež přírodu dělí na dvě základní kategorie – věci rozlehlé a věci myslící; přeneseno zpět

17) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. III – *Meaning, Metaphysics, and the Mind* (s. 56 – 80); a kap. V – *Desintegration and Reconstruction* (s. 111 – 145)

18) *Ibid.* (s. 19 – 20)

k Wittgensteinovi tedy vidíme dichotomii světa a jazyka, nakolik myšlenka je zde jen artikulovaná, smysluplná věta (TLP 4).

Abychom mohli popsat relaci, která „spojuje“ (proč je termín v uvozovkách bude vysvětleno níže) svět a jazyk a která se projevuje v harmonii mezi faktem a větou (logickým obrazem), museli bychom vyjít z jazyka, což nelze¹⁹⁾. Relace, kterou zde hledáme, musí náležet do syntaxe jazyka, musí být tedy interní a být vedená pravidly hluboké gramatiky – ty ale nedokazujeme, můžeme je jen předvést tak, že je exemplifikujeme, tedy ukážeme na příkladu, nemůžeme je stanovit (explicitně vyslovit) podobně jako solipsismus nemůže svou pravdu o světě vyslovit, ale jen ukázat (TLP 5.62), obdobně se snaží i *Traktát*.

Logická syntaxe jazyka, jak bylo ukázáno v předchozí kapitole, v sobě odráží metafyzické zákonitosti universa, proto nám logika ukazuje objektivní a na nás nezávislou strukturu světa, jež se nemůže mýlit. My ji můžeme jen rozkrýt logickou analýzou, jež nám ukáže nutnou existenci dále neanalyzovatelných, zcela jednoduchých větných znaků (jmen), jimž ve světě odpovídají neměnné, věčné předměty, tj. substance světa.

Oproti tomu ale sémantiku chápe Wittgenstein jako arbitrárně založenou²⁰⁾. Je to právě lidská vůle a aktivita lidské mysli, která umožňuje znaku stát se symbolem (TLP 3.11; BB, s. 3) a která tak vytváří korelaci jména s jeho významem (NB, s. 33 a dále, s. 99). V tomto období tedy přenechává psychologii, aby vyzkoumala, jaké psychické entity naplňují roli korespondentů se slovy a mají stejný typ relace k realitě jako slova (NB, s. 129 – 130). Tuto relaci chápe jako zkušenostně danou, tedy externí: jednoduché znaky jsou projektovány na předměty ve světě; abychom mohli sdílet společný jazyk, význam jednoduchých znaků nám musí být nejprve vysvětlen, abychom jim rozuměli (TLP 4.026). Vysvětlení vždy sestává z těchto jednoduchých znaků, přičemž jim můžeme porozumět, jen když jejich význam již předem známe a víme, co označují (TLP 3.263), jen ještě nevíme jak, protože je neumíme syntakticky použít, což nám vysvětlí buď ukázání („*ostenzivní definice*“ ale není správný výraz pro tuto chvíli, jelikož v *Traktátu* tento pojem není nijak koncepčně rozpracován) nebo elementární věta ve specifické roli při vysvětlování, kdy znaky, jež vysvětlujeme, použijeme pro konstrukci pravdivé či nepravdivé věty, čímž předvedeme pravidlo pro použití daného znaku.

Zde však již narážíme na stejné potíže při vysvětlování koncepce jazyka v *Traktátu*,

19) MERRILL B. HINTIKKA and J. JAAKKO HINTIKKA – *Investigating Wittgenstein*; kap. 1 – *Wittgenstein and Language as the Universal Medium* (s. 1 - 11)

20) *Ibid.* (s. 6 – 9)

na které naráží i Wittgenstein, když mluví o tomto tématu retrospektivně po svém „návratu k filosofii“, přičemž přiznává, že základní koncepty logické analýzy a ostenzivní definice v době psaní *Traktátu* mu „nebyly zcela jasné“ a že v té době myslel, že je zde „spojnice“ mezi světem a realitou, jak zachycují jeho slova zápisky z rozhovorů s *Vídeňským kruhem filosofů*²¹⁾. V *Philosophical Remarks* ohledně základní podoby věty při vysvětlování, která má formu „*Toto je A*“, nacházíme celý problém shrnutý zcela výstižně; Wittgenstein zde ukazuje na konfušní dvoj-rolí, jež taková věta ve vysvětlení může přijmout, nakolik ji lze chápat buď jako bipolární (tj. pravdivou nebo nepravdivou, tedy slovníkem raného Wittgensteina jde o běžnou větu, *proposotion*), nebo jako pravidlo při vysvětlování významu (tj. ostenzivní definici). V obou případech je ale problémem nemožnost jakkoli vykročit ven z jazyka: „... jakékoli vysvětlení jazyka již předpokládá jazyk ... Nemohu použít jazyk, abych se dostal ven z jazyka.“²²⁾

I když by se ostenzivní definice dala chápat jako právě toto vykročení a „připíchnutí“ jazyka ke světu, je patrné, že takové vykročení podle Wittgensteina není možné a ostenzivní definice stejně jako jiné způsoby vysvětlování tak musí zůstat v jazyce – jak jinak by ji bylo možné rozumět, co to vysvětlení je?!²³⁾

2.3 „Střední“ Wittgensten

A name has meaning, a proposition has sense in the calculus to which it belongs. The calculus is as it were autonomous. - Language must speak for itself.

PG, §27

The connection between "language and reality" is made by definitions of words, and these belong to grammar, so that language remains self-contained and autonomous.

PG, §55

21) *Ludwig Wittgenstein und der Wiener Kreis*, poznámky zaznamenané F. Waismannem, ed. B. F. McGuinness (Blackwell, Oxford, 1967). Edice v anglickém jazyce *Wittgenstein and Vienna Circle*, překlad J. Schulte a B. F. McGuinness (Blackwell, Oxford, 1979); in: P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. III – *Meaning, Metaphysics, and the Mind* (s. 77 - 78)

22) Můj vlastní překlad pasáže: „But this means that any kind of explanation of a language presupposes a language already ... I cannot use language to get outside language.“ – LUDWIG WITTGENSTEIN – *Philosophical Remarks*, §6 (s. 54)

23) ONDŘEJ BERAN – „Střední“ Wittgenstein: *Cesta k fenomenologii a zase zpátky*; kap. 5. Koncept jazyka a metoda filosofie; 5.1 Co je to jazyk (s. 181)

V období od r. 1929/30 Wittgenstein zaujímá odlišný postoj a zapuzuje své předešlé chápání „spojení“ jazyka a světa, odmítá s tím i ideu jejich harmonie, která byla založená ve formě korespondence mezi větou a faktem. K opuštění tohoto postoje jej vedly nejprve korekce ohledně logické nezávislosti elementárních vět, kterou vyžadoval²⁴⁾ v *Traktátu* (TLP 2.22) a kterou musel zcela opustit.²⁵⁾ Uvědomil si to při zkoumání vlastností umožňující určitou gradaci, jako je délka intervalu, výška tónu nebo barevnosti (*problém vyloučení barev*), jak detailně popisuje Ondřej Beran ve své úvodní studii k *Poznámkám o barvách*²⁶⁾ s odkazem na osmiúhelníkové schéma barev ve *Filosofických poznámkách*. Specifikem těchto vlastností je, že jeden stupeň dané vlastnosti, např. tón C ve standardním ladění, Petr vysoký 182 cm, konkrétní odstín červené apod., vylučuje jakýkoli jiný stupeň dané vlastnosti, tedy i věty, jež by jej tvrdily: konkrétní odstín zelené barvy nemůže mít zároveň dvě světlosti, byly by to dva různé odstíny zelené (nemluvě o tom, že některé barvy mezi sebou prakticky nelze kombinovat vůbec, alespoň ne v podobě *zelenější červená*, jak ukazuje osmiúhelník barev), právě znějící tón C nemůže mít zároveň dvě různé hlasitosti nebo intenzity, obdobně při odpovědi na otázku po venkovní teplotě „Venku je 20°C“ neodpovídáme další otázkou „A není tam 19 nebo 21°C?“. Věty v *Traktátu* byly ale chápány jako bipolární, tj. že jakákoli věta má možnost být pravdivá nebo nepravdivá nezávisle na jakémkoli reálně existujícím stavu věcí, přičemž se věta, resp. její logický obraz nazve pravdivým nebo nepravdivým, až když jej porovnáme se skutečností (TLP 2.222 – 2.225); tato bipolarita patřila k esenci věty, k jejímu formálnímu konceptu (vlastnost, kterou nemohla nemít).

Nyní musí připustit, že elementární věty nejsou vůči sobě logicky nezávislé, mohou si tedy odporovat („*two elementary propositions can contradict one another*“ – PR §76), a tudíž, že věty mají mezi sebou logické relace nezakládající se na pravdivostních funkcích (*non-truth-function logical relation*). Wittgenstein nyní konstatuje, jak zaznamenal Waismann 25. 12. 1929, že elementární věty vytváří větné systémy (*propositional systems*), přičemž věty jednoho systému jsou logicky nezávislé na větách druhého systému, ale věty jednoho a téhož systému vůči sobě nezávislé nejsou. To jej přinutilo přistupovat k větám jako k syntakticky vnitřně propojeným – a pokud v *Traktátu* přikládal pro porovnání s realitou pravitko sestávající jen z krajních bodů rysky (TLP 2.15121, tj. vždy

24) ANTHONY KENNY – *Wittgenstein* (revidovaná edice, r. 2006), kap. 4 – *The Picture Theory of the Proposition* (s. 54)

25) *Ibid.*, kap. 6 – *The Dismantling of Logical Atomism* (s. 82 - 95)

26) ONDŘEJ BERAN – *Wittgensteinovy úvahy o barvách*, 2. – „*Střední*“ *Wittgenstein a jeho „fenomenologie“*; in: Ludwig Wittgenstein – *Poznámky o barvách* (s. 16 – 23)

jen jednu jedinou větu nezávisle na ostatních), nyní musí s realitou poměřit celý systém vět najednou. Což znamená, že věta, která mi udá výšku této budovy, formuje systém – větný systém, který mi říká, že pokud je tato budova tak a tak vysoká, pak není ani o metr kratší, ani o dva metry delší; obdobně přikládáme celou škálu barev pro porovnání najednou. Jestliže jsem schopen přiložit takový větný systém pro srovnání s realitou, již jej chápu jako potvrzený – již mu rozumím. Je to tím, že znám syntaktická pravidla daných vět a tudíž vím, jak jsou věty jednoho větného systému mezi sebou propojené.

Ukazuje se tedy, že pojetí ‚spojení‘ myšlenky s faktem v *Traktátu*, či jazyka a reality, i když byla vyžadovaná jako interní, byla *de facto* vysvětlená jako externí ve formě metafyzického modelu logického atomismu. Tato harmonie mezi myšlenkou a realitou není k nalezení v nějakém jejich spojení, ale stejně jako vše metafyzické, v gramatice jazyka samotné (PG, s. 162). *Traktát* nesprávně vyložil nutnost věčných, neměnných předmětů, které je třeba pro gramaticky korektní utváření vět o faktech. Tyto pojmy (předmět, konfigurace, konstituent, kompozice) byly nesprávně vyloženy v rámci konceptu faktu. Není třeba žádných substancí nebo věčných předmětů, jejichž metafyzické konfigurace a kombinace brání zneužití logicko-syntaktických kategorií, protože tyto předměty nejsou substancí světa, ale prvky metody naší reprezentace. Interní relace, které hledáme mezi našimi představami a realitou, jež naše představy vyplňují, nejsou dány jejich vzájemnou metafyzickou harmonií, ale gramatickým spojením uvnitř jazyka: *je to jazyk, kdo udělá všechnu práci* (PG, s. 143).

Jazyk je nezávislým, autonomním (PG §27) kalkulem znaků (PG §11), který není se světem ‚spojen‘, protože jednotliviny (předměty), na něž slova ukazují, jsou samy o sobě prvky reprezentace, prostředky znázornění (*means of representation*, PR §1). Význam výrazu není něco, co by bylo ve světě nebo kdekoli jinde, s čím musí být ve shodě nebo s čím musí význam korespondovat. Význam je to, co je dáno vysvětlením významu – je to něco konstantně fluktuujícího (PG §36). Takové vysvětlení se zakládá na znaku (slovesch, vzorcích, gestech, příkladech, obrázcích atd.). Tudíž význam a vysvětlení zůstávají ‚uvnitř‘ jazyka, význam je korelátem rozumění výrazu, když danému výrazu rozumíme a víme, co znamená. Rozumění je tedy jakási schopnost, dovednost, nikoli stav mysli: je to naše schopnost užití znaků jazyka v souladu s pravidly pro jejich užití (PG §65). Abychom rozuměli jazyku, musíme být schopni operovat s tímto kalkulem znaků. Takové pojetí jazyka držel v letech 1929/30 jak je zaznamenáno z diskusí s Vídeňským kruhem.

V dalších fázích jeho života ale považuje takové pojetí jazyka (kalkulus) za nepřirozené a změní jej v mnohem dynamičtější pojetí rozmanitých jazykových her, které by se ke kalkulu dalo přirovnat v tom, že jde ne o jeden typ kalkulu, ale o nepřeberné množství zcela odlišných kalkulů²⁷⁾. Tato další změna pojetí jazyka je způsobena větší akcentací role jazyka v lidském životě. Není možné jej chápat odděleně a sterilně od lidských aktivit, kde má právě své místo. Věta, jak je pojímána v *Traktátu*, ani větné systémy z tzv. středního období, nejsou dostatečně přirozené koncepty, aby odpovídaly tomu, co mají vyjádřit. Všechny věty nemají jen jednu společnou formu, ale kolem toho, co bychom takto chtěli nazvat, se splétají v mohutný celek tvořený množstvím menších spleťenců – takový koncept věty nazývá *rodinnou podobností* (PI §67), přičemž některé takové rodiny jsou větší (např. rodina výše naznačených bipolárních vět, do které ale nepatří např. věty matematiky nebo věty utvářející náš obraz světa, které nacházíme ve spisu *O jistotě*), jiné jsou menší, ale směrodatné je, že dochází k vzájemnému překrývání v jejich obecných charakteristikách, které ale neprochází celým souborem všech vět²⁸⁾. Tedy i idea, že by logická struktura jazyka mohla být ozřejmujícím způsobem vykreslena ve formě logického kalkulu je přinejmenším zavádějící a nepřináší východisko z filosofických problémů, protože tyto se nachází v naší již existující metodě reprezentace, v přirozeném jazyku.

Běžný, každodenní jazyk ovšem chápáný pouze prizmatem logiky, který byl východiskem a zdrojem pro všechny teoretický systém *Traktátu*, je právě tím bodem, kam se Wittgenstein znovu vrací, aby přehodnotil své postoje, které tehdy v základech přebral od Frega. Nyní si uvědomuje, že Fregovo anti-psychologické pojetí logiky, které vyžaduje princip logické čistoty, pročež odděluje koncept významu od konceptu rozumění (*understanding*) a nechává principy porozumění na starost psychologii, je zavádějící.²⁹⁾ Principy porozumění slovům, způsob uchopení jejich významu či myšlení obecně jsou nyní nanejvýš důležitá témata filosofie pozdního Wittgensteina: význam není něco, co by se pojilo korelací ke svému nositeli, stejně jako smysl není něčím, co připojujeme k výrazům – tyto prvky lze nalézt jen za předpokladu, že mezi jazykem a světem hledáme *spojení*, které tam nikdy nebylo, jak jsem se snažil ukázat výše. Takto pojaté spojení bude vždy externí a tím nám vždy bude předkládat problém definování jeho typu ve formě adekvace, korelace, koherence nebo v rámci psychologických mediátorů apod., přičemž

27) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. V – *Desintegration and Reconstruction*; část 4. – *Moving off in Fresh Directions* (s. 129 - 133)

28) ANTHONY KENNY – *Wittgenstein* (revidovaná edice, r. 2006), kap. 8 – *Understanding, Thinking and Meaning* (s. 122)

29) *Ibid.* (s. 112)

tím zcela zahalí skutečnost *interní relace* jazyka a světa, která ukazuje na neopodstatněnost takové dichotomie, protože ony nejsou spojeny ničím, nakolik jsou jedním a tím samým. Shoda mezi větou a stavem věcí stejně jako korespondenční vztah mezi pravdivou větou a faktem nejsou nějaké teoretické objevy ohledně vztahu jazyka a světa, ale gramatická trivia. Nevytváříme si jazyk tím, že bychom vkládali význam do logicko-syntaktických forem díky duševní aktivitě, ale je to užití jazyka v praxi, které „vytváří“ naši mysl³⁰⁾ – rozumět větě znamená rozumět jazyku, rozumět jazyku znamená ovládat určitou techniku (BB s. 30, 32).

2.4 Nové filosofické metody

Rozpoznáváme, že to, čemu říkáme „věta“, „řeč“, není formální jednota, jakou jsem si představoval, nýbrž rodina více či méně vzájemně příbuzných útvarů. – Co se nyní stane z logiky? Zdá se, že její přísnost se rozplývá. – Nemizí tím ale nadobro logika celá? – Neboť jak může logika ztratit svoji přísnost? Přirozeně že ne tím, že se na ní něco z její přísnosti usmlouvá. – Předpoklad krystalické čistoty může být odstraněn jedině tak, že obrátíme celé své uvažování jiným směrem. (Dalo by se říci: uvažování musí provést určitý obrat, ale tak, že osou otáčení bude přitom naše pravá potřeba.) ...

Hovoříme o prostorových a časových fenoménech řeči, nikoli o jakémsi neprostorovém a nečasovém absurdu. [Poznámka na okraji. O určitý fenomén se lze prostě zajímat různým způsobem.] ...

Otázka „Co je vlastně slovo?“ je analogická otázce „Co je šachová figurka?“

PI, § 108

Mezi dřívějšími a pozdějšími filosofickými koncepcemi, jež na sebe navazovaly dle toho, jak Wittgenstein cítil potřebu jejich změn, lze pozorovat jistou vnitřní soudržnost témat a s nimi souvisejících postojů. Nelze tedy říci, že by *jedinými* styčnými body raného a pozdního období byly obšírně témata jazyka, filosofie a základní motiv filosofování v podobě ohraničení smysluplně vyslovitelného³¹⁾, jakkoli je to pravda. Je třeba brát

30) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. V – *Desintegration and Reconstruction* (s. 111 – 145)

31) STANISLAV HUBÍK – *Jazyk a metafyzika, Kritika Wittgensteinovy filosofie*; část II. Wittgensteinova filosofie „formy života“; kap. 4. Základní otázka pozdní Wittgensteinovy filosofie (s. 60)

v úvahu hlavně výše citovaný obrat v orientaci postoje, který však nepřivádí k dosud neznámým tématům: potřeba uchopit konceptuální struktury zůstává, ale nese se ve znamení jiného přístupu, jež se nyní neomezuje na logiku a logickou analýzu, jako na jediné garanty správnosti, ale snaží se být mnohem komplexnějším. I přes diametrální rozdíly mezi *Traktátem* a spisem *Filosofická zkoumání*, ve kterém se nově prosazované koncepce od Wittgensteinova návratu k filosofii ukazují v nejvyšším lesku, sám autor nezavrhuje kompletně své rané dílo, byť modifikacemi rozhodně nešetří – velmi dobře je to vidět např. na tom, jak se změnila koncepce obrazové teorie od pojetí významu k obrazovému charakteru jazyka³²⁾.

Jednou z největších změn je koncepce filosofie či raději *metoda zkoumání*, s níž nyní přistupuje ke všem tématům. Oprošťuje se od klasických postupů filosofů jakožto kognitivního procesu, který má přinést filosofické poznání (*philosophical knowledge*) prostřednictvím filosofických vět. Již v *Traktátu* zavrhnul Wittgenstein většinu, jestli ne všechny takové (*pseudo*-)věty jako nesmyslné, jakkoli se jim spis sám ve výsledku nevyhнул. Nyní zcela upouští i od poznámek o nevyslovitelnosti metafyzického – „*Protože všechno tu leží odkryto pohledu, není také co vysvětlovat. Neboť, co snad je skryté, nás nezajímá.*“ (PI §126) –, zároveň stále trvá na neexistenci filosofických vět (pokud by takové teze existovaly, pak by o nich „*nemohlo dojít k diskusi, protože by s nimi všichni byli srozuměni*“ – PI §128) stejně jako čistě filosofického poznání, které by snad filosofie měla hromadit. Pravým cílem je totiž pochopení (*understanding*) jistého druhu, které pomůže odstranit staré mýty o založení věd filosofií, o založení nezpochybnitelného poznání v naší mysli nebo o přinášení věčných pravd o světě. Je třeba ukázat, že dochází k nesprávnému pochopení *norem reprezentace* (viz níže), v níž mají svoji roli reprezentované předměty. A tudíž hluboké pravdy o světě, jež filosofové přináší, jsou vlastně jen určité vzory naší gramatiky, interní pravidla jazyka. Filosofie tak zůstává především aktivitou projasnění³³⁾ (*clarification*, nikoli vysvětlování – PI §124), jak požadoval v *Traktátu* (TLP 4.112), které má vnést pořádek do našich znalostí o užití jazyka, přičemž se ale nemá jednat o nějaký striktní nehybný řád, ale spíše o mnoho různých řádů plnící své částečné úkoly cílící na odstranění nedorozumění (PI §132).

32) JUDITH GENOVA – *Wittgenstein: a way of seeing*; kap. 2 – *Don't Think, Look!; Thinking as Picturing* (s. 64 – 74)

33) *Ibid.* (s. 102 – 106)

Hlavním zdrojem všech chyb v porozumění je to, že nemáme úplný přehled³⁴⁾ nad všemi způsoby užití slov; dalo by se říci, že nám gramatika neumožňuje dostatečné prohlédnutí všech vnitřních souvislostí, že je nepřehledná či neprůhledná. Tento přehled, jež máme za cíl dosáhnout jakožto filosofové, nám umožňuje ‚vidět souvislosti‘ (‘*seeing connections*’) a tím nás nabádá k hledání mezičlánků (*intermediate links*), což jsou pojmy základního významu, nakolik označují způsob, jak si věci vykládáme, jak vidíme to, na čem záleží (PI §122). Je to zároveň další styčný bod s *Traktátem* v podobě „*správného logického pochopení*“ (TLP 4.1213), jež ale byl vázán na správnou notaci a tedy i na logickou analýzu. Jelikož je období *Filosofických zkoumání* zaměřené primárně na běžný, každodenní jazyk (*ordinary language*) a jeho proměnné formy v rámci životních situací a lidské praxe, přehledné zobrazení způsobů užití jazyka má mít spíše popisnou funkci (PI §124), stejně jako v *Traktátu*. Motto ‚*Nepřemýšlej, dívej se!*‘ se ve *Filosofických zkoumáních* několikrát opakuje v různých momentech žádající vysvětlení toho či onoho aspektu řeči; a jeho smyslem je výzva, aby se člověk poučil na konkrétních způsobech užití jazykového výraziva a s nimi spojených pravidel, aby využil konkrétních případů užití výraziva a pravidel gramatiky v praxi pro podání vysvětlení (či lépe *popisu*), místo aby konstruoval systémy a teorie o tom, co je jazyk.

Jazyk je prostředkem znázornění (PR §1), jež by se dal popsat také jako akt vyjadřování či prezentace oproti pojetí jako struktury, jež něco znázorňuje³⁵⁾. Jeho vnitřní struktura, jež je sama formou znázornění (znaky, z nichž jazyk sestává, neukazují někam mimo sebe, ale ‚*pracují sebe na samy*‘ – ‚*sings mean by doing for themselves*‘³⁶⁾), je daná pravidly, které určí způsob užití vět a jejich konstituentů. Sít konceptuálních spojitostí těchto znázornění vytváří celý svět. Správný přehled naší formy reprezentace získáme, když plně uchopíme gramatiku jazyka a dosáhneme vhledu do vnitřních vztahů pravidel pro užití výrazů³⁷⁾. Pokud je náš přehled prostředků znázornění správný, pak jasně

34) Na důležitost tohoto pojmu v pozdní Wittgensteinově filosofii a zároveň na potíže s překladem originálního *übersehen* či *übersichtliche Darstellung* upozorňuje Hacker přičemž navrhuje překlad do angličtiny v podobě *surview*, *sureview* nebo *synaptic view*; P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. VI – *Wittgenstein's Later Conception of Philosophy*, část 2. – *A Cure for the Sickness of the Understanding*, poznámka 6 (s. 151). V mě dostupném anglicko-německém vydání *Filosofických zkoumáních* překlad kolísá mezi *overview*, *surveyability* a *surveyable representation*. V českém překladu nacházím *přehlednost* a *přehledný popis*, které se mi však zdají jako ne zcela a dokonale výstižné pro zachycení pravého smyslu tohoto pojmu. Výš odkazovaná JUDITH GENOVA užívá jiný překlad (s. 25) – *clear view* (průzračný vhled), *perspicuity* (zřetelnost), *perspicuous representation* (zřetelná reprezentace pro originální *übersichtlichen Darstellung*), její další výklad v kap. 1 – *Commanding a Clear View* (s. 27 – 45)

35) JUDITH GENOVA – *Wittgenstein: a way of seeing*; kap. 4 – *Saying the Obvious*, část „*Mapping Forms of Life*“ (s. 117)

36) *Ibid.*

37) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. VI – *Wittgenstein's Later Conception of Philosophy*, část 2. – *A Cure for the Sickness of the Understanding* (s. 152)

pochojíme, co znamenají hranice rozumu a co je špatně s většinou filosofických otázek a jejich odpověďmi, nakolik při nich většinou dochází k překračování či přepínání limitů smyslu tím, že mrzačí pravidla pro použití výrazů, takže pak takové věty nemají smysl.³⁸⁾ Toto přepínání limitů smyslu se ukazuje na tom, jak v jazyce zacházíme s různými předměty (např. *židle* a oproti tomu *čísla*) nebo typy vět (např. *zkušenostními* a oproti tomu *matematickými*), kdy nevěnujeme pozornost pravidlům jejich užití (PI §§38, 90).

Cíle filosofie mají být především terapeutické (PI §133) – filosofický problém musí zmizet, musíme mít možnost přestat kdykoli filosofovat a odstranit tak zneklidňující stav mysli či zakletí mysli (PI §§109, 125, 255). Je také důležité poznamenat, že filosofická technika Wittgensteina se nezakládá na žádné konkrétní teorii – Hubík to nazývá programovým ateoretismem³⁹⁾, o čemž bude řeč později. Stejně důležité je učinit spojnici k ranému dílu, kdy i přes rozdílně zvolené metody provedení (přehled či vzhled do gramatiky) této filosofické terapie, docházíme stejného cíle, tj. odstranění pseudo-problémů, jež nemají žádný vliv na náš praktický život (TLP 6.52; 6.521).

2.5 *Formy života*

Je třeba se vrátit k tématu jazyka, abychom dostáli intencím této kapitoly, jež má ukázat na změnu postoje Wittgensteina, která se vyznačuje především obratem v přístupu k jazyku, resp. v jisté rehabilitaci povrchové gramatiky, před níž dříve varoval (TLP 4.002). Bylo řečeno (kap. 2.2), že východiskem pro teoretický systém *Traktátu* byl běžný, každodenní jazyk, jež je v perfektním logickém pořádku tak, jak je (TLP 5.5563). Musíme uvést na pravou míru tuto konexi mezi *Traktátem* a *Filosofickými zkoumánými*, aby nedošlo k desinterpretaci (PI §97).

Perfektní logický řád či *pořádek* běžného jazyka je dle *Traktátu* možné nalézt jen prostřednictvím logické analýzy, která nám tak odhalí, co je skryto, jelikož se dokonalý řád nachází kdesi pod běžným jazykem; toto odhalení je tedy možné jedině navzdory „vnějšímu hávu“ jazyka. Obrat v postoji k jazyku, že vše, co máme nalézt a objevit, v čem

38) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. VI – *Wittgenstein's Later Conception of Philosophy*, část 2. – *A Cure for the Sickness of the Understanding* (s. 153)

39) STANISLAV HUBÍK – *Jazyk a metafyzika, Kritika Wittgensteinovy filosofie*; část II. Wittgensteinova filosofie „formy života“; kap. 5 – *Kritika praktické filosofie* (s. 73, 79)

máme udělat jako filosofové ten či onen lokální pořádek a jisté projasnění, abychom se zbavili nepochopení a filosofických chyb, nemůže být větší, pokud zároveň tvrdíme, že tento řád je nám pořád na očích, je stále přístupný (PI §92). Tudíž již nemusíme podstupovat žádné logické analýzy znaků a hledat to, co je skryté (nějaký ideál – PI §98; v *Traktátu* jsme takto našli metafyzické jednotliviny konstituující substanci světa), abychom dostáli našemu předsudku a našli dokonalý logický řád jakožto základ našeho jazyka. Nyní tedy opět hledáme vhléd do struktur jazyka, ale nikoli skrytého nebo ideálního, ale toho běžného (PI §108) – žádný jiný totiž není třeba (PI §120).

Lze si snadno představit řeč, která by se skládala jen z bitevních rozkazů a hlášení. – Nebo řeč, která se skládá jen z otázek a z výrazů přitakání a popření. A nescetně jiné. – A představit si určitou řeč znamená představit si určitou životní formu.

PI, §19

Gramatika, jež nahrazuje raný koncept logické syntaxe, nesestává z pravidel, která by nutně podpírala každý myslitelný jazyk; je tvořena *pravidly (rules)* pro *použití výrazů (use of expressions)* v daném jazyce (PI §§1, 10, 20), přičemž se mezi jednotlivými jazyky mohou výrazně lišit (PI §19). Gramatická pravidla se vyznačují tím, že neříkají nic o faktech ve světě, ale udávají způsoby užití jazykových výrazů či *role slov v jazykových hrách* (PI §21), např. způsob užití synonym. Wittgenstein mluví o gramatice slov, vyjádření, frází, vět a tezí, ale také o gramatice stavů, procesů nebo schopností, barev a vjemů; ale patří sem i *vysvětlení významu* v podobě ostenzivních definic (ve formě *„Toto je F“* a šipka ukazuje na něco, co souvisí s tímto způsobem vysvětlení), Russellových parafrází teorie deskripcí, ale i pomocí příkladů nebo exemplifikací (ve formě *„Zelená je barva“*) – a to vše jsou pravidla, obdobně jako věty aritmetiky jsou gramatická pravidla pro operaci s číselnými výrazy nebo jako teze geometrie určují gramatiku konceptů prostoru; pokud člověk chce vědět, co tyto pojmy znamenají a jak se s nimi zachází, pak je třeba podívat se do světa (PI §§66, 340). Gramatiku netvoří žádná skrytá pravidla, protože ty nemohou mluvíci použít jakožto vodítka správnosti a ospravedlnění pro použití výrazů. Ne všechny koncepty pravidel (her) jsou zcela striktně a jasně determinované nebo ohraničené (PI §§ 65, 71), nejsou připravená na všechny možné a myslitelné situace (např. v rámci nějaké hry nemusí být pro každý úkon prováděný ve hře stanoveno pravidlo – PI §68),

protože je používáme především v aktuálních situacích – pravidlo tak představuje standard pro určitý, korektní typ užití za normálních okolností, tj. v každodenní praxi. Právě *praxe* osvědčuje jeho správnost a legitimnost, stejně jako normativnost (PI §87). Gramatika tak předchází pravdivost (*truth*), nakolik jsou to právě její pravidla (užití), co určí smysl a co musí být dáno předem, aby bylo možné určit, zda je věta pravdivá nebo ne.⁴⁰⁾ Hranice mezi smysluplnou a nesmysluplnou větou či nesmyslem nejsou tak pevně dané a záleží mj. na kontextu, typu a charakteru věty, na jejím užití za určitých podmínek, mohou se lišit případ od případu. Obdobně význam neodkazuje k nějakému předmětu, který díky naší myšlenkové operaci oživí znak (slovo) a udělá z něj symbol – ne, chceme-li znát význam nějakého slova, pak musíme sledovat jeho použití v jazykových hrách (PI §43).

Jakýkoli pevnější koncept, který by řekl, co je význam, smysl, znak, slovo, předmět, relace, věta nebo jaké jsou podmínky její pravdivosti, než že je to jejich role v jazykových hrách, je zavádějící, protože pokud chceme vědět, co je jazyk, musíme sledovat formy, v nichž se objevuje a používá, nakolik ty jsou stejně tak rozmanité, jako život sám (PI §§19, 23). Důležitost tzv. *životních forem* tkví v tom, že se jedná o různorodost způsobů sdílení jazyka, nakolik je jazyk nesmírně důležitou částí společenské aktivity, způsob našeho bytí ve společnosti (PG §29, s. 65).

Gramatiku tedy Wittgenstein chápe jako autonomní a arbitrární, přičemž se tím nemyslí, že by se jednalo o něco, co je zcela libovolné nebo že tím nepostihujeme skutečnost, resp. že bychom nemohli úspěšně mluvit o věcech ve světě, když gramatika nezrcadlí metafyzické struktury světa, jak tvrdil *Traktát*. Již výše bylo řečeno, že to, k čemu v jazyce odkazujeme jako k vnějšímu (k věcem, jejich vztahům, vlastnostem atd.), je nejlépe popsitelné jako to, co patří do gramatiky jakožto metoda její reprezentace, způsob užití pojmu dané věci. Ukázáním na barevný vzorek a zároveň pronesením věty *‘To je nebesky modrá’* vysvětlujeme způsob užití slova *‘nebesky modrá’*, udáváme pravidlo pro užití daného slova za použití prvku metody reprezentace, čímž zároveň můžeme říci něco o světě (např. že toto auto má tak a tak specifický odstín modré barvy). Proto také ostenzivní definice spadá do jazyka, nakolik je (za běžných okolností) pravidlem pro jazykovou hru *vysvětlení ukázáním* a tedy pro užití výrazu formy *‘Toto je ...’* (a ukážeme na vzorek), k níž jsme byli vycvičeni (PI §27). Abychom takovému vysvětlení porozuměli, musíme již znát danou hru s jejími pravidly (umět rozlišit *tahy* v řečové hře – PI §22) a vědět, co se od nás očekává, protože jakékoli vysvětlení, co je jazyk, již předpokládá jazyk (kap. 2.1).

40) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. VII – *Metaphysics as the Shadow of Grammar*; část 1. *Grammar* (s. 185)

Vzorky (*samples*) či předměty užíváme jako *nástrojů* (*instrument*), které mají svoji roli ve vysvětlování významů, nakolik jsou vhodné k tomu, aby takto byly použity (v nějaké tezi) jakožto *„to předvádějící“*, nikoli jako *„to předvedené“* – jak se věci mají nám tedy slouží jako metoda předvedení pravidla užití. Distinkce *„svět–jazyk“* se mění v rozdíl mezi tím, co *předvádí* (*what represents*) a tím, co *je předvedeno* (*what is represented*): pravidla, jež určí, co předvádí či reprezentuje, jsou gramatikou jazyka či symbolismu; vzorky se objevují v konkrétní specifikaci těchto pravidel. A právě v tomto smyslu spadají do metody naší reprezentace;⁴¹⁾ obojí spadá do gramatiky, tudíž do jazyka, do konkrétní životní formy. Je to gramatickým pravidlem, nikoli empirickým faktem či metafyzickým faktem, že *„stůl je předmět“*, že *„zelená je barva“* nebo že *„být nalevo od“* je relace; je to jen zdání, že takové věty pronášejí nějaké metafyzické odhalení světa, ale ve skutečnosti to je jen iluze vyvolaná tím, že by *„formy“* věcí měly být reflektované gramatikou jazyka, jak říkají mnozí filosofové. *Spojení jazyka a světa* je dáno způsobem vysvětlení významů daných slov, je dáno tím, jak to míníme – význam slov totiž není v prostoru, ale je to prostor samotný, jinak by muselo něco ohraničovat něco jiného, čímž by je od sebe oddělovalo (PR §54). Takové oddělení jazyka od světa ale Wittgenstein rázně odmítá – ve stejném smyslu lze ale také říci, že odmítá i jejich spojení; jinými slovy odmítá koncept založený na distinkci jazyka a světa.

To, že by gramatika měla být založená na metafyzice, že by měla reflektovat vnitřní nebo esenciální principy světa, je v posled nedokazatelné. Konvenčnost gramatiky není možné dokázat popisem toho, co má být v jazyce tím, co je předvedeno, např. že by konvence gramatiky ohledně použití výrazů barev měly odpovídat tomu, jaké vlastnosti barvy mají (PG §134). Pro popis vlastností barev, jež by měly barvy samy o sobě mít, je totiž nutné použít gramatických konvencí. Pokud bychom tak neučinili, vznikne nesmysl, nebo se ukáže, že tyto konvence jsou nadbytečné. Nelze totiž vůbec dokázat, že by pravidla, jež máme pro použití slov, byla ta správná – např. jak dokázat, že pravidla pro použití slova *„ne“* správně odpovídají jeho významu? Když nemáme pravidla pro použití slova, pak to slovo nemá význam, ale když máme jiná pravidla, pak má jen jiný význam (PG §133). Autonomní charakter gramatiky souvisí také s její arbitrarností, jak vysvětluje příklad s vařením na tomtéž místě spisu *Philosophical Grammar*: pravidla pro vaření nejsou arbitrarní, protože jsou daná výsledkem, jež vychází z těchto pravidel – uvaříme nestravitelné jídlo, když budeme následovat jiná pravidla, než ta pro vaření; pravidla

41) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. VII – *Metaphysics as the Shadow of Grammar*; část 2. *The Autonomy of Grammar* (s. 186)

jazyka ale nejsou určena výsledkem ‚mluvení‘, protože následujete-li jiné gramatické pravidlo, neříkáte něco špatně, ale mluvíte o něčem jiném. Což ovšem nevylučuje možnost chyby (viz níže).

Nezávislost a arbitrárnost gramatiky se odráží také v principu, podle kterého následujeme pravidla jazykových her.⁴²⁾ Jakékoli jednání podle pravidla lze vysvětlit udáním důvodu, proč tak a tak jednáme, když sledujeme to a to pravidlo – např. tím, že budeme dané pravidlo citovat, nebo že ukážeme na vytištěná písmena na papíře a následně poukážeme na pravidlo, jež vysvětlí korelaci mezi znaky a zvukem při vyslovování těchto znaků (PI §169). Důvod můžeme udat také interpretací pravidla. Jakékoli zdůvodnění ale musí jednou skončit (PI §§1, 87), jinak by byl zázrak, že stále jen nereinterpretujeme pravidla (nemluvě o tom, že některá pravidla žádnou interpretaci nevyžadují) – existuje totiž pojetí pravidla, které není jeho výkladem (PI §201). Co je a co není přirozené v rámci zdůvodnění a vysvětlení, co je a co není správnou interpretací, nemá nic do činění s logickou strukturou textu, z něž čteme pravidla, nebo s cedulí na rozcestí – takže i když jsme začali s rozumovým způsobem vysvětlování, vždy jsme přivedeni zpět k faktu, že tak a tak jsou pravidla nastavena a že takto jednáme (PI §§ 211, 217, 654).

Abychom dokázali, že gramatická pravidla nelze označit za zcela *libovolná* (tomuto slovu jsem se záměrně v předchozích pasážích vyhýbal) a že interpretace, že to tím pádem vlastně žádná pravidla nejsou, nakolik je možné je volně a individuálně tvořit a vykládat, by byla zcela neoprávněná a zavádějící (PI §§ 65, 201), je třeba ukázat druhou stránku jejich arbitrárního charakteru, která je s nimi zcela nerozlučně spjata. Když Wittgenstein tvrdí, že autonomie gramatiky spočívá v tom, že není vázaná na nějakou vnitřní, esenciální metafyzickou strukturu světa v rámci své pravdivosti nebo správnosti, ustanovuje zároveň ‚samoregulační‘ princip gramatiky, jež vychází ze zasazení jazyka do prostředí, v němž jediném existuje, tj. způsobem fungování ve společnosti, ve formách života, nakolik řízení se pravidlem je určitá praxe. Již výše bylo zmíněno, že je to právě praxe, která legitimizuje pravidla gramatiky a určuje životaschopnost jazykových her (PI §217). Tato praxe vytváří *konvence* ve způsobu aplikace pravidel, činí jazyk skutečně *veřejným*,⁴³⁾ což je na opačném pólu toho, co by se dalo nazvat jako soukromé pravidlo, privátní aplikace pravidla (PI §202) či soukromý jazyk, které by konotovaly libovolnost gramatiky.

Hacker vysvětluje zakotvení koncepcí v našem jazyce a způsobech jednání velice

42) ANTHONY KENNY – *Wittgenstein* (revidovaná edice, r. 2006), kap. 9 – *Language-games* (s. 139)

43) MERRILL B. HINTIKKA and J. JAAKKO HINTIKKA – *Investigating Wittgenstein*; kap. 1 – *Wittgenstein and Language as the Universal Medium* (s. 18 – 20)

výstižně.⁴⁴⁾ „Lidské konvence jsou niterně spletené s aktivitou lidí, zakládají se na sdílených vzorech chování a jsou shodné v rámci reakcí lidí a v rámci určitého puzení k jednání konkrétním způsobem. Spletení či spojení, které není jen kauzální, ale mnohem silnější, pevnější a odolnější je vždy spojením v gramatice (RFM, s. 88), protože právě taková spojnice se nachází v užití výrazu a ukazuje se na našem aplikování výrazu v praxi. Neochvějná jistota, která se zdá být neoddělitelně přítomná v takovém spletení, je jednoduše reflexí našeho rozhodnutí užít dané pravidlo jako součást našich forem reprezentace (RFM, s. 170). Tvrdost ‚logické nutnosti‘, která jakoby číší z logiky a jejich vět, indikuje naši neschopnost nebo odmítnutí vzdát se daného konceptu (RFM, s. 238). Neúprosnost zákonů logiky je naší neúprosností v jejich aplikaci (RFM, s. 82). Co je logicky možné nebo nemožné je jen to, co dává smysl. To, co dává smysl v daném jazyce, je určeno gramatikou jazyka, jejími arbitrárními pravidly pro použití výrazů a jejich způsobem aplikace v praxi. To, čemu říkáme esence, jsou reflexe formy reprezentace, jsou to znaky určitých konceptů, jež jsme si udělali, než že bychom je jen někde našli. Vytváříme si své formy reprezentace, které jsou vyzývány naší biologickou a psychologickou povahou, popíchnutí přirozeností, umírnění společností a nucení touhou po ovládnutí světa. Esence jsou produktem našich konvencí, nikoli objevem rozumu, tudíž když mluvíme o esencích, ve skutečnosti mluvíme o konvenčních modelech. Hloubka esence tak odráží faktickou hloubku potřeby konvencí (RFM, s. 65).“

Právě citovaná pasáž poukazuje na normativní aspekt jednání, tj. následování nebo porušení pravidla (tj. jednat v rozporu s pravidlem – PI §201) ve smyslu jeho užití v praxi řečových her, jež se vyznačují určitou pravidelností (PI §207).⁴⁵⁾ Jestliže je nějaké pravidlo užitečné, pak je to tím, že se osvědčuje v praxi života – opakovaně, nikoli tím, že máme jen pocit či přesvědčení, že bychom se tím pravidlem řídili (PI §202), ale že jej přesně aplikujeme: nevolím si, ale řídím se jím ‚slepě‘ (PI §219), lépe řečeno dle logické nutnosti (PI §220).

Pravidlo se může vyvíjet společně s tím, jak je aplikováno a interpretováno (PI §224); může být také nahrazeno vhodnějším, když nevyhovuje. Jestliže se osvědčí, tak jedině tím, že dává takový smysl, jež je od něj vyžadován těmi, kdo jej aplikují. Každé pravidlo jakoby s sebou neslo korektní způsob, jak má být aplikováno, aby tento smysl

44) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. VII – *Metaphysics as the Shadow of Grammar*; část 3. *Grammar and Metaphysics* (s. 195)

45) ONDŘEJ BERAN – „*Střední*“ *Wittgenstein: Cesta k fenomenologii a zase zpátky*; kap. 6. Jazykové hry. Gramatika překračuje fenomenologii (s. 201 - 211)

dávalo (PI §§ 218, 230) – o tom, ale nerozhoduje pravidlo, ale jen my při jeho opakované aplikaci, protože to, zda jej aplikujeme správně lze testovat, zkoušet zda mu dotyčný, jež se mu učí, správně porozuměl, zda jej pokaždé sleduje správně. Není možné, aby se nějakým pravidlem řídil jednou za život jen jediný člověk na světě (PI §199) – to pak není pravidlo; obdobně jako se nelze učit aritmetiku z intuice a pocitu, jež by tvořily operace s čísly (PI §233) – musí jít o *návyk*, založený na *výcviku* (ovládání techniky, abychom porozuměli dané řečové hře) a *testování*, tudíž se pravidla znovu a znovu osvědčují, my se z nich znovu a znovu učíme (PI §240). Shoda s tím, co pravidlo vyžaduje, se pak projeví v tom, že se shodují určité životní formy, v nichž je aplikováno (PI §§241, 242).

Správná aplikace pravidla vyžaduje obvykle trénink, hlavně pokud se jedná o specifické pravidlo nebo komplex pravidel, která spolu souvisí, např. matematické operace, jiná pravidla se neučíme, ale takzvaně je spolkneme s tím, co se naučit máme (viz kapitola věnovaná spisu *O jistotě*): když nám někdo vysvětluje, jak se hrají šachy, musíme nejprve vědět, co vysvětlení je, abychom mohli udělat další krok a začít se učit pravidla šachu. Je to tedy právě aplikace pravidel, jež určuje konvence jednání s nimi spojenými (např. způsob vyjádření nějakého smyslu), čímž vnáší normativní funkci do formy reprezentace v rámci jejich aplikace a interpretace. Jelikož se pravidla učíme právě jakožto *normativní formy reprezentace*, dochází k porozumění v rámci lidské interakce. Na základě toho, pak dokážeme říci, kdy někdo následuje pravidlo správně, či jej jen záměrně porušuje (což je jen aplikace jiného pravidla), nebo evidentně podle daného pravidla nejedná, protože o něm buď neví (a jedná podle jiného pravidla), nebo protože jej ještě neumí použít (PI §86).

Tato normativita ale může mít kromě pocitu jisté nutnosti v rámci aplikace pravidla, také aspekt pocitu neměnné danosti, jako by se jednalo o něco *a priori* pravdivého (PI § 81). Tudíž jsme pak puzeni k tomu, abychom věřili, že tím vyjadřujeme esenciální pravdu o světě, jež nemůže být jinak (PI §158). To je ovšem jen aspekt, který jim dává jejich role „*nutně pravdivých tezí*“ (PI §89), přičemž ale vyjadřují jen určité gramatické pravidlo (v lepším případě), nebo jsou to v tom horším případě nesmysly, které překrucují a zneužívají pravidel gramatiky (PI §90). A již bylo řečeno, že pravidlo může být vyřazeno z jazykové hry a nahrazeno novým, nebo místo toho může být nahrazená celá hra. Obdobně i to, co v jedné jazykové hře je nesmyslem, může být v jiné hře zcela legitimním pravidlem. Toto rozlišení, kdy je pravidlo smysluplné a kdy ne, je ale dáno právě jeho pozicí v rámci životních forem. Co v rámci nám známých her působí v jednu chvíli jako nesmysl a ukáže se praxí, že to ve skutečnosti přináší praktickou výhodu (např.

jasnější vyjádření smyslu), může nahradit stávající pravidla, která odvrhneme jako nesmyslná.

Jakákoli filosofie založená na zkoumání těchto konceptuálních forem nemůže vyprodukovat žádný hlubší vhled do přirozenosti světa, ale jen do naší gramatiky popisu světa. To nijak nesnižuje důležitost gramatiky, ba naopak vyzdvihuje. Umožňuje nám to totiž prohlédnout zmatení a nepřesnosti, kterých by se dopustili ti, kdo neprohlédnul složitosti gramatiky, tudíž nedošel správného logického úhlu pohledu na to, co říká – to se týká hlavně omylů ve filosofii a způsobů, jakými byly budovány rozsáhlé systémy charakteristické překroucením pravidel gramatiky (Descartes, Locke, Berkeley). Je třeba vidět (obrazně řečeno), že to, co máme tendence objevovat ve formě esencí, není krajina před námi, ale náš způsob jejího zaznamenávání. Hacker, kterého jsem se snažil důsledně přidržet ve výkladu tématu této kapitoly, to označuje za „*stín metafyziky vržený na svět gramatikou*“, ⁴⁶⁾ s čímž nemohu než souhlasit.

Proto pro Wittgensteina není nic takového jako ontologie – má-li to být nauka o tom, co skutečně existuje, pak se tomu věnují jiné vědy, nikoli filosofie (jež vědou není). Na otázku „*Existují materiální objekty?*“ nemáme odpovídat, ale ukázat, že jde o *pseudo*-otázku využívající obecnou formu otázky, přičemž úkolem filosofa nemá být odpověď na ni, ale ukázání, že je to nesmysl.

2.6 Průběžná rekapitulace

Než přejdu k další části své práce, dovolím si stručně shrnout výše popsany Wittgensteinův přechod „*Z logiky do gramatiky*“, který by se dal také nazvat přerodem ze strukturalistického do post-strukturalistického způsobu myšlení, ⁴⁷⁾ jež vyzdvihuje více *řeč* (aktivní, dynamické, pragmatické), než *jazyk* (pasivní, statické, teoretické).

Pojem *gramatika* byl v období *Traktátu* spojen hlavně s pojmem *hloubkové gramatiky* v rámci logiky, hlavním těžištěm byla *logická syntax*, tj. systém pravidel pro užití znaků a interní relace logicko-sémantických kategorií výrazů, jež se tímto pojmenováním odlišují od *povrchové gramatiky*, kterážto znamená běžný jazyk

46) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. VII – *Metaphysics as the Shadow of Grammar* (s. 179 – 214)

47) JUDITH GENOVA – *Wittgenstein: a way of seeing*; kap. 1 – *Commanding a Clear View*, část „*From Eternity to Here*“ (s. 36)

v každodenním použití a tedy vyjádření jež nejsou striktně logická. Běžný jazyk pravidla hluboké gramatiky obsahuje implicitně, ale explicitně je nevyjadřuje (korektně) jinak než v konkrétních exemplifikacích, tj. ve zkušenostních větách; logika tato interní pravidla předvádí ve formě logických vět (tautologie, kontradikce) – to je v pořádku do okamžiku, než se rozhodneme tímto způsobem popsat tato vnitřní (často skrytá) pravidla jazyka samotná, podobně jako by měl obraz svoji formu zobrazování zobrazit a nikoli vykázat (TLP 2.172, 2.174), což nutně vyústí v nesmysl. Logická syntax v sobě nezahrnovala sémantická pravidla pro spojení znaků s jejich významy, resp. žádná konkrétní *pravidla* pro spojení jazyka s realitou nebyla dána. Pravidla jazyka byla tvořena sítí logických forem, jejichž obsah byl výsledkem mentálního procesu projektování logických forem na předměty ve světě, tudíž i mentální procesy znamenání a rozumění oživovaly jinak prázdné a mrtvé znaky.⁴⁸⁾

Pojem gramatiky po r. 1929/30 na druhou stranu reprezentuje pravidla užití jazyka v konkrétních situacích a kontextech (PI §182), pro které zavádí Wittgenstein pojem *jazykové hry*; tj. soubor pravidel všech jazykových her jsou pravidla gramatiky, přičemž jak se mění jazykové hry v závislosti od faktických okolností („*zavádí*“ se nové, „*vyřazují*“ se staré – PI §23), tak se mění také gramatika i s jejími pravidly, protože ta musí odpovídat neustále se proměňujícím životním formám, jež dávají gramatice tu či onu podobu; co ale gramatika neříká, je způsob aplikace jejich pravidel – jen popisuje, ale nevysvětluje způsob užití znaků (PI §496). Hlavně ale na rozdíl od logické syntaxe z raného období jsou pravidla gramatiky zcela otevřené a přístupné i bez logické analýzy znaků. Takto chápaný pojem se více ustálí blíže k období spisu *Filosofická zkoumání*. Gramatika v tomto pojetí nahrazuje jakékoli metafyzické struktury světa jakožto metodu reprezentace, která určuje, co dává smysl, nikoli, co je pravdivé, nakolik se nezakládá na faktech světa, ale na svém užití v rámci rozmanitosti života a praxe.

Vidíme zde tedy znatelný posun v pojetí jazyka od konstruktivisticko-systematického, hledající v jazyce určité ideální struktury a v jistém ohledu tedy statického, k dynamickému a živoucímu, kdy je to právě jeho užití a rozumění, které naplňuje nově chápané pojmy smyslu a významu, stojící na podkladu lidského života jakožto své esence.⁴⁹⁾

Nyní tedy nejen sémantika jakožto pravidla pro uplatnění logiky ve světě, jak tomu

48) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. VII – *Metaphysics as the Shadow of Grammar*; část 1. *Grammar* (s. 180)

49) *Ibid.* kap. III – *Meaning, Metaphysics, and the Mind* (s. 80)

bylo v *Traktátu*, ale celá gramatika zahrnující kromě sémantiky i logicko-syntaktická pravidla jazykových her je arbitrárně založená a zcela autonomní, protože to, že (za určitých okolností) nemá smysl mluvit např. o kulatém čtverci, kyselosti tónu C nebo zelenosti dobra (či jiných výrazech porušující syntaktická pravidla) není dáno reflexí metafyzických kombinačních možností věcí, ale gramatickou konvencí, normativním užitím gramatiky (normativní formy reprezentace). Tato konvence je však natolik zažitá a naše puzení k hledání skrytého, mystického a metafyzického tak silné, že – obrazně řečeno – přes stromy nevidíme les, čímž myslím již výše zmíněný princip otevřenosti a přístupnosti všech principů jazyka a potažmo i světa našemu zkoumání, které v *Traktátu* zahaluje metafyzika logického atomismu ruku v ruce s obrazovou teorií významu.

Výše probraná témata normativity a následování pravidla, které organicky vychází z jeho pojetí jazyka-řeči a gramatiky, považuji za základy pro rozvíjení dalších Wittgensteinových témat, která jsou obecně dobře známá – myslím tím hlavně Wittgensteinovy postoje vůči skeptikům (o tomto více v kapitole věnované představení spisu *O jistotě*) a vůči nemožnosti soukromého jazyka. Soukromému jazyku se důkladně věnují jak mnou zvolení průvodci touto částí, tj. Kenny,⁵⁰⁾ a podrobněji navíc v různých ohledech Hacker,⁵¹⁾ tak mnozí další interpreti.⁵²⁾

50) ANTHONY KENNY – *Wittgenstein* (revidovaná edice, r. 2006), kap. 10 – *Private Languages* (s. 141 - 159)

51) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein* (revised edition); kap. IX – *Private Linguists and Public Speakers* (s. 245 – 275); kap. X – *A Cloud of Philosophy Condensed into a Drop of Grammar* (s. 276 – 306)

52) Např. JOHN W. COOK – *Wittgenstein's Metaphysics*; kap. 19 – *Private Language Argument* (s. 316 – 331).
Také SAUL A. KRIPKE – *Wittgenstein on Rules and Private Language*

3 Metoda *agrafa dogmata*: scholastické čtení & ateoretismus

Než se dostaneme v myšlenkovém postupu práce dále a než přejdeme ke spisu *O jistotě*, dovolím si krátkou kapitolu věnované vysvětlení metody, bez níž – jak věřím – není možné číst některé pasáže Wittgensteinova díla.

V úvodu této práce jsem zmínil *scholastický* způsob četby, jež jsem se snažil v nejprísnejší míře předvést v předcházejících kapitolách. Doufám, že se mi to podařilo lépe, než jak bylo obdobné prohlášení realizováno bratry Hintikkovými – v předmluvě své knihy *Investigating Wittgenstein* totiž uvádí⁵³⁾, že chtějí nechat mluvit Wittgensteinovy písemnosti za sebe. Osobně věřím, že se mi podařilo výše probíraná témata doložit pečlivěji a s mnohem relevantnějšími odkazy včetně rozsáhlejší interpretace jednotlivých kritických míst, jež snad povede k větší zřejmosti. V tomto smyslu budu rád, pokud mě čtenář upozorní na případné nepřesnosti, kterých jsem se dopustil.

Jedním dechem musím ale dodat, že scholastický způsob četby má své hranice, jež – jak se mi zdá – by nás neposunuly blíže pochopení toho, co Wittgenstein v některých pasážích myslí. Obdobně jako bratři Hintikkové, kteří při představení své metody hojně citace doplňují o několik řádků níže, že se musí vynasnažit jít *za* psaný text, *za* jeho slova a hledat otázky a problémy, které si dle nich Wittgenstein pokládal a snažil se řešit. Hintikkové v takovém přístupu k Wittgensteinovým textům nejsou jediní. Již výše zmíněný Hubík aplikuje obdobný typ četby ještě razantněji a v některých pasážích si vystačí jen s minimem odkazů na místa v primárním textu, od kterých se odráží. Pravda, ani Finy ani Hubíka nevolím jako interprety, jejichž výklad považuji za zcela korektní – byť u každého z nich z jiných důvodů. Avšak výklad Danièle Moyal-Sharrock, jež se snaží o obdobné „*za-cházení pod text*“, aby našla oporu pro svou interpretaci stěžejních vět (*hinge-propositions*) jakožto non-kognitivních, považuji minimálně za zajímavou a v jistém ohledu přínosnou, byť musíme dbát varování, jak takové interpretace vést, aby se ze *stěžejí* nestalo jen jakési nerozlišitelné a beztvaré *x*.⁵⁴⁾

Obtížnost textu⁵⁵⁾ lze v jisté ohledu připsat nejen okolnostem vzniku spisu (soustavná práce po dobu 18 měsíců rozpracovávající jedno téma; poslední zápisky dva dny před smrtí), ale hlavně jeho stylu – jde o živoucí filosofii, která vybízí k tomu být

53) Merrill B. Hintikka and J. Jaakko Hintikka – *Investigating Wittgenstein*; Preface (s. ix)

54) James Hill – *Scepticism and Wittgenstein's On Certainty*, in: Studie k filosofii L. Wittgensteina (eds. L. Dostálová, R. Schuster), Filosofický časopis, Mimořádné číslo 2 (2010/8), s. 15

55) Danièle Moyal-Sharrock – *Understanding Wittgenstein's On Certainty; Introduction – The form of On Certainty* (s. 1)

prožita. Přistupujeme-li k textu jako k živému, vinoucí se určitými filosofickými problémy, ukazuje nám Wittgensteina osamoceného před svými tématy; o to působivější je sledovat, jak překonává všechny obtíže, jež si klade k vyřešení. Tyto často jen každodenní poznámky, kterými je nedokončený spis tvořený, ukazují různé způsoby přemýšlení o stejných věcech. Jsou v nich několikrát probíraná tatáž pod-témata z různých stran a úhlů pohledu a z těchto různých popisů se pak stává jasnější, co znamenají pro argumentační linii spisu, jež se skutečně věnuje z pohledu Wittgensteina jednomu tématu.⁵⁶⁾ Nicméně tím odhalují autorův vztah i k jiným okruhům, které nejsou přímým tématem dané poznámky či souvislého sledu paragrafů. Moyal-Sharrock ale zmiňuje i odvrácenou stranu tohoto způsobu Wittgensteinova vyjadřování, který znamená pro čtenáře obtíže s pochopením textu, sledováním myšlenkové linie či vůbec proniknutí do něj, pokud není seznámený se základy předchozích děl, jež jsem se snažil zachytit v předcházejících částech. Od Avruma Strolla přejímá označení *rozbítý text* (*broken text*),⁵⁷⁾ pro češtinu je asi vhodnější pojem *fragment*: nesystematický, roztěkaný, stále někam odbočující, tematicky přerušovaný a poznamenaný prudkým přecházením z jednoho předmětu na jiný; navíc plný maxim (pravidel a zásad), krátkých a hutných aforismů či mnohoznačných poznámek. Jde o témata, která jsou někde skrytá nebo téměř nezachytitelná, ale jinde jako by nebyly jinými částmi *vyjadřovaného* obrazu – schválně neříkám popsáného (což by bylo asi technicky vhodnější), protože pasáže jako tato nepopisují, ale vyjadřují, jednají, ukazují, vztahují se a jsou si jisté...

Co to je "učit se pravidlo"? – *Toto*.

Co to je "udělat chybu při jeho používání"? – *Toto*.

A to, na co se zde poukazuje, je něco neurčitého.

OC §28

Obdobných pasáží je v celém spisu více (namátkou §§39, 47, 128, 129, 246, 254, 268... 511) a všechny na něco poukazují, snaží se demonstrovat apod. Ale jsou buď nedokončené, nebo jde jen o rychlé poznámky, jež měly autorovi později si vzpomenout, co jej v tu chvíli napadlo, ale neměl právě čas nebo možnost to zapsat v rozvedené formě. V určitém smyslu je tudíž nemožné do nich proniknout.

56) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty; On Certainty as a work* (s. 3)

57) *Ibid.* – *Wittgenstein's style: analysis and Cubism* (s. 3)

Popsaná forma spisu *On Certainty* se zdá být o to horší, pokud člověk přihlédně k faktu, že sám Wittgenstein po celou dobu svého života přiznával, že má problémy s vyjádřením toho, co chce říci, a že nejpřirozenějším způsobem přemýšlení pro něj nakonec je, když téma promýšlí z různých stran takřkajíc „napřeskáčku“.⁵⁸⁾ Smyslem obdobnou poznámku najdeme i ve spisku *O jistotě* (OC §532): „Nyní filosofuji jako nějaká stará dáma, která neustále něco někam odkládá a znovu to musí hledat; jednou brýle, podruhé svazek klíčů.“

V celku všeho, o čem Wittgenstein mluví, nelze nikdy jít dostatečně hluboko, protože jeho systém nemá rozměry – obdobně vidí pozdní Wittgensteinovo dílo i Hubík, který ale volí jiná slova. Nazývá to „programovým ateoretismem“ ústícím v „lingvisticko-filosofický princip neurčitosti“: Wittgenstein nepředkládá teorii jazyka, protože jeho koncepce nesplňuje podmínky pro to, aby to mohla být teorie; v rámci přímého deskriptivního filosofování jakožto souhrnu „gramatických připomínek“ se pokouší o podání „morfologie jazyka“ a propaguje tak jiný myšlenkový styl než „teoreticky-explanativní“ – užívá „Sókratovské metody“, když hypoteticky zpochybňuje předkládané deskripce modelů, které si sám vytvořil a dokonce na místech, kde se zdá, že se dopracovává konečného a jednoznačného závěru, ihned následují otázky včetně nových odpovědí, které zpochybňují předchozí závěr...⁵⁹⁾ Na rozdíl od Hubíka nevidím za právě proneseným důvod, proč přičítat Wittgensteinovi snahu o „specifickou skeptickou metodu“ (byť nelze popřít přínos skeptické metody pro uvažování obecně)⁶⁰⁾ v rámci programu jeho filosofie, nedohlížím tak daleko, abych byl schopen tvrdit, že veškeré Wittgensteinovo *mystično*, jež lze v rámci pokusů o literárně barvitější text najít (jak si osobně myslím), končí nutně filosofií nihilismu, jejímž následovníkem je mystik usilující o filosofii destrukce⁶¹⁾. Ohledně mysticismu si připomeňme pasáž §153 z *Filosofických zkoumání*, kde se cokoli skrytého odmítá, nakolik pak nejde o pravidlo, kterým se lze řídit, jež lze normativně aplikovat, ale o jakési pseudo-individuální zmatení. Naopak se mi tedy zdá, že Wittgenstein ukazuje jiný rozměr filosofie, když důsledně naplňuje to, co si v rámci jejího úkolu předsevzal (PG §§36, 30; BB s. 125; PI §109) – exemplifikuje, předvádí ozřejmění, určitým způsobem třídí některé menší celky a snaží se přinést vhled do problémů, jež se

58) JUDITH GENOVA – *Wittgenstein: a way of seeing; Part Two: Changing a Way of Seeing* (s. 87 – 90)

59) Stanislav Hubík – *Jazyk a metafyzika, Kritika Wittgensteinovy filosofie; část II., kap. 5 – Kritika praktického jazyka* (s. 73, s. 79)

60) JAMES HILL – *Scepticism and Wittgenstein's On Certainty*, in: *Studie k filosofii L. Wittgensteina* (eds. L. Dostálová, R. Schuster), *Filosofický časopis*, Mimořádné číslo 2 (2010/8), s. 9 – 23

61) STANISLAV HUBÍK – *Jazyk a metafyzika, Kritika Wittgensteinovy filosofie; část II., kap. 5 – Kritika praktického jazyka* (s. 110)

ukazují jako odstranitelné; ne, skutečně nebuduje teoretické systémy, nic nevysvětluje, nededukuje...⁶²⁾ Pro hlubší zhodnocení však není správné místo, jde o poukaz na směr a okolnosti, jež úzce souvisí s dalším postupem této práce. Primárním cílem je však vyznat se v daném textu a zachytit pevné a jisté body.

Pojmenováním experimentální metody ἀγραφα δόγματα / *agrafa dogmata* odkazují k tzv. nepsané nauce u Platóna, o které se zmiňuje Aristoteles ve čtvrté knize *Fyziky* a kterou lze dle Greasera⁶³⁾ považovat také za teorie, které stojí v pozadí Platónových dialogů a doplňují, resp. filosoficky fundují to, co je v nich řečeno. Výklad toho, co jsou ve skutečnosti nepsané nauky u Platóna, však můžeme nechat stranou, protože je zde uvádím hlavně v kontextu: cílem je totiž pokus o nalezení obdoby těchto nepsaných nauk ve zmíněném spise *O jistotě*, které dle mého ladně doplňují snadněji rozpoznatelné myšlenkové pozice spisu, ale také souvisí s tématy jiných jeho spisů. Jak jen budu moci, vynasnažím se jasně oddělovat čistý (scholastický) výklad od případných vlastních hypotéz či alternativních interpretací, jež jsou jen doplňkem navíc či jakým si experimentem.

[Myslím, že by pro filosofa, pro toho, kdo je schopen samostatně myslet, mohlo být zajímavé si přečíst moje poznámky. Neboť i když jsem zřídka kdy trefil do černého, tak by i přesto poznal, na jaké cíle jsem mířil.]

OC §387

Tedy nenechám se odradit, naopak! Přes snahu probít se složitým textem, který nás samotný nutí jít za něj, nemůže být metoda výkladu libovolná, pokud je cílem interpretace pozitivní příspěvek, projasnění a netriviálnost. Proto tento spis nejprve projdeme zběžným způsobem, aby se vyjasnil přehled nad celkem. Následně bude zřejmější, co máme před sebou a kam se zaměřím dále, detailněji. Jako jistý prvek seberegulace se vynasnažím vyznačit ta místa a myšlenky textu, jež navazují na dobře známá a výše uvedená témata.

62) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. VII – *Metaphysics as the Shadow of Grammar* (s. 158 – 159)

63) ANDREAS GRAESER – *Řecká filosofie klasického období*; Dějiny filosofie, svazek 2, OIKOYMENH, Praha, 2000; překlad Miroslav Petříček, ISBN 80-7298-019-X – III. Platón, 1. Život, dílo, hermeneutické problémy, charakteristika; e) Nepsané nauky (s. 172 – 175)

4 O jistotě

Východiskem spisu je kritika některých tezí a postojů G. E. Moora, jež najdeme zaznamenané v jeho dílech "*A Defence of Common Sense*" (1925) a "*Proof of an External World*" (1939). Pochybovat o cílech Moorových titulů jakožto významného britského filosofa a představitele anglosaské filosofie zdravého rozumu (*common sense philosophy*) je, zdá se, zbytečné⁶⁴⁾, stejně jako o obdobných cílech mnoha dalších filosofů rozličných směrů, kteří se snažili najít nezpochybnitelnou, jakousi první větu či jiný pevný bod (primátu vnímání, zkušenosti, ideje, substance, logiky atd.), na kterém by bylo možné založit vědu, tj. filosofii, a z něj pak rozumovými prostředky vyvodit či obhájit a zároveň tak vypodložit i vše ostatní tím, že se pokusili vysvětlit, čím to, že *víme* to, co víme, a jak zodpovědět skeptické námitky ohledně založení či dokazatelnosti našeho poznání (*knowledge*) či existence vnějšího světa. Moorovi k tomuto účelu slouží věty typu „*Zde je má ruka*“ a „*Země existovala dlouho před mým narozením*“, z čehož vyvozoval existenci vnějšího světa. Ve Wittgensteinově textu lze ale najít odkazy i na další filosofy, jakými byli Descartes či Hume, ale obdobně se takto můžeme vztáhnout i ke snahám Leibnize, Locka nebo Berkeleyho (např. OC §§35 – 37 aj.).

4.1 Skepse

René Descartes, jehož jméno není v knize jedinkrát zmíněno, svoji metodu dosažení epistemologické jistoty ukazuje v *Meditacích o první filosofii* a začíná metodickou a systematickou skepsí, aby oddělil to, co je absolutně jisté a evidentní, od toho, co již tak jisté není. Požadavek apodiktické jistoty je splněn, když má námi dosažené pravdivé poznání charakter nezpochybnitelnosti. Wittgensteinův postoj vůči skeptikům je známý z předchozích děl,⁶⁵⁾ zde svůj postoj rozpracovává podrobněji, když ukazuje, že skeptická metoda není cestou, jak dojít nezpochybnitelného poznání. Souhlasí totiž

64) WILLIAM CHILD – *Wittgenstein; Seven: Knowledge and Certainty*; VLASTIMIL ZÁTKA – *Wittgensteinova koncepce jazykových her*; in: Ludwig Wittgenstein – *O jistotě* (s. 155); ANTHONY KENNY – *Wittgenstein* (revidovaná edice, r. 2006), kap. 11 – On Scepticism and Certainty (s. 161)

65) „Scepticism is not irrefutable, but obviously nonsensical, when it tries to raise doubts where no questions can be asked. For doubt can exist only where a question exists, a question only where an answer exists, and an answer only where something can be said.“ – TLP 6.51, kde lze v jistém smyslu vidět všechny níže rozebírané aspekty problémů jazykové hry pochybování.

s Moorem ohledně jeho námitek ke karteziánské skepsi, že některé věty o vnějším světě (např. *‘Toto je židle’*) mohou mít stejný epistemologický statut jako matematické věty nebo věty o smyslových vjemech (OC §§455, 651). Ale už s Moorem nesouhlasí v tom, že by tyto věty měly sílu důkazu vnějšího světa (OC §§209, 220) nebo že by to, co takové věty tvrdí, bylo vůbec možné vědět:

Můžeme nyní (jako Moore) uvést to, co víme? Myslím, že ne jen tak bez dalšího. – Jinak by šlo o zneužití slova „vím“. A tím zneužitím by se projevil zvláštní a nanejvýš důležitý stav mysli.

OC §6

Gramatika slova *vědět*, o níž ještě bude řeč podrobněji, je v tomto spisu pod velkým drobnohledem Wittgensteina (OC §§1 ... 84-86, 90 ... 313 ... 560 ...), nakolik se v ní objevují všechny ostatní důležité pojmy, jimiž se v daném spise zabývá (evidence, jistota, pravda, smysl); navíc je to právě tento pojem vědění (*knowledge*), jež je dle Wittgensteina často zneužíván metafyzikou (ve smyslu porušení gramatických pravidel – viz výše), proto se snaží ukázat, proč postrádá smysl tvrdit, že máme poznání (*knowledge*) v případech typu *‘Zde je má ruka’*. Tvrdí, že jak Moore, tak i skeptikové nepochopili principy pochybování (*doubts*), vědění a jistoty, takže uvádí svůj vlastní pohled ohledně odmítnutí skepticismu, který spočívá v ukázání nesmyslnosti jejich postupů. Přidržím se Kennyho výčtu a vysvětlení jednotlivých pozic.⁶⁶⁾

První výtku skeptikům, že *pochybnost vyžaduje základ* (*doubt need grounds*), se ve spise objevuje opakovaně (OC §323, 458, 519). Princip je obdobný jako s jazykovými hrami měření nebo hodnocení, které nemohou být součástí toho, co se jimi měří / hodnotí: pochybnost se zakládá na tom, co je mimo pochybnost. Tedy musí být něco, nějaký základ, z něhož lze pochybnost vůbec vystavět a vést, ale v ten moment přehlíží fakt, že nelze zpochybnit zároveň i to, co danou skepsi vůbec umožňuje. Aspektem této pozice je také to, že pouhá nepředstavitelnost negace věty ($\neg p$) není základem pro pochybnost o dané větě (p), jak je uvedeno v OC §4. Zda je pochybnost nerozumná nebo je to logická nemožnost si představit opak hraje roli v odlišení jedné pochybnosti od jiné, pokud bychom chtěli tomu, kdo takto pochybuje, ukázat jeho omyl, ale ostrá hranice mezi nimi není (OC §454).

66) ANTHONY KENNY – *Wittgenstein* (revidovaná edice, r. 2006), kap. 11 – On Scepticism and Certainty (s. 161 - 164)

Druhou výtkou je připomenutí, že jakákoli *pochybnost se k něčemu vztahuje* (*doubt must amount to something*). Když tedy někdo pochybuje např. o existenci hmotných objektů, jde o čistou spekulaci, nakolik praxe se tím nijak nezmění (OC §120), protože v mnoha případech není ani jasné, jak by taková pochybnost mohla vypadat nebo co by měla změnit, pokud bychom s ní souhlasili (OC §247) tedy kromě rozporu v tom, jak dotýčný skeptik jedná a jak se při tom cítí (OC §§338 a dále).

Další tezí o pochybnostech je tvrzení, že každé *pochybování předpokládá ovládání jazykových her* (*doubt presupposes the mastery of language-game*), tudíž skeptik musí nejprve rozumět, co se myslí větou, jež chce vyvrátit – musí znát její význam, její způsob užití v rámci určité jazykové hry. Pokud by tedy chtěl být maximálně důsledný, musel by také pochybovat o významu svých vlastních slov, čímž by ukázal nesmyslnost svého počínání, nakolik by zpochybnil i svoji pochybnost (OC §507, 509): vyjdeme-li z toho, že pochybujeme o významu nějaké věty či slova, musíme vědět, o jakém významu vlastně pochybujeme, tj. jaký význam chceme větnému znaku upřít, tím ale (zároveň) potvrzujeme, že popíraná věta význam *má* – tedy rozumíme jazykové hře, jež chceme popřít, ale již ji hrajeme, tudíž bychom museli popřít to, že dané jazykové hře rozumíme, což ale nelze tak, že o ní budeme pochybovat (OC §§114, 306, 369, 456). Tento problém se obvykle ukazuje v tom, že pochybnost znemožňuje ustanovit jakoukoli jinou patřičnou jazykovou hru (OC §24). V této souvislosti se opakuje to, co již bylo řečeno výše – to, že slova mají význam, není empirický fakt ani logická či matematická pravda (OC §§306, 486); arbitrární založení sémantiky (či úplněji – *gramatiky*) u Wittgensteina již ale nemůže překvapit.

Tudíž také *nemůže existovat universální pochybnost* (*universal doubt impossible*), tj. nelze pochybovat o všem stejně nebo stejnou měrou (OC §450), jelikož jsou součástí konkrétních jazykových her, jež nelze zpochybnit všechny najednou, ale nanejvýš každou jednotlivě odděleně (OC §232). Krajní poloha této pochybnosti je vyjádřena v příkladu s žákem, který by svého učitele neustále přerušoval a nenechal si vůbec nic vysvětlit; učitel by věděl, že jeho pochybnosti jsou nesmyslné, protože jeho žák ještě neovládá jazykové hry, jež se měl teprve naučit, ale které popírá ještě než se je naučil (OC §§310 – 315). Wittgenstein v učitelském tónu dodává (OC §329): „*Když toto zpochybňuje – ať už zde zpochybňovat znamená cokoli –, pak se tuto hru nikdy nenaučí.*“. Veškeré pochyby totiž mohou přijít až *po* tom, co jsme nějaké přesvědčení (*belief*) získali, jež nám umožňuje

pochybovat o něčem jiném (OC §449) – tj. již klasické: *pochybnosti přichází až po víře* (OC §160).

A tedy to, na čem závisí, *co pochybnost předpokládá, je jistota* (*doubt presupposes certainty*) – OC §115. Pokud je pochybnost možná jen tam, kde můžeme něco ověřit (OC §125), pak pochybnost předpokládá také to, co zpochybnitelné není – něco, co pochybnost a její testování umožňuje (OC §§163, 337), tj. při ověřování své pochybnosti předpokládáme něco, co se neověřuje (OC §342); např. že se číslice na papíře při výpočtu samy neprohodí (OC §346). Tato pochybnost se vztahuje k něčemu, co považujeme za jisté, jakoby na tom byla *závislá*, jakoby na něčem *visela* – totiž

... na tom, že určité věty jsou zbaveny pochybností,
jsou jako stěžeje, v nichž se ony otázky a pochybnosti
otáčejí.

OC §341

Když chci, aby se dveře otáčely, musí být stěžeje
pevné.

OC §343

A zde se dostáváme k vlastnímu cíli spisu a zároveň k jeho hlavnímu tématu – tím je *objektivní jistota*, která ale nevychází z jazyka, jak by se dalo na základě jiných interpretací Wittgensteinova díla usuzovat, ale ze života a lidské aktivity v něm (OC §204), pokud zároveň stále platí to, co bylo řečeno ve *Filosofických zkoumáních*, totiž že *představit si určitou řeč znamená představit si určitou životní formu* (PI §§19, 23) nebo to, co tvrdí ve *Filosofické gramatice*, když říká, že jazyk je spojen s celým jeho životem, přičemž to, co se běžně nazývá „jazykem“, je tvořeno heterogenními prvky a způsoby, jakými se mísí s životem, je nekonečně mnoho (PG §66). Taková interpretace si však žádá další zkoumání, které ukáže, jak je spis *O jistotě* myšlenkově propojen s předchozími Wittgensteinovy spisy a jakých prostředků je zde použito k dosažení kýženého cíle obzvlášť v rámci analogie „stěžejí“.

Dílním úspěchem, který lze čerpat z předchozího rozlišení aspektů skepse, je také lepší představa o tom, čím je v jazykových hrách *chyba* (OC §196), jež Wittgenstein staví s oblibou do kontrapozice vůči mentální poruše (OC §§71 – 75, 79, 217, 674-675). Chce ukázat, že chyba neznamena, že tím musí nutně celé naše rozumění dané jazykové hře, v níž jsme chybovali, být zcela mylné a zavádějící – prostě došlo k té či oné chybě

v úsudku, jež ale nezpochybňuje celé naše souzení; v šílenství ale žádné souzení, dokazování a úsudky nejsou, ani pravdivé, ani nepravdivé:

*Za určitých okolností se člověk nemůže mýlit.
(„Nemůže“ je zde užito logicky, a tato věta neříká, že za těchto okolností by člověk nemohl říct nic nepravdivého.)
Kdyby Moore tvrdil opak oněch vět, které prohlásil za jisté, nejenže bychom jeho názor nesdíleli, nýbrž považovali bychom ho za duševně chorého.*

OC §155

Bližší charakteristiku distinkce šílenství oproti chybě v jazykové hře, kterou provádí Kenny,⁶⁷⁾ můžeme pro tuto chvíli nechat stranou a využít toho, že nás předešlé zkoumání dovedlo k právě citovanému paragrafu, kde se mluví o *logické nemožnosti* omylu. Tomuto tématu věnuji následující podkapitolu. Téma skepticismu ve spisu *O jistotě* uzavřu názorem Jamese Hilla, který tvrdí, že metoda radikální skepse dává podle Wittgensteina filosofovi další nástroj jeho zkoumání: systematická pochybnost nám odhalí, kde se ptát lze a kde pochybnosti nemají význam, čímž ukáže, co je pro nás pevné a nezpochybnitelné, tj. odhaluje sféru naší jistoty, byť je tato racionálně nezdůvodněná.⁶⁸⁾

4.2 Objektivní jistota

Již bylo zmíněno, že jedním z dílčích témat spisu je gramatika vědění (*knowledge*), která se proplétá s mnoha dalšími pojmy, jakými jsou jistota (*certainty*), ujištění (*assurance*), přesvědčení (*conviction*), víra (*belief*) nebo stavy jistoty (*being sure*) či bezvýhradné víry (*trust without reservation*). Jedním z nejčastěji se opakujících slovních obrátů je *‘it stands fast (for me)’* přeložitelné do češtiny ve smyslu nějaké danosti, neotřesitelnosti či nezpochybnitelnosti. Vědění, byť pojaté takto široce z mnoha aspektů, je kladeno právě proti jistotě, která přináší pocit, že něco víme – jak ale bylo ukázáno na

67) ANTHONY KENNY – *Wittgenstein* (revidovaná edice, r. 2006), kap. 11 – On Scepticism and Certainty (s. 164 – 165)

68) JAMES HILL – *Scepticism and Wittgenstein’s On Certainty*, in: Studie k filosofii L. Wittgensteina (eds. L. Dostálová, R. Schuster). Filosofický časopis. Mimořádné číslo 2 (2010/8). s. 17

rozboru námitek proti skepticismu, jde o neoprávněnou spojnicu ve smyslu zneužití gramatiky pojmu vědění, což Wittgenstein vyčítá i Moorovi (OC §407 – tím vlastně i další filosofické tradici), přičemž chce ukázat, že existuje ještě základnější jistota než ta vycházející z konceptu vědění.⁶⁹⁾

Wittgensteinův postoj se tedy zakládá na tom, že jazykové hry vědění je užito nesprávně, tudíž nelze říci, že to, o čem prohlašujeme, že víme („Zde je má ruka“), skutečně víme, i když je to absolutně pevnou částí naší metody pochybování a zkoumání (OC §151) v tom smyslu, že o oněch větách nelze říci, že by byly bezpodmínečně pravdivé, ale spíše že jde o neodstranitelný základ daných jazykových her (OC §403). Tedy takovými větami demonstrujeme základ pro naše jednání, které nesprávně vyjadřujeme slovy „já vím, že...“ (OC §414), i když samozřejmě existují konkrétní okolnosti, za kterých je takové použití pojmu vědění správné (OC §423). Tudíž Wittgenstein zkoumá řadu konkrétních tezí vyslovených za určitých okolností, aby předložil (v souladu se svou filosofickou metodou – viz výše) jakýsi *přehled* o způsobu užití pojmů *já vím*, *já věřím*, *jsem si jistý* apod. v běžném jazyce. Ukazuje se ale, že žádná z Moorových tezí neužívá pojmu vědění správně.

Pojem vědění je zde chápán jakožto *dokázané pravdivé přesvědčení* a *mít vědění* o něčem je tudíž konceptuálně spojené s tím, jak toto vědění dokazujeme, zda mu něco neodporuje (OC §504), protože „já vím“ říkáme někomu, když chceme své vědění dokázat či ukázat jeho oprávnění (OC §175). Víra či jistota, ale žádné takové oprávnění nemá (*ibid.*). Zároveň s tím tedy provádí rozlišení mezi objektivní a subjektivní jistotou (jasnější mi přijde anglický text než Zátkův překlad):

*With the word "certain" we express complete conviction, the total absence of doubt, and thereby we seek to convince other people. That is subjective certainty. But when is something objectively certain? When a mistake is not possible. But what kind of possibility is that? Mustn't mistake be **logically** excluded?*

OC §194

Jak naznačuje celý kontext spisu, Wittgensteinovi jde především o objektivní jistotu, nikoli o tu subjektivní. Objektivní jistota je zde chápána tak, že nemůže být jen

69) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty*; kap. 1 – *Objective Certainty versus Knowledge* (s. 14)

osobní, nakolik je sdílená v přesvědčení mnoha jiných (rozumných) lidí, kolektivem (OC §§100, 252). Jakkoli se nám zdá, že naprostá absence pochybností nebo úplné přesvědčení o něčem, je subjektivní jistotou, musí zde být něco, co takové přesvědčení podkládá, co je zároveň sdílené ostatními, co ukazuje, že se nejedná jen o subjektivní jistotu, ale objektivní, nakolik ani tomu nejdůvěryhodnějšímu člověku, který nás bude přesvědčovat o tom, co ví, nebudeme věřit více, než jen že věří, že ví to a to (OC §137). Musí zde být možnost ukázat, že nejde o omyl, že omyl je vyloučený, a k tomu věta ‚*vím to*‘ nestačí. Vyloučení omylu se tedy musí dát zjistit objektivně – že se v dané věci skutečně nemýlím (OC §15) – a takové zjištění, které je možné jen na základě pádných důvodů, dělají ze subjektivní jistoty objektivní (OC §270), čímž jej posouvá do roviny té jistoty, když říkáme ‚*já vím*‘ a míníme tím objektivní vědění (OC §272). O tom, co je pádným nebo dostatečným důvodem, jež nás přivádí k objektivní jistotě, samozřejmě nerozhodujeme my (OC §271). Ocítáme se tak přesně v opačném postavení ke skeptikovi – naše jistota je totiž postavená na základu, jež vylučuje možnost omylu: nikoli tím, že bychom se o větě, jež je pro nás jistá, nemohli přit nebo že by vědění, které máme o dané věci, nakonec nemohlo být jinak (tj. že naše vědění by se později ukázalo jako nepravdivé) – naopak právě toto jsou nutné podmínky, aby byla naše jistota objektivně jistá (OC §273).

Opět se zde tedy objevují principy, které jsme mohli pozorovat při obecné charakteristice Wittgensteinova pojetí gramatiky jakožto pravidel užití, která jsou autonomní a arbitrární, tudíž také konvenční, nakolik jejich charakteristikou je normativní forma reprezentace. Tudíž i při založení objektivní jistoty nehledáme přímý protějšek k té subjektivní, vázanou na konkrétního jedince, která by byla vázaná na každém z nás, ale nevázanou na nikoho a na nic – jen tak může být zcela objektivní. Každé zdůvodňování a vysvětlování evidence má svůj konec, který ale není v tom, že bychom pak viděli nějakou větu jako bezprostředně pravdivou, ale v tom, že naše jednání založí tuto jazykovou hru objektivní jistoty (OC §204). Tak je objektivní jistota kategoricky odlišena od vědění (OC §308), které vyžaduje dokazování, vyžaduje jisté základy na nichž naše poznání stojí, o kterých lze pochybovat, a právě *logická nemožnost chyby* či omylu odlišuje objektivní jistotu od vědění – to jsou případy použití ‚*já vím*‘, které mají znamenat, že se *nemohu mýlit* (OC §8). Objektivní jistota tedy ukazuje na nemožnost chyby a pochybností (OC §454) tehdy, když je logicky vyloučena (OC §194). A tak je objektivní jistota *logická* (*logicky nutná*), *autonomní* a *neepistémická*.⁷⁰⁾

70) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty*; kap. 1 – *Objective Certainty versus Knowledge* (s. 16)

*'Knowledge' and 'certainty' belong to different categories. They are not two 'mental states' like, say 'surmising' and 'being sure'. (Here I assume that it is meaningful for me to say "I know what (e.g.) the word 'doubt' means" and that this sentence indicates that the word "doubt" has a logical role.) What interests us now is not being sure but knowledge. That is, we are interested in the fact that about **certain empirical propositions no doubt can exist if making judgments is to be possible at all. Or again: I am inclined to believe that not everything that has the form of an empirical proposition is one.***

OC §308

Z tohoto citátu jsou kritické dvě poslední věty (vyznačené tučně), abychom lépe pochopili právě představenou interpretaci. Ta se zakládá na způsobu, jaká pravidla užití podle Wittgensteina má pojem *vědění* či obrat *„vím, že...“* (*I know*), kterých exemplifikuje značné množství v celém spise, a na pojetí *zkušnostních vět* (*empirical propositions*), jež navazuje a rozvíjí to, co o nich bylo řečeno v jeho předchozích spisech – tj. že zkušenost či zkušnostní věta je to, o čem si můžeme představit, že by mohlo být i jinak, do hry se tím dostává bipolarita vět. Vysvětlení Wittgensteinovy pozice si ale žádá širší kontext.

„Vím, že...“ se užívá v trojí formě⁷¹⁾ ukazující na způsob, jakým jsme dané vědění získali – může jít o to, co nás naučila autorita (kniha nebo učitel, např. že Praha je hlavní město České republiky) nebo o vědění vyplývající z našeho vlastního pozorování (např. že přede mnou stojí ve frontě dva lidé) nebo o výsledek naší dedukce či rozpamatování se. Tento typ vědění se vyznačuje také tím, že na dotaz o tom, jak to víme, můžeme naše vědění dokázat: ukážeme dotyčnému knihu, z níž čerpáme své vědění, opakujeme pozorování, nebo ukážeme postup, jímž jsme se k danému závěru dostali.

Na druhé straně ne všechna jistota pochází z takových případů, nakolik existuje vědění, které nemá tyto zkušnostní základy, jež jsme si právě uvedli, nakolik nejde o vědění, které je možné dokázat ve stejné míře jako výše uvedené tři kategorie příkladů (OC §131). Wittgenstein uvádí pro tento druhý typ jistoty nezakládající se na zkušenosti věty typu *„Mám tělo“*, *„Toto je má ruka“*, *„Fyzické objekty existují“*, *„Svět existuje“* atd. – nejde totiž o věty, u nichž by naše jistota pramenila z úvahy o zkušenosti, byť zkušenost může

71) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty*; kap. 1 – *Objective Certainty versus Knowledge* (s. 17)

být též příčinou, proč jsme si jimi ještě o to jistější. Takové věty nedokazujeme, většinou o nich totiž vůbec ani nepřemýšlíme, nikdy jsme se je nesnažili ověřit, málo kdy a zda vůbec je někdy vyslovíme (či jsme na to vůbec někdy pomysleli), prostě jim věříme, nakolik patří k tomu, co považujeme za objektivně jisté, jako jsme vždy věřili tomu, že tito lidé jsou našimi pravými rodiči, když se za ně vydávají (OC §159). Uvedené věty jsou právě těmi případy, které se vyznačují *neartikulovaným přesvědčením* o jejich pravdě (OC §§389, 390); obvykle také s sebou nesou velké množství presupozic, které vůbec neuvádíme nebo na ně nemyslíme, když podle nich jednáme. To ukazuje, že tyto nejzákladnější pravdy a jistoty, které pokládáme za objektivní, vůbec nejsou rozumově zdůvodněné – což ale neznamená, že je nemůžeme zpětně zdůvodnit (nebo zpochybnit), ale pak je třeba odlišit to, zda uvádíme příčinu (*cause*), proč v ně věříme, nebo racionální zdůvodnění (*reason*), že tomu *je* skutečně tak a tak (tj. v případě vědění). Udáním příčiny totiž vlastně nic nezdůvodníme: věta „Sedím zde *protože* vím, že je to židle“ ukazuje, že udání příčiny je nadbytečné a uměle vsazeno mezi moji jistotu a jednání, nijak neospravedlňuje naše vědění, jež může být stejně tak zpochybněno (OC §392). Ale přesto máme svoji неотředitelnou jistotu, jež nedovoluje žádné pochybnosti o našem jednání – pochybnost totiž ani nemůže vzejít, nakolik je podobných případech logicky nemožná (OC §391), zautomatizovaně ji chápeme právě jako objektivní jistotu, na jejímž základě jednáme. Proto nás také nikdo neučil, že naše ruce nezmizí, když se na ně nebudeme dívat, taktéž nejde o něco, co jsme si museli sami zdůvodnit, abychom to věděli, jako by to od toho záviselo – ne, její smysl je nám znám díky ostatním tvrzením (OC §153).

Vidíme tedy, že naše jistota a víra v jazykové praxi, kterou zde Wittgenstein souběžně s objektivní jistotou zkoumá, jež jsou přídavky k našemu vědění, nemají stejnou váhu v běžném jazyce, nakolik mají něco přidat k tomu, co víme (OC §528), nakolik víra a jistota nevyžadují své dokazování na rozdíl od vědění (OC §§175, 550). I přesto, že v jazykových hrách je taková jistota či víra běžně napadána jako subjektivní, odkazuje podle Wittgensteina právě k nevyvratitelné objektivní jistotě, jež se nezakládá na zkušenosti. Naopak vědění, ze kterého by mělo logicky vyplývat неотředitelná jistota a jeho nezpochybnitelnost – nakolik vědění je ze své definice něco pravdivého –, takové povahy není, což se nejvíce projevuje v obdobných tvrzeních, s jakými přišel Moore, že o nich „ví“: ale jako by se najednou stávaly něčím nejasným v moment jejich pronesení nahlas (OC §481). Což je opět důsledkem toho, jak hrajeme jazykové hry, když přidáváme subjektivní

povahu něčemu, co ji ze své podstaty nemá. Nicméně tvrzení o tom, co víme, má právě ukázat cestu k objektivní jistotě, k odhodlání dokázat vědění – objektivní.⁷²⁾

Takto tedy objektivní jistota o našich nejzákladnějších pravdách nevyžaduje základy ve zdůvodnění ani v aktu souzení, protože pochybování o nich nemá význam.⁷³⁾ Jak bylo řečeno dříve, gramatika je zcela autonomní a proměnlivá, její pravidla jsou proto arbitrární a nepodléhající logickým termínům pravdivosti; takto také interpretuji tvrzení (OC §253), že v základu každé zdůvodněné víry (tj. vědění) se nachází nezdůvodněná víra (tj. objektivní jistota), která sdílí charakteristiku gramatiky nezávislosti a vytváří (zdánlivě libovolný) základ pro naše další přesvědčení, jež jsme s to slovně formulovat. Vědění je tedy chápáno jako zdůvodněná, dokázaná, pravdivá víra.⁷⁴⁾

4.3 Stěžejní věty

To, že je v neartikulovaných základech objektivní jistoty (víry či nezdůvodněného přesvědčení) pochybování bezvýznamné, znamená, že je logicky vyloučené (OC §8). Jak ale logicky vyloučit nebo jinak významně vyznačit cokoli z běžného jazyka, jež nepodléhá logickým zákonům vědy, ale jen autonomním pravidlům užití? Právě pravidlem užití:

"I cannot doubt this proposition without giving up all judgment."

But what sort of proposition is that? (It is reminiscent of what Frege said about the law of identity.)

*It is certainly **no** empirical proposition. It does not belong to psychology. It has rather the character of a **rule**.*

OC §494

Připomeňme si, že Wittgenstein zastává pojetí rodinné příbuznosti vět spočívající v tom, že ne všechny věty sdílí jednu jedinou formu a že některé věty se odlišují od jiných vět více, jiné méně, navíc v různých ohledech, tudíž nelze stanovit všezahrnující rámec ani

72) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty* (s. 23)

73) JUDITH GENOVA – *Wittgenstein: a way of seeing; Part Two: Of Shifting Riverbeds and Moving Waters* (s. 45 – 49)

74) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty* (s. 31)

pro to, co věta je (snad kromě toho, že je artikulovaná, nikoli hromádkou slov), ani vytvořit nějaké přesné rozlišení vět mezi sebou, které by zahrnuło všechny věty včetně jejich způsobů užití – pojem ‚věta‘ jednoduše není „ostrý“ (OC §320).

Nicméně lze stanovit některá dílčí rozlišení a charakteristiky, jež nám pomohou se zorientovat v tom, co vlastně věta (*proposition*)⁷⁵⁾ je nebo by měla být. Prvním důležitým znakem správně utvořené věty je, že je nedílnou součástí jazykových her a jako teze představuje konkrétní tah v řečové hře, protože jen v tomto rámci (svého užití) mají věty význam. Dalším důležitým znakem věty a jejího správného užití je, že plní popisnou (*description*) funkci ve formě teze (tvrzení) nebo hypotézy; odpovídá to charakteru jazyka jako obrazového (v rámci povrchové formy jazyka) a dovoluje nám to popisovat naši zkušenost obdobně jako by měla filosofie objasňovat tyto běžné věty, jež by měla zkoumat logika – tzn. jít pod zmíněnou povrchovou obraznost.

Nicméně ne všechny věty vytváří obrazové popisy situací a některé věty způsobují nemalé zmatky v tom, co vlastně říkají, nakolik nedodržují gramatické konvence, což je hlavním zdrojem filosofických iluzí, které se objevují ve formě spekulativních pseudo-vět metafyzické filosofie, ale najdeme je i v jiných vědách a situacích.⁷⁶⁾

Na jedné straně tudíž máme věty běžného jazyka, které můžeme nazvat zkušenostními tezemi: jsou to věty popisující situace ve světě a o věcech v něm, které nám ve svých nepřeborném množství podob dovoluji hrát jazykové hry různých životních forem. Jednodušeji řečeno – vyjadřují naši zkušenost, jsou to vlastně *zkušenostní hypotézy*. Pro jakoukoli zkušenost je charakteristické, že si můžeme představit, že by neplatila nebo prostě byla jinak, nakolik je nahodilá, ‚*mystická*‘: je tak a tak a můžeme si představit, že by byla i jinak – např. napříč možnými světy nemusí platit věta ‚*voda se nad ohněm vaří*‘ a nedělá nám problém si představit, že by naše zkušenost popsaná danou větou mohla být i jinak (OC §613). Ukazuje se na nich zároveň, že jsou tzv. *bipolární*, tj. mající možnost být pravdivé nebo nepravdivé. Bipolární charakteristika věty je pro Wittgensteina zásadní a prochází celým jeho dílem (vzpomeňme na zásadní změny s tím související, když si uvědomil, že *ne všechny* jsou bipolární).

75) Anglické slovo *proposition* by se do češtiny mělo překládat spíše jako *teze* nebo *tvrzení*, a nikoli jako *věta*. V dosavadním průběhu práce však držím to, že je to *věta*, nikoli *tvrzení*, nakolik jsem se domníval, že to lépe odpovídá tomu, jak daný pojem používá Wittgenstein (ve mě dostupných překladech). Moyál-Sharrock moji domněnku potvrzuje odkazem na Moora a jeho vysvětlení, že v němčině lze slovo *Satz* užít pro oba významy. DANĚLE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty*; kap. 2 – *The Nonpropositionality of Some ‚Propositions‘* (s. 33)

76) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. VI – *Wittgenstein's Later Conception of Philosophy, 5. The Phenomenology and Sources of Philosophical Illusions* (s. 165 – 175)

Wittgenstein však dochází uvědomění, že ne vše, co se tváří jako zkušenostní věta, skutečně zkušenostní větou je (výše citovaný OC §308). Důvodem k tomu je fakt, že si u některých vět, jež přejímají formu zkušenostní hypotézy, nedokážeme představit jejich opak nebo že by neplatily (OC §§360, 613) – např. „*Svět existuje*“, „*Zelená je barva*“ apod. Tyto věty totiž v sobě nesou jistou *logickou nutnost* (obdobně jako tautologie a kontradikce), která je ve skutečnosti *pravidlem* či *měřítkem* v jazykových hrách (OC §§492, 499, 500), které nesplňují charakteristiku bipolarity, jež je spojená s běžným zkušenostním tvrzením, a pochybnost o jejich smyslu nich je logicky vyloučena. Co by také měla znamenat věta „*Není pravda, že „zelená je barva.*“

Tomu, co se svojí formou odlišuje o běžných zkušenostních tezí a co zároveň přejímá formu zkušenostních vět, když je artikulujeme, říká Wittgenstein obrazně *hinges* neboli *stěžeje* či *panty* (OC §341).⁷⁷⁾ Pravidla gramatiky životních forem ale nelze vyslovit, lze je jen předvést na konkrétních případech jejich užití. *Stěžejní věty* (OC §341) – jsou-li to skutečně věty a nikoli pseudo-větné pokusy o vyjádření něčeho, co se takto vyjádřit nedá – tedy porušují jeden z nejzákladnějších principů, se kterými Wittgenstein operuje, resp. pak spadají do kategorie nesmyslů. A zdá se, že do této kategorie, ať už bude jakákoli, musíme zahrnout také zákony logiky (ale obdobně i matematiky a jiných axiomatických věd) v té podobě, jež jsou za všech podmínek pravdivé (tautologie) nebo naopak vždy nepravdivé (kontradikce) – a jak bude ukázáno níže, nejen tyto. Hacker⁷⁸⁾ o nich tvrdí, že je Wittgenstein považuje za hypotézy, jež svojí specifickou (a pro běžný jazyk nepraktickou) formou ukazují partikulární pravidlo gramatiky běžného jazyka, byť jsou vlastně pseudo-věťami v tom smyslu, že nejsou zkušenostní: náleží do logiky v podobě axiomatických zákonů (např. *zákon zjednodušení* v podobě „ $(p \wedge q) \rightarrow p$ “),⁷⁹⁾ kde jediné – v podobě logické notace zaznamenávající jejich smysl – mají význam a to jen jako příklady užití konvenčních norem reprezentace (tj. smysl mají jen v rámci vědy jakožto jejich životní formy, nikoli v běžném jazyce); v běžném jazyce můžeme vidět jejich logickou formu jen exemplifikovanou, která se ukazuje v rámci běžných vět o světě (OC §501). Pokud přijmeme vysvětlení Moyal-Sharrock o nerozlučnosti bipolarity jakožto zásadní charakteristiky zkušenostní teze, musíme skutečně přehodnotit i chápání některých

77) Ze slova *stěžeje* dovoluje v češtině vytvořit pojem *stěžejní věty*, který se mi zdá vystihuje žádaný smysl nejpřesněji; zároveň zachycuje i jeho dvojznačnost.

78) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. VI – *Wittgenstein's Later Conception of Philosophy*, 6. *Systematic Philosophy* (s. 169 – 170)

79) ALFRED TARSKI – *Úvod do logiky*; II – Výrokový kalkul; kap. 13 – Symbolika výrokového kalkulu; pravdivostní funkce a pravdivostní tabulky (s. 55)

„hypotéz“, nakolik na sebe berou podobu zákonů (konvencí), které v gramatice známe jako pravidla či normy, resp. jejich artikulované podoby daného tvrzení.

Do role, jež vylučuje některé věty z charakteristiky zkušenostních vět, je tedy staví nemožnost jejich smysluplné negace, jež musí zůstat uvnitř jazykové hry (OC §§363, 364). Nemluvíme zde o technické nemožnosti větu negovat, jak nás to učí výroková logika, ale tato nemožnost negace spočívá ve smyslu věty a je dána jazykovou hrou, v níž je daná věta použita – jde tedy o naši nemožnost přijmout nebo si představit negaci těchto vět. S odkazem na *The Principles of Linguistic Philosophy* (PLP 299) provádí Moyal-Sharrock dělení vět na dva legitimní typy – *hypotézy* a *deskriptivní věty*, jež odděluje od nelegitimních, u kterých výše zmíněná negace není možná (lépe řečeno nemyslitelná či nepředstavitelná) – *pravidla* a *tautologie*, k nimž se přidávají samozřejmě *pseudo-věty* a *degenerativní případy* vět či tvrzení.⁸⁰⁾ Stěžejní věty ve významu pravidel gramatiky nespádají ani do empirického světa, ani do formy metafyzických vět říše idejí, tudíž nevyjadřují ani zkušenost, ani nějakou věčnou pravdu, byť máme tendence je např. v podobě vět matematiky takto chápat; proto se také věta „*Pětúhelník má pět vrcholů*“ (axiom geometrie, tedy gramatické pravidlo reprezentace) výrazně odlišuje od věty „*Má ruka má pět prstů*“ (zkušenostní teze s představitelnou negací), byť na první pohled vypadají velice podobně. Jejich statut je dán autonomním charakterem gramatických pravidel, která jsou nezávislá na zkušenosti, tudíž arbitrárně ustanovenými konvencemi (OC §§613 – 620) – musíme přijmout jejich podobu a jimi ustanovené podmínky, aniž bychom o nich pochybovali, pokud chceme hrát danou jazykovou hru.

Pravidla tedy nemohou být pravdivá nebo nepravdivá (OC §205), jelikož to nejsou tvrzení ale pravidla artikulovaná ve formě (*pseudo*-)vět, ale jen praktická nebo nepraktická ve způsobu jejich aplikace (OC §204).⁸¹⁾ Každé pravidlo, jež je součástí životních forem, je samozřejmě zcela v pořádku. Na druhou stranu se zde musíme vyrovnat s tím, že pravidla gramatiky nemohou být smysluplně vyjádřena v jazyce, což vidíme na jejich nelegitimní formě *pseudo*-vět, k nimž jsme dospěli v předchozím rozboru, ve kterém jsme ale také zmínili, že pouze v rámci určitých životních forem má nějaká věta svůj význam. Tudíž není třeba hledat jiný stav než ten, v němž byla použita, zkoumat jej a následně říci, zda věta je smysluplnou součástí dané řečové hry (jako v příkladu s tautologií v logické notaci), tudíž má význam, nebo není součástí dané hry, tudíž význam nemá – protože nemá žádného užití ani kontextu, v němž by jej získala (OC §§349, 350, 465, 548, 553). I přesto,

80) DANIELÉ MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty*; kap. 2 – *The Nonpropositionality of Some „Propositions“* (s. 36 – 39)

81) *Ibid.* (s. 40)

že Wittgenstein často upírá některým obrátům nebo větám možnost být smysluplně řečeny (OC §§ 35, 36, 37, 504), neznamena to, že neexistuje nebo v budoucnu nebude existovat kontext, v němž v tuto chvíli nesmyslná věta, která vlastně *nic neříká* (není tahem v řečové hře), svůj smysl nezíská a nestane se smysluplným tvrzením.

Nesmíme tedy zkoumat věty odděleně od kontextu a jednoduše říct: věta *„Předměty existují“* je nesmysl, protože má formu nositele konvence či normy reprezentace; musíme vidět, zda její smysluplnost nespočívá právě v konkrétním užití, když chceme někomu ukázat, co je nesmyslná věta (např.; OC §37). Takto by se pak daly vyloučit také všechna zvolání, otázky, rozkazy nebo přání, která také nemají formu bipolárních vět.

Obdobně se mi zdá, že i ve spise *O jistotě* dochází k podobnému jevu, jež jsme mohli vidět již v *Traktátu* – tj. že vyslovujeme (zapisujeme) věty, jež jsou vyloučeny jako nesmyslné. Zdá se mi, že obdobně jako v *Traktátu* není lepšího způsobu, jak říci (vyslovit) to, co v nějakém ohledu nelze říct (tj. v ohledu technických termínů co je smysluplná deskriptivní věta nebo zkušenostní tvrzení). Ale proto tyto pseudo-věty mají význam díky Wittgensteinem prosazované metodě filosofie: v daném kontextu spisu projasňují své užití, objasňují to, co lze a co nelze smysluplně říci – i když je samozřejmě můžeme vyslovit kdykoli v libovolném kontextu, což jim ale automaticky statut smysluplnosti nedá. Jejich kontextem je daný spis, tj. jejich životní forma, čímž rozhodně nejsou bez významu, nakolik jsou vyslovovány nikoli v jejich jazykové hře, kdy právě jako explicitně vyjádřená pravidla smysl nemají, ale v kontextu, který je staví mimo jejich vlastní jazykovou hru, vtahuje je do jazykové hry o nich samotných, čímž jim dává konkrétní smysl (OC §407). Nakolik je tématem spisu objektivní jistota a s tím související gramatické aspekty, nezdá se mi, že by tím jakkoli utrpěly po významové stránce, např. že se nedozvím, jak věta *„Fyzikální objekty existují“* byla míněna jejím původním autorem.

4.4 Charakteristika stěžejí

„Stěžeje“ (*hinges*; OC §341) ve smyslu objektivní jistoty je obrazné vyjádření, které v rámci rozličných úhlů pohledů a způsobu jejich užití v řečových hrách Wittgenstein pojmenovává jako teze (*propositions*; OC §415), pravidla (*rules*; OC §§95, 494, 98), pravidla gramatiky (*rules of grammar*; OC §§57-9), dále jako obraz světa (*picture of the world* / *World-picture* / *Weltbild*; OC §94) nebo jako způsob jednání (*ways of acting*; OC

§148), ale také metody (*method*; OC §§151, 318), normy popisu (*norms of description*; OC §167) nebo vztažnému systému (OC §83). Jakožto *teze* jsou hybridy mezi logickými a zkušenostními tezemi či jakýmsi limitními případy spojující oba typy vět (OC §§136, 309), ale stejně jako Moyal-Sharrock nebo Judith Genova⁸²⁾ se kloním k té interpretaci, jež je vidí spíše jako neartikulovaný obraz světa, který nacházíme jako podklad našich zkoumání a jednání, o němž nepochybujeme (OC §167), který nezdůvodňujeme (OC §166), než jako teze či věty jakéhokoli typu, byť je do artikulované formy lze převést. V rámci předložené interpretace jazykových her zde mluvíme o gramatických pravidlech, které stanovují základy reprezentačních norem, tím následně obrazu světa a jsou stejně nevyjádřitelné jako gramatická pravidla; to nám ale ukazuje jen jeden způsob, jak je vidět. Stěžeje jsou zároveň něco, co nás zasahuje jakožto okamžitá pravda, skutečnost – objektivní jistota – a jako takovou ji i přijímáme (OC §204). Ať už považujeme stěžeje za jakkoli animální, intuitivní či reflexivní přístup ke světu, nejde o krok, který by nás zcela vyvedl ze světa jazyka a gramatických pravidel, neboť i zde platí, že z jazyka nelze zcela vystoupit, jelikož bychom mu pak nerozuměli, ale spíše jej můžeme vidět z různých úhlů a stran pohledu, čímž vznikají různé obrazy v závislosti na tom, odkud kam vedeme náš pohled, byť se díváme na jednu jedinou věc.⁸³⁾

Na jedné straně odlišuje Wittgenstein užití pojmu *stěžeje* jakožto *obrazu světa*, tedy „*zdeděného pozadí, na němž rozlišuji mezi pravdou a nepravdou*“ (OC §94), substrátu (OC §162) či samozřejmým základem (OC §167). Na tomto se zakládají veškerá naše zkoumání, řečové hry (OC §403), jde o fundament jednání a tím i myšlenek (OC §411). V mnoha paragrafech se o tomto substrátu mluví jako o „nezdůvodněném základu zdůvodněné víry“ (OC §253), jako o „*dnu přesvědčení*“ či „*základové zdi*, jež je nesena celým domem“ (OC §248), dále jako o tom, co dává našim úvahám formu či patří ke *kostře* našich úvah (OC §211), najdeme ale také výrazy jako *řečiště* korigující tok vody (OC §97) či již zmíněný *substrát* a *obraz světa* (OC §162). Tyto výrazy mají ukázat jeho nezpochybnitelnost, nehybnost, zakotvenost, pevné postavení, i když zde musíme mít stále na paměti, že jej nelze zcela, absolutně a navždy znehybnit a chápat jej jako naprosto neměnný, nakolik se vytváří celý náš život, během kterého se sám také stále mění zcela zásadní způsobem (OC §96). Proto jsou vyjádření zdůrazňující jeho pevnost a neměnnost vždy kladena oproti něčemu, co je ze své podstaty proměnlivé a pohyblivé (OC §97).

82) Explicitně takto mluví o *Weltbild* a o *beliefs*, in: JUDITH GENOVA – *Wittgenstein: a way of seeing; Part Two: Of Shifting Riverbeds and Moving Waters* (s. 52)

83) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty*; kap. 3 – *Objective Certainty and Objective Certainties* (s. 52)

Osobně v tom vidím základ (*grounds*), o kterém mluvil Kenny v první námitce proti skepsi, který bych popsal jako to, co stěžejním větám umožňuje se na nich otáčet (OC §341). Zároveň je třeba je chápat jako neartikulované normy reprezentace a implicitní gramatická pravidla, z nichž můžeme některá explicitně formulovat v podobě stěžejních (*pseudo*-)vět (*„Zde je má ruka“*) a tím si vytvořit dílčí objektivní jistoty, které už tak pevné a neměnné nejsou, byť stále se pohybujeme v rámci toho, o čem nám přijde nesmyslné jakkoli pochybovat.

Na straně druhé je třeba tedy odlišit stěžejní (*pseudo*-)věty, které vyvstávají ze stěžejí samotných – co můžeme formulovat jako součást naše obrazu světa, přičemž víme, že jde o jednu tezi z mnoha, bez nichž by neměla smysl (chyběl by jí kontext, který by ji „podpíral“). Takové věty poslouží především filosofickým nebo jiným specifickým účelům (např. při učení), dovolují nám vytvořit jisté kategorické difference v podkladu, na němž stojí, díky verbální formulaci gramatických pravidel (OC §467).⁸⁴⁾ Vidíme zde tedy odlišení několika vrstev jistot, o něž se opíráme v našich úvahách a jednáních, přičemž je ale třeba zdůraznit, že jde o stejnou věc nahlíženou z různých úhlů: na jedné straně popisujeme to, co v daný moment vidíme jako pevné a neměnné, přičemž jde o neartikulovatelné gramatická pravidla, na druhé straně stojí pokusy o jejich vyjádření. Pro pochopení jejich vzájemného postavení, o němž ještě bude řeč dále, je ale nutné si připomenout, že –

Věty, které tento obraz světa popisují, by mohly náležet k druhu jakési mytologie. A jejich role je podobná úloze herních pravidel, a hru se můžeme naučit také čistě prakticky, bez učení se explicitním pravidlům.

OC §95

Mohli bychom si představit, že určité věty, které mají formu zkušenostních vět, by ztuhly a fungovaly by jako vodítko pro neztuhlé, tekuté zkušenostní věty; a že by se časem tento poměr měnil, takže tekuté věty by ztuhly a pevné věty se staly tekutými.

OC §96

84) DANIELÉ MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty* (s. 66)

Mytologie se může opět ocitnout v proudu, řečiště myšlenek se může posouvat. Ale rozlišuji mezi pohybem vody v řečišti a přesunem řečiště; i když ostrá hranice mezi nimi neexistuje.

OC §97

Vždyť břeh této řeky se zčásti skládá z pevné horniny, která nepodléhá žádné nebo jen sotva pozorovatelné změně, a zčásti z písku, který je odplavován a naplavován jednou zde, podruhé tam.

OC §99

– což by mohlo platit pro větu jako „*Nikdy se nestalo, že by mé tělo zmizelo a po nějaké době se opět objevilo*“ (OC §101). Tyto pasáže podle mne nejlépe ukazují formu, jakou přisuzuje Wittgenstein objektivní jistotě a z ní pramenící formulace dílčích objektivních jistot, jež také navazuje na to, jak pojímá gramatiku jakožto arbitrární a autonomní: vidíme rozvrstvení jistoty do několika typů, přičemž každá určuje svůj vlastní prostor jiným způsobem, zároveň je každá z nich propojená s dalšími vrstvami, jež stojí na ní nebo jí prochází (buď jako to, co ji stabilizuje nebo naopak jako to, co se od ní odlišuje svou variabilitou). Jistota – ať už ta nejvíce nehybná, nebo jistoty z ní vycházející – ale není zcela pevně daná, spíše obdobně jako v konceptu rodinné příbuznosti vět ukazuje na některé rysy podobnosti nebo odlišnosti v rámci jednotlivých rovin jistot a vět jí procházející (tj. s tím, co je „tekuté“), jež můžeme vysledovat mezi jednotlivými jistotami a jejich základem. Možnost proměn toho, co je v jednu chvíli pevné (nezpochybnitelné nebo neartikulovatelné), v něco, co je následně bráno jako „tekuté“ (podléhající možnosti zpochybnění a artikulované) náleží k nezdůvodněnému charakteru jistoty – a každý z těchto prvků má vlastní dílčí stratifikace. I přes (zdánlivou) libovolnost a nezávislost na vnějším světě je zde pragmatický faktor užitečnosti praktického ohledu, tj. normativní uchopení toho, co je pro nás všechny jasné a dané, s čím souhlasíme – to podle mne vnáší určitý řád do libovolnosti objektivní jistoty.

Když říkám „přirozeně vím, že je to ručník“, tak jsem učinil jisté vyjádření. Nemyslím na verifikaci. Je to pro mě bezprostřední vyjádření. [...]

Stejně jako bezprostřední sáhnutí; jako když bez váhání sahám po ručníku.

OC §510

*Toto bezprostřední sáhnutí ale přece odpovídá určité
jistotě, nikoli věděni.*

Nesahám tím ale také po jméně věci?

OC §511

Jakkoli se může podklad, na němž rozeznáváme pravdu od nepravdy, pohybovat, pořad nám přináší to, co od něj požadujeme v rámci užití jazyka – tj. popisuje svět (způsob reprezentace reprezentovaného tvoří normy gramatiky chápané jako objekty světa), jež je jazykem (užití metody reprezentace), nakolik je zde vždy někdo, kdo jej aplikuje a praktikuje (OC §§404, 139). Neodkazujeme tím jen ke konkrétnímu jednání, ale k určité formě animálního, primitivního, bezprostředního vztahování se ke světu-jazyku (OC §359) a v tomto smyslu je objektivní jistota postojem, ze kterého ke všemu přistupujeme (OC §616), nakolik pro nás je tím, co je pevné, o čem nepochybujeme (OC §603), jelikož nad ním většinou vůbec nemyslíme (OC §167). Veškeré pochybování a interpretace mají svůj konec nikoli v neodůvodněném předpokladu, ale v neodůvodněném způsobu jednání (OC §110), tudíž jistota není *teoretickým* postojem (všeobjímající perspektivou odnikud),⁸⁵⁾ z něhož přistupujeme ke světu, je to *praktická* jistota objektivit.⁸⁶⁾

Rozlišení mezi stěžejí, u nichž souhlasně s Moyal-Sharrock rozeznávám určité shodné rysy, jsou věnované následující kapitoly.

4.5 Původ a odlišnosti

Než si uvedeme následující rozlišení stěžejí, je třeba se zastavit u dvou poznámek – jedné vztahující se k výše uvedené III. kapitole o metodě této práce; druhé věnující se poznámkám Wittgensteina ohledně rozlišení, jež je náplní dalších kapitol.

Prvně – slíbil jsem, že v moment, kdy dojde ke způsobu zkoumání, jež nutí jít za text a hledat smysl jinak než zběžným čtením, upozorním na to a také proto tak v tuto chvíli činím. I přesto, že svoji interpretaci podkládám velice detailním výzkumem Moyal-Sharrock, jelikož jsem došel k obdobným závěrům ohledně spisu *O jistotě* dříve, než jsem se s její knihou seznámil, zdá se mi, že někdy dochází (jak u ní, tak u mé interpretace) k přílišnému ponoru *za* a *pod* text. S maximální pečlivostí se snažím dokládat místa, ze

85) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty* (s. 71)

86) *Ibid.* (s. 65)

kterých čerpám oporu, ale v jistém smyslu je možné také říci, že vše následující je jaksí nadbytečné a vlastně z textu Wittgensteina samotného nezjistitelné jinak, než určitým přidáním toho, co tam není (byť mohou být dobré důvody, proč tak učinit v rámci kontextu jeho díla, o čemž jsem přesvědčen). Mám-li dodržet maximální přísnost, musím říct, že tzv. scholastické čtení či výklad končí v předcházející kapitole a následuje něco extrahovaného z poznámek spisu, nikoli poznámky samotné. Věřím však, že nijak neporušuji intenci, s níž tento spis vznikl. Cílem následujících kapitol je vnesení většího projasnění do výše předložené interpretace hlavně v aspektu detailů spisu.

Důvodem, proč to nyní uvádím, jsou poznámky 673 a 674 ze spisu *O jistotě*, jež navazují na výše uvedené a i z dřívějších děl Wittgensteina známé postoje k přesnému rozdělení něčeho, co nemá jasné hranice – *je těžké rozpoznat případy, v nichž se nemůžeme mýlit, od těch, v nichž se můžeme mýlit jen stěží; lze vyjmenovat mnoho typických případů, ale nelze podat žádnou obecnou a všem společnou charakteristiku případů, kdy správně říkáme, že se nemůžeme mýlit* (má parafráze). Odkazuje nás to k tomu, co již známe z konceptu větné příbuznosti, tj. lze vysledovat jisté tendence, které jsou charakteristické pro velkou skupinu případů, ale ne pro všechny; lze nalézt charakteristiku, která platí téměř pro všechny, ale nikdy pro libovolné dva případy ve stejné míře nebo ve stejném ohledu. Obdobně mluví Wittgenstein i o tom, že „Naše ‚zkušenostní věty‘ nevytváří homogenní masu.“ (OC §213). To ukazuje na pochybnosti, jež lze vrhnout na následující taxonomický experiment.⁸⁷⁾

To, čeho se držím, není *jedna* věta, nýbrž hnízdo vět.

OC §225

Jak bylo řečeno výše, stěžeje v podobě fundamentální jistoty chápe Wittgenstein jako gramatická pravidla, nikoli jako zkušenostní vyvození, vědění, něco dokázaného, odůvodněného nebo reflektivního. Tedy v přeneseném slova smyslu jde o ‚zákony

87) Řada interpretů by jakoukoli ‚teorii‘ ohledně ‚hinge propositions‘ odmítli, ale nezdá se mi, že by jejich postoje zcela odpovídaly tomu, jak Moyal-Sharrock interpretuje dané téma, nakolik ani ona ani Wittgenstein, dle mého názoru, nevytváří *teorii* ve vlastním smyslu slova, což právě napadá JOHN W. COOK – *Wittgenstein's Metaphysics, Wittgenstein's Theory of Hinge Propositions* (s. 230 – 235); význam *stězejních vět* napadá DUNCAN PRITCHARD – *Radical Scepticism, Epistemological Externalism, and „Hinge“ Propositions* na jehož nedůslednost ve spojení *stězejních vět* s jednáním upozorňuje ROBERT GREENLEAF BRICE – *Exploring Certainty: Wittgenstein and Wide Fields of Thought, Chapter Five – „Hinge Propositions“*, Pritchard and Hinge Propositions (s. 52 – 53), ale i sama MOYAL-SHARROCK upozorňuje, že Avrum Stroll a P. F. Strawson také nenachází textovou oporu pro další dělení stězejních vět, kterému je věnována značná část její knihy – *Ibid.* kap. 5 – *Types and Origins of Hinges* (s. 101)

myšlení', jež pochází z jazyka samotného, nakolik stanovují způsob, jakým lze určité výrazy použít. Z toho, co víme o gramatických pravidlech, je jasné, že konkrétní podoba pravidla záleží na jazykové hře, v níž dané pravidlo používáme, přičemž určující pro jakékoli pravidlo je, aby jeho užití dovolilo výrazivu nabýt smyslu, čímž se ukazuje, že pravidlo funguje tak, jak má (OC §229) – např. že nám ukazuje konvenční metodu reprezentace toho, co je reprezentováno. Již zde tedy vidíme, že pravidla mají různou podobu, kterou budeme chtít najít i v případě stěžejí, jež jsou specifickou skupinou pravidel a fundamentem všech ostatních jazykových prvků. Následující rozlišení spadá celé do gramatických pravidel, jež jsou ale nahlížena vždy z jiného úhlu pohledu.

Jak tedy získáváme onen fundament? Zdá se, že dvěma způsoby – (1) zcela přirozeně, instinktivně (OC §559) nebo (2) non-epistémickou asimilací (OC §152).⁸⁸⁾

Přirozené stěžeje (1)⁸⁹⁾ odkazují k životu, jak jej zcela instinktivně prožíváme (OC §475), ukazují na animální složku člověka (OC §§359, 287), o které nepřemýšlíme a ani se je (za normálních okolností) nesnažíme artikulovat (OC §§203, 204), nenapadlo by nás se o to vůbec snažit (OC §§478, 479). Spadají sem věty typu *‘Mám tělo’*, *‘Existují i jiní lidé než já sám’*, *‘Lidé nemizí ve vzduchoprázdnu’* atd. Ukazuje se to na tom, jak reagujeme na podněty, i když ani nejsme schopní věty, které by důvod naší reakce vysvětlili, artikulovat nebo když ani neznáme slova, z nichž by se daly sestavit – např. instinktivní reakce na šelmu, jež nás zastrašuje, nebo způsob, jak se dítě vztahuje ke svému tělu (nebo na rozrušenou šelmu), i když ještě neumí pořádně mluvit (OC §543). Nepatří k běžnému způsobu chování, že se najednou bezdůvodně zastavíme a uvažujeme, kontrolujeme nebo testujeme, zda ještě pořád máme nohy a na nich všech deset prstů (OC §157). Jistota související s tím, že mám tělo, nesouvisí s tezí, jež by to tvrdila, nebo s argumentem, jež by to dokazoval. Jednoduše užíváme svých rukou, mluvíme, chodíme a jíme; neučíme děti, že toto je jejich tělo nebo že náš dům tady bude i další den.

Asimilované stěžeje (2)⁹⁰⁾ jsou těm přirozeným v něčem podobné (ne náhodou), totiž že při jejich učení nevyžadují artikulovanou formu. Hlavním odlišujícím znakem je trénink, jež je většinou spojen s tím, jak je získáváme: nikdo je nás explicitně neučí (OC §§143, 153), protože se je učíme společně s tím, co se naučit máme (OC §§472, 476). Tedy jsou součástí kulturního nebo výukového tréninku, nebo nějaké konkrétní instrukce, nebo s nimi nesouvisí žádný konkrétní trénink, ale opakovaný výskyt nějakého náhodného faktu (např. *‘Lidé občas lžou’*). Podobají se tomu, jak získáváme určité dovednosti nebo zvyky,

88) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty* (s. 105)

89) *Ibid.* (s. 107 – 108)

90) *Ibid.* (s. 108 – 112)

tj. tréninkem a opakovaným výskytem. Učíme se mnoha věcem věřit, ale většinou nejde o jednotlivosti (např. nějaké axiomy), ale o celý systém vět (OC §141), kde se jednotlivé teze vzájemně podpírají (OC §142). V systému vět, kterému věříme, se objevují ty, jež považujeme za naprosto pevné, jiné jsou ve větším nebo menším pohybu – tedy ještě o nich nejsme zcela přesvědčení nebo je testujeme (OC §144), učíme se jejich vzájemné souvislosti, která se projevuje a osvědčuje v praxi (OC §§140, 146, 147), protože je jako pevné (základní, presupoziční) podpíráno tím, co je okolo něj (OC §§144, 145), jedna jistota souvisí s jinou, vzájemně se proplétají a podpírají (*they hang together*):

*It is quite sure that motor cars don't grow out of the earth.
We feel that if someone could believe the contrary he could
believe everything that we say is untrue, and could
question everything that we hold to be sure.*

*But how does this one belief hang together with all
the rest? We should like to say that someone who could
believe that does not accept our whole system of
verification.*

***This system is something that a human being
acquires by means of observation and instruction. I
intentionally do not say "learns".***

OC §279

Toto explicitní odmítnutí ‚učení‘ (*learning*) gramatickým jistotám je faktickým odmítnutím jejich učení se ve větné podobě, tj. naše jistoty nezískáváme ve formě vět. Pozorování (*observation*) a instrukce či pokyny (*instruction*), jejichž prostřednictvím získáváme některé z našich jistot (*hinges*), je třeba chápat jako *non*-kognitivní operace: pozorování, o kterém je tu řeč, není uvědomělé (reflexivní), nevěnujeme mu pozornost, neuvažujeme o něm, ale je to něco, co ‚spolkneme‘ a ‚absorbujeme‘ (OC §143); instrukce a pokyny nás neučí svou větnou formou, ale tréninkem. Jejich vzájemná koherence utvářející obraz světa je bezešvá, jejich neartikulovatelnost je měřítkem jejich nezpochybnitelnosti.⁹¹⁾

Obdobně se učíme i složitější pravidla, např. jakou roli hrají *omyl* a *pravda* v našich životech (OC §138), což nás přivádí k dalšímu aspektu rozlišení stěžejí v ohledu, jak jsou pevné, tj. zda se jedná o pravidla, jež lze považovat za nezpochybnitelná a kterých se vzdát nemůžeme, nebo jde o více ‚tekuté‘ struktury, které podléhají průběžným změnám, ať už větším či menším.

91) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty* (s. 112)

4.6 Další stratifikace: Čeho se vzdát nemůžeme

[...] *Kdybych chtěl pochybovat o tom, že Země existovala dávno před mým narozením, pak bych musel zpochybnit všechno možné, co považuji za pevné.*

OC §234

[...] *I cannot depart from this judgment without toppling all other judgments with it. / Nemohu tento soud opustit, bez stržení všech ostatních soudů s ním.*

OC §419

[...] *jakákoli pochybnost by všechno strhla s sebou a vyústila v chaos.*

OC §613

Právě předložené citáty explicitně mluví o distinkci stěžejních (*pseudo*-)vět ve formě, o níž již byla okrajově několikrát řeč, totiž o odlišení těch stěžejí, kterých se (A) vzdát nemůžeme (*ungiveupable* – OC §§234, 273, 274, 419, 613), od těch stěžejních vět, které (B) je možné ‚obětovat‘ (*giveupable* – OC §§213, 232, 473), tedy ‚vzdát se jich‘ ve smyslu jejich možného zpochybnění (OC §161), pozdějšího odmítnutí či revize (OC §63, 65).⁹²⁾ Jakkoli by takové rozlišení stěžejí mohlo evokovat princip bipolárnosti vět, je nutné podotknout, že stále mluvíme o gramatických pravidlech, které předchází pravdivost, tudíž je nelze falzifikovat; podstata odlišení stěžejí v této formě má jiný charakter.

Navazuje to na již předložené rozlišení původu stěžejí (*přirozené* – *asimilované*), nakolik se zdá, že způsob, jakým jsme se získali danou jistotu, souvisí s tím, zda jde o jistotu, kterou můžeme opustit či nikoli. Pokud se jedná o něco, (A) co je pro nás natolik jisté a pevné, že při zpochybnění by nezůstalo jen u partikulárního soudu, ale museli bychom přehodnotit celý systém našeho usuzování a myšlení („*co od nepaměti náleželo ke kostře našich úvah*“ – OC §211), pak jde o stěžeje či jistoty, kterých se vzdát neumíme, nakolik by to znamenalo zničení všech dosavadních měřítek (OC §492), čímž by se ukázalo, že systém, kterému jsme věřili, neplatí, že se nemůžeme spolehnout na naše dosavadní usuzování a vlastně gramatická pravidla obecně, nakolik by to právě znamenalo hluboký zásah do gramatiky jazyka, která říká, co a za jakých podmínek užití dává a co nedává smysl (OC §104). Jistoty tohoto druhu jsou zcela nejzákladnější (*universální stěžeje*, viz následující kapitola) – žádný normální člověk by se jich nezřekl z ničeho nic,

92) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty* (s. 101; 106-7; 111-16)

nakolik to není praktické. Nicméně dokonce i tyto jistoty, které určí prvotní podmínky, za nichž můžeme pokračovat ve výstavbě našeho obrazu světa, je možné změnit – žádné totiž nejsou založené *ve světě* tak, aby je nebylo možné upravit dle potřeby praxe, protože se staly zastaralými a nepraktickými (OC §513) – obdobně jak o tom mluví pasáže OC §§95 – 101 citované výše.

*Otázka však zní: „Co kdybys i v těchto
nejfundamentálnějších věcech musel změnit své mínění?“
Zdá se mi, že na to lze odpovědět: „Nemusíš ho měnit.
Právě v tom spočívá, že tyto věci jsou ‚fundamentální‘.“*

OC §512

Zde se ukazuje dvojí aspekt těchto fundamentálních gramatických pravidel – prvním je autonomnost a z ní vyplývající arbitrárnost, jež skutečně sahají až na obrazné dno všech jistot (jakožto gramatických pravidel), které jsou nejzákladnější pro naše uvažování a jazykovou praxi, tzn. nezakládají se *ve světě* po vzoru *Traktátové* logiky; druhým je od toho odvislá možnost změny i těch nejzákladnějších pravidel, které jsme si osvojili jako normy reprezentace a s nimi související konvence – např. *„když by se stalo něco „skutečně nevidaného“ a dobytek by na louce stál na hlavách, smál se a pronášel srozumitelná slova“* (OC §513): ano, pořád by se nezměnila geometrie prostoru, v němž dobytek vidíme, ani jejich fyzikální skupenství (z pevného by nezačaly být např. vlněním o určité frekvenci) atd., tudíž určité nejzákladnější normy reprezentace by zůstaly zachovány, nicméně mnoho dalších bychom museli opustit a nahradit zcela jinými, které si v tuto chvíli neumíme představit (nemluvě o změně související s geometrií prostoru). Zdá se tedy, že i přes zcela radikální změny v rámci empirických vět jsou zde určitá pravidla, která se i přes svůj fundamentální ráz vyznačují jistou flexibilitou a tvárností, umožňující jejich užití i v případě významné změny našeho obrazu světa, aniž by ztratila možnost dále sloužit jako základ našeho obrazu světa. Obrazně si to můžeme představit jako by byla ohebná: zůstávají na svém místě a slouží jako opora i nadále, ale i když se změnilo vše okolo nich (např. celá skupina empirických vět či *„dům, který nese základovou zed“*), nedochází k jejich zlomení či odstranění, ale jen k jiné poloze v rámci nových okolností. Lze si to představit také tak, že jistý axiom zachováme (nemusíme jej přeformulovat nebo nahrazovat) jen za podmínky zcela odlišné interpretace včetně vyvození nových důsledků daného pravidla.

Čím se tedy odlišují (B) stěžejní věty, jichž se vzdát můžeme? Zdá se, že především tím, jakého typu to stěžuje jsou, a velikostí změny související s tím, čeho se v daný moment společně s nimi musíme vzdát. Tím narážím na zatím neuvedenou stratifikaci (*čtyř-pólové rozlišení* – viz dále): mluvíme-li o gramatických pravidlech jazyka s ohledem na *lingvistické stěžejí*, pak vidíme, že tato se mění průběžně v závislosti od toho, nakolik odpovídají potřebám praxe (např. tento výraz již vyšel z módy nebo neodpovídá situaci ve společnosti – OC §§61, 63, 65), proto se je jako proměnná už učíme a jak říká Wittgenstein, vlastně je znovu a znovu poznáváme s každým jejím užitím (OC §455), čímž se přesvědčíme, že dané pravidlo je skutečně v pořádku (*„nevypadává z provozu“*), že není zastaralé a že jej tedy není nutné, obrazně řečeno, *„přesunout na slepou kolej“* (OC §210). Možnost vzdát se určité části základu nebo jej vyměnit se ale liší podle toho, zda jde o *osobní*, *lokální* či *universální stěžejí*, což si žádá podrobnějšího vysvětlení.

4.7 Čtyř-pólové rozlišení

Prvně je třeba uvést, že se toto rozlišení nezakládá na žádné explicitní formulaci, jež by bylo možné najít ve spise *O jistotě*, ale jde o jakýsi extrakt z textu nebo sítí rozprostřenou nad celým spisem, jež se snaží zachytit a poukázat na jisté podobnosti, aspekty – *póly* – v rámci toho, o čem Wittgenstein mluví a jaké příklady udává.⁹³⁾ Uvidíme, že předkládané čtyři póly nejsou striktně oddělitelné ani jeden od druhého, ani od doposud předložené stratifikace, nakolik právě v jejich vzájemném propojení jediné dávají smysl.

Abychom lépe pochopili, co vše můžeme říci o jednom z následujících pólů – tj. o *lingvistických*, *osobních*, *lokálních* a *universálních* pantech – můžeme je uchopit jako jistého druhu gramatické *prostory* v návaznosti na to, jak s tímto pojmem pracuje Wittgenstein již ve středním období dle Russellova svědectví v dopise G. E. Mooreovi ze dne 5. 5. 1930: „*Prostor – tak jak on [L.W.] toho slova užívá – by se dal definovat jako úplný souhrn daného druhu.*“ A dále pokračuje: „*Wittgenstein slova ‚gramatika‘ používá k tomu, aby pokryl to, co v jazyce koresponduje existenci těchto různých ‚prostorů‘.*“

93) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty* (s. 101 – 103)

*Kdekoli se objeví slovo označující určitou oblast v určitém „prostoru“, může jím být slovo označující jinou oblast v určitém „prostoru“ nahrazeno, aniž by vznikl nesmysl; avšak slovo označující nějakou jinou oblast náležející k nějakému jinému „prostoru“ jím nahrazeno být nemůže, leda gramaticky chybně, tj. nesmyslně.*⁹⁴⁾ To odkazuje k pojetí významu a smyslu slov, kdy vidíme, že užití slov a vět je „*cosi konstantně fluktujícího*“ (PG §36). Stejného principu využijeme i zde, abychom vzájemně rozlišili ty gramatické prostory, v nichž rozpoznáváme stěžeje toho či onoho druhu.

Zároveň je třeba podotknout, že navrhované rozlišení není ani definitivní, ani zcela vyčerpávající: tím, že stěžeje nelze chápat jako založené jen v jednom prostoru, ale vždy jako vzájemně se podpírající s ohledem na jejich původ nebo způsoby aplikace v rámci jazykových her, lze také říci, že daných prostorů je tolik, kolik je jich pro jazykovou praxi třeba, a že pokusy o úplný výčet musí skončit nesmyslem.

Čtyři uváděné gramatické prostory objektivní jistoty tedy poslouží jako nejsnáze identifikovatelné příklady, u nichž poukáží jen na obecné rysy. Moyal-Sharrock postupuje v jejich stratifikaci mnohem hlouběji, což poukazuje jen na to, že gramatických prostorů (a jejich podprostorů) v řečových hrách je nespočet. Jelikož se ne vždy ztotožňují s jejím dílčím dělením a řešením všech detailů, vyžadovalo by to mnohem rozsáhlejší výzkum pro doložení všech souvislostí, který přesahuje rozsah této práce.

4.7.1 Lingvistické stěžeje

*Lingvistické stěžeje*⁹⁵⁾ jsou přímá gramatická pravidla určující, jak přesně užíváme jednotlivých slov a čísel; jsou neodmyslitelně spojená s opakovaným výcvikem v aplikování pravidel v praxi. Patří sem věty jako jsou „ $2 + 2 = 4$ “ (OC §455), „*Tuto barvu míníme slovem modrá*“ (OC §§545, 126), „*Slova v této větě jsou česká*“ (OC §158) atd. (OC §§340, 565, 624, 36). Odkazuje to k tomu, co známe z *Filosofických zkoumání* ve spojitosti s tím, jak si dítě získává dovednost řečových her, přičemž využívá primitivních forem jazyka: výuka (*teaching*) jazyku není vysvětlení, ale trénink (PI §5).

O jazykovém výcviku mluví Wittgenstein ve spisu *O jistotě* explicitně, když říká, že děti učíme nepřeborné množství jazykových her, o nichž v ten moment dítě nijak

94) STANISLAV HUBÍK – *Jazyk a metafyzika, Kritika Wittgensteinovy filosofie*; část II. Wittgensteinova filozofie „formy života“, kap. 4 – *Základní otázka pozdní Wittgensteinovy filosofie* (s. 64 – 65)

95) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty* (s. 101 – 104; 117 – 120)

nepochybuje, což souvisí s celkovým pojetím dané hry – učíme (*teach*) děti, že *„Toto je tvoje ruka“* nikoli, že *„Toto je možná (nebo „pravděpodobně“) tvoje ruka“*; jedním dechem dodává, že výsledkem je, že dítě *ví (know)*, že toto je ruka – neučí (*learn*) se to (OC §374). Rozumové zdůvodnění, jak se ukazuje, je při osvojování gramatických pravidel vedlejší či druhotné, protože se zde akcentuje opakování, jež má zajistit neomylnost (resp. *„bez náznaku jakýchkoli pochybností“*) při aplikaci daných pravidel, aby se nakonec dalo říci, že se dítě naučilo jazyk, tj. že jej umí používat, když zná významy slov (OC §522). Z toho plyne, že význam slov díky tréninku skutečně víme, nikoli že jej pouze tušíme (OC §523). V případech, které máme dostatečně natrénované (např. *„Tato barva se česky řekne zelená“*), se o omyl může jednat jen v případě přechybnosti nebo mentální poruchy; pochybnost nebo další ujišťování zde nemají žádné opodstatnění a nic neznamenají, nakolik do dané řečové hry nepatří (OC §§624, 625). Obdobně je tomu i s čísly, kdy se často opakované (jednodušší) matematické operace naučíme natolik, že je považujeme za definitivní, tj. v určitých případech nemá smysl pochybovat a pokaždé ověřovat, zda nedošlo k chybě (OC §§48, 49).

Tyto nesčetně krát ověřené výpočty a základní jazyková pravidla, jež považujeme za definitivní, ve kterých je chyba vyloučená naším výcvikem k jejich aplikování, se tak stávají stěžeji pro složitější, méně zažité a námi tolik neověřené lingvistické situace, v nichž se můžeme vždy vrátit k základu, v němž cítíme neotřesitelnou jistotu. Tento základ obvykle poskytne náš mateřský jazyk (OC §630). Vidíme tedy, že jazyková praxe jakožto schopnost zvládnout řečovou hru ve smyslu, že ji umíme použít (PG §§10, 11, 29), nás vede k vyloučení omylu – resp. ukazuje způsoby, jak v praxi omylům předcházet a jak zvládat proměnlivý (*„tekutý“*) charakter lingvistických stěžejí, jež je spjatý i se způsoby použití výrazů *„Vím, že...“* nebo *„Jsem si jistý, že...“* (OC §524) – a od ní k logické jistotě, která klade na stejnou úroveň jistotu matematické věty a gramatická pravidla (OC §340).

4.7.2 Osobní stěžeje

*Osobní stěžeje*⁹⁶⁾ operují s jistotami, které podkládají to, co pronášíme a co si myslíme o sobě samých jakožto individualitě, tedy např. *„Pocházím z toho a toho města“*

96) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty* (s. 101 – 104; 120 – 135)

(OC §67), *„Již několik měsíců bydlím na adrese A“* (OC §70), *„Právě sedím na židli“* (OC §552-3), *„Nikdy jsem nebyl na měsíci“* (OC §269) apod. (OC §§421, 419, 111, 659); tedy se týkají našich individuálních životů a obecně se vyznačují idiosynkratickým založením. Lze mezi nimi rozlišovat ty, které se týkají časoprostorové pozice (např. *„Jsem tady“*), výpovědi stavů (např. *„Jsem vzhůru“* nebo *„Mám strach“*), dále výpovědi autobiografické (např. *„Jmenuji se L.W.“*) a percepční (např. *„Vidím klávesnici, na kterou píši“* aj.). Kategorii, které rozpoznává Moyal-Sharrock je ale mnohem více: *autobiografické stěžeje* ustanovují individuální jistotu ohledně toho, kdo jsme, kde jsme, co děláme, koho známe, naše schopnosti, minulé události atd., např.:

For months I have lived at address A, I have read the name of the street and the number of the house countless times, have received countless letters here and given countless people the address. If I am wrong about it, the mistake is hardly less than if I were (wrongly) to believe I was writing Chinese and not German.

OC §70

Omyl, kterého bychom se u osobních jistot museli dopustit, by znamenal hluboký zásah do dalších soudů a obrazu světa vystaveného na této jistotě, tudíž některých osobních stěžejí se vzdát nemůžeme. Obdobně v OC §419 nebo §420 jsou probírány jistoty spojené s první osobou zakládající rámec našeho obrazu světa: jsou to pravdy, jež víme my o sobě. Z pohledu druhé osoby jde o pravdy, jež sice také může vědět, ale již nemůže vědět, jak jsem s nimi spjatý já. Tyto jistoty nepochází z reflexe a ani z paměti, jelikož ta by se musela stát neomylnou (OC §§506-7), přesto se v našich autobiografických jistotách nemůžeme mýlit (OC §§596-7), tedy alespoň za normálních okolností (OC §27).

Některé z osobních stěžejí jsou zcela universální, nakolik platí pro každého z nás jako nejhlubší jistota, tudíž se jich prakticky nemůžeme vzdát – např. *„Mám tělo“* nebo *„Ted' jsem tady“*. (Jiné, např. *„Mám mozek“* jsou tzv. verzemi universálních stěžejí v první osobě.) Chovají se stejně jako gramatická nebo logická pravidla a nejsou empirickými ani epistémickými tvrzeními, protože zakládají neodvoditelný, neartikulovatelné počáteční body toho, co dává smysl pro jakékoli individuum v rámci výpovědi o sobě samém.

Poslední větu je třeba uvést v kontextu. Pojmeme-li jistotu jakožto zakládající se na naší zkušenosti či jako závěr vyvození na základě smyslových vjemů, zároveň tím vystavujeme smyslová data a zkušenost možnosti logické falzifikace, nakolik každá

zkušenost a smyslová data mohou být takto ověřena (presupozicí je, že nás smysly za jistých okolností neklamou; OC §§109). Jistota ale ze své definice je tím, co ověření nevyžaduje, nakolik o ní nemůže vzniknout logická pochybnost (pokud nejde o jistotu duševně chorého). Jistota se zakládá na výsledku ověřování, který by danou zkušenost potvrdil nebo vyvrátil. Vzhledem k povaze takového ověřování by bylo možné uvažovat o ověření prvotního ověřování stejně, jako jsme to udělali s prvně ověřovanou zkušeností. Ověřování však v takovém modelu nemá definitivního konce a mohlo by pokračovat *ad infinitum*. Jistota založená vždy jen na *n*-stupni jejího ověření, že platí ta a ta zkušenost, není jistota, kterou jsme požadovali od jejího založení ve smyslových vjemech. To tedy odporuje premise o založení jistoty ve zkušenosti a možnosti jejího dokázání díky smyslové evidenci (OC §110).

Wittgenstein tedy udává jiné zakotvení naší jistoty než ve zkušenosti (OC §§125, 131, 212), byť smyslová evidence může být příčinou (*cause*) pro nezpochybnitelnost jistoty, ale nikoli jejím základem (*ground*), či lépe řečeno původcem nebo důvodem.⁹⁷⁾

What reason have I, now, when I cannot see my toes, to assume that I have five toes on each foot?

Is it right to say that my reason is that previous experience has always taught me so? Am I more certain of previous experience than that I have ten toes?

That previous experience may very well be the cause of my present certitude; but is it its ground?

OC §429

To, že má objektivní jistota příčinu (*cause*) ve zkušenosti, ještě neznamená, že se zakládá ve zkušenosti nebo je dokazatelná ze smyslové evidence (OC §130), obdobně vylučuje založení jistoty v našem souzení (OC §§103, 135), stejně tak v dokazování či vyvozování (OC §133). Pokud naše jistoty označíme za *percepční*, tj. zapříčiněné zkušeností a smyslovou evidencí, nevylučuje je to zároveň jako logické jistoty. Důvodem, proč za některých okolností považujeme to, co je objektivní jistotou, za zkušenostní věty, je mylné logické ohraničení smysluplnosti zkušenostních vět. Wittgenstein výslovně uvádí příklady, v nichž se nám může zdát, že jde o zkušenostní věty (OC §§222, 662), ale ve kterých odmítá jakoukoli možnost omylu. Nutně tedy musíme dojít k odlišení běžných

97) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty* (s. 122)

empirických vět od osobních pantů, přičemž k jinému než výše uvedenému „pravidlem“ bipolarity. Tím je způsob „zapuštění“ dané jistoty do našeho obrazu světa, čímž je myšleno především množstvím opakování výskytu daného jevu (např. „*Nikdy jsem nebyl na Měsíci*“), ale také to, s čím vším dále souvisí (OC §117), jaké jsou okolnosti (OC §§17, 334) – v určitých případech totiž není prostor pro chybu v úsudku (OC §§25, 32, 332), obdobné rysy jsme mohli pozorovat také u lingvistických stěžejí. Když Moore prohlašuje „*Zde je moje ruka*“, není to smyslová evidence, jež zakládá jeho jistotu, ale celý koncept ověřování, ve kterém je takové ostenzivní definování smysluplné a v němž jediném – tj. v rámci hranic jazyka – je srozumitelné nejen jemu, ale také ostatním, komu se snaží svoji jistotu dokázat, nakolik ti také znají danou řečovou hru a vědí, jak se hraje (OC §526). Tudíž na rozdíl od empirických vět, jež jsou čistě popisné (*description*) nebo shrnující (*conclusion*), jsou stěžejí normami pro takový popis (*norms of description*): jistota pak má požadovanou dobu pevného měřítka (RFM 329), tj. funkci gramatického pravidla a s ním rys nezpochybnitelnosti, i když se jedná o jistotu spojenou s percepcí. Samozřejmě, vždy se setkáme s případy, kdy jde o iluzi, halucinaci, ale právě to nám dovoluje rozpoznat situace, ve kterých je omyl logicky vyloučený od těch, ve kterých jsme se dopustili omylu (OC §§105, 155).

V rámci osobních stěžejí je třeba podotknout a zdůraznit nevyslovitelnost či neartikulovatelnost těchto jistot, která je dána celkovým kontextem řečové hry (OC §10), stejně jako toho, co vše zůstává nevyřčené i během výcviku lingvistickým pravidlům (OC §472). Tato charakteristika je společná všem stěžejním jistotám.

4.7.3 Lokální stěžejí

Prvně je třeba zmínit, že název „*lokální*“ (*local*) – jak je propůjčený od Moyal-Sharrock⁹⁸⁾ – má význam určitého místa jak v geografickém, tak i v časovém smyslu. To nám napovídá, co je myšleno lokálními stěžejí: lokalizované či umístěné životní formy, které jsou výsledkem rozšíření našeho instinktivního a pudového prožívání světa v aktivní formu úvahy o něm. Většina těchto stěžejí zakládají obraz světa lidí v určitém čase, tudíž jsou vázané na kulturu, v níž člověk žije – stejné lokální stěžejí tak sdílejí jen někteří lidé určité kultury.

98) DANIELÉ MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty* (s. 101 – 104; 136 – 147)

Některé ale přesahují rámec specifické kultury a konstituují obraz světa, jež je sdílený všemi lidmi, čímž představují to, co „*už od nepaměti náleželo ke kostře našich úvah*“ (OC §211). A není důvod předpokládat, že by se na tom cokoli změnilo, jelikož jsou tyto lokální stěžeje vnitřně propojené s naší životní formou.

Příklady nám ukazují, že tyto stěžeje mají empirický původ: „*Existuje ostrov jménem Austrálie, který má ten a ten tvar*“ (OC §159), „*Země je kulatá*“ (OC §291) apod.; jiné jsou výsledkem epistémických zkoumání, např. „*Existence Napoleona*“ (OC §163), „*Nikdo nikdy nebyl na Měsíci*“ nebo „*Není možné se na Měsíc dostat*“ (OC §106). A jako takových jsme schopní se některých vzdát, jiných nikoli. Zároveň jde o nejnázornější ukázkou, co Wittgenstein myslí tím, když říká, že „*stejná věta může být jednou testována zkušeností, podruhé pojata jako pravidlo pro testování*“ (OC §98), resp. jak správně rozumět tomu, že se běžná zkušenostní věta může stát pravidlem a *vice versa* (*an empirical proposition hardened into a rule*). Vidíme, že postavení věty v systému naší víry či vědění není neměnné, jelikož to, co jsme považovali za pevně a jasně dané, se může stát předmětem prověřování a dalšího zkoumání, jako je tomu v případě hypotéz. Hypotézy vyjadřují teoretické situace, jsou tudíž z povahy „*tekutými*“, tj. větami, jež nepovažujeme za zcela jisté za všech okolností, tudíž zkušenostní (OC §96). Je ale nutné stále držet rozdíl mezi zkušenostními větami a pravidly, jak vyzývá Wittgenstein (OC §§97, 98), i když rozdíl mezi nimi může být nejasný, neostrý – přesto nemůžeme pochybovat o tom, že kategorický rozdíl zde je (OC §319). Spočívá totiž v tom, jak se stejnou větu zacházíme, tj. že ji jednou užijeme jako hypotézu, podruhé jako normu reprezentace (tzv. *synchronní* užití, heterogenní) a podle způsobu užití se liší i její smysl; nemůžeme ji ale současně chápat jako hypotézu a zároveň jako pravidlo ve stejném ohledu její funkčnosti (OC §98). Také vidíme, že stejná věta (identicky napsaná), může mít různé funkce v různých časech (tzv. *diachronní* užití), tudíž spadat do odlišných kategorií v různých časech (OC §§308, 309). To lze jasně vidět na příkladu s nemožností doletět na Měsíc, kterou Wittgenstein sdílel se svými současníky jakožto stěžejní jistotu: jakmile se okolnosti vzhledem k možnostem cestování na Měsíc změnily, stala se tato stěžejní jistota („*tekutou*“) hypotézou a v moment, kdy první lidé dosáhli měsíčního povrchu, přišla i o svůj statut hypotézy obdobně, jako předtím přestala být normou – byla vyřazena (OC §210). Tyto transformace, zvážíme-li všechny související aspekty, považoval za problematické i sám Wittgenstein, ačkoli nutnost transformací vyžaduje. Avšak vylučuje *libovolné*

transformace, tj. *ne* každá zkušenostní věta se může stát postulátem a následně normou deskripce (OC §§321, 60).

Zkušenostní věty v tomto smyslu můžeme od pravidel odlišit právě jejich statutem v rámci řečových her a tedy v rámci jejich funkčnosti. Pravidlo, byť jako empirická věta vypadá a přesto že má *aposteriorní* původ (tj. v nějakém faktu), má funkci pevného základu, který nám dává rámec pro smysluplnost našich výroků, jakoby do nás bylo „vtlučeno jako hřebíky“ či „zapuštěno do podkladu“ – Wittgenstein užívá termínů jako „podmíněno“ (*conditioned*; OC §617), „spolknutí“ (*swallowing*; OC §143) nebo „ztuhnuto“ (*hardened*; OC §96) – jeho neustálým opakováním, osvědčenou aplikací, jak jsme jej přijali v rámci tréninku a učení se řečovým hrám; to ukazuje na jejich *non*-epistémický charakter. Je neodmyslitelnou součástí našeho obrazu světa jakožto norma reprezentace. Zkušenostní věty takovou povahu nemají, jelikož je bez většího *znepokojení* můžeme zpochybnit (OC §357), což poukazuje na jejich specifickou funkci v rámci řečových her, jež je staví mimo objektivní jistoty.

Bylo také řečeno, že stěžeje nemají smysluplnou negaci. To může působit zmatečně, pokud si uvědomíme, že zde udáváme příklad „*Člověk nemůže chodit po Měsíci*“, přitom ale udáváme kontradiktorní tvrzení opět jako stěžej; Wittgenstein také mluví o ploché (OC §85) a kulaté Zemi (OC §§291, 299, 147). Bylo ale také řečeno, že negace v tomto kontextu neznámá to, co nacházíme v učebnicích logiky,⁹⁹⁾ jelikož stěžejní jistota není výrok, teze ani věta, ale jistota vyjádřitelná v podobě stěžejní *pseudo*-věty, kterou jedinečně můžeme negovat. Nakolik má stěžej charakter nevyslovitelnosti, který je typický pro gramatická pravidla obecně, a patří k základům našich řečových her, vytvoření kontradiktorní věty by ji z těchto základů jazyka vytrhával, přičemž by nezůstalo jen u jedné stěžeje, kterou bychom museli při její (vážně míněné, nikoli cvičné ve smyslu různých funkcí v řečových hrách) negaci vyvrátit. Dochází-li k opuštění některé stěžeje, je třeba si uvědomit, že ať už na její místo přijmeme jinou stěžej či žádnou, nedochází tím automaticky k přijetí kontradiktorní teze jakožto nové stěžeje, nakolik jsou stěžeje *jednoduše přijímány jako samozřejmost, které nikdy nezpochybníme, a dokonce snad nikdy ani nevyslovíme* (OC §87) a *„pokud se někdy vůbec vysloví, jsou mimo jakoukoli pochybnost – jsou mimo směr, jímž se naše zkoumání pohybuje“* (OC §88), tj. stěžeje nejsou teze, tudíž u nich není negace smysluplně možná; principy jejich vzájemného propojení nejsou racionální, tudíž nevyvozujeme z jedné na druhou, abychom

99) ALFRED TARSKI – *Úvod do logiky*; II – Výrokový kalkul; kap. 7 – Výrokový kalkul; negace výroku, konjunkce a disjunkce výroku (s. 34-35)

se ujistili, že platí, abychom je až následně přijali do našeho obrazu světa (OC §§287, 284).

Na lokálních stěžích se nejlépe můžeme poučit o *proměnnosti stěží*¹⁰⁰⁾ obecně, i když na jejich proměnnost jsme poukázali jak obecně, tak hlavně v souvislosti s lingvistickými a některými osobními stěží. Náš obraz světa se zakládá na tom, co se učíme, tudíž jsme o jeho správnosti skálopevně přesvědčeni (OC §286). I když se mýlíme v tom, co víme, nebrání nám to říci *„Jsem si jistý, že se v zde nemohu mýlit“* (OC §663), nakolik to řečovým hrám na smysluplnosti nijak neubírá (OC §596) – že některé naše výpovědi nemohou být nepravdivé k nim jednoduše patří (*a lot of our statements [are] incapable of falsehood*; OC §436). Změní-li se pevný základ našeho obrazu světa, většinou jde o téměř nepozorovatelnou změnu (tj. částečnou v jistém ohledu) oproti těm, jež patří k „tekuté“ a „fluktuující“ části gramatiky (OC §99). Tyto změny nevytváří prázdná místa v našem obrazu světa, nezapřičiňují trhliny v „koberci života“, jakkoli takto mohou působit v rámci vědeckých a sociálních kruhů, tudíž opuštění některých stěží nesvrhne veškeré naše uvažování, vědění a objektivní jistoty v chaos. Jednoduše patří ke stěžijním jistotám, že se mění, čímž opět odkazujeme k arbitrarnosti a autonomnosti gramatiky (OC §§277, 278, 281, 282, 299). V rámci osvojené praxe, ale k takovým změnám nedochází skokově, navíc se netýkají celého obrazu světa, ale jen části, k tomu postupným, neracionálním asimilováním určité změny do pravidel řečových her.

4.7.4 Universální stěže: nerevidovatelné jistoty

Jsou-li *některé* osobní a lokální stěže proměnitelné, jsou-li *všechny* lingvistické stěže ze své povahy nahraditelné, na opačném pólu od nich stojí *universální* či *obecné* stěže¹⁰¹⁾ (*universal* – OC §440), jichž se vzdát nemůžeme: *„Země existuje“* (OC §209), *„Fyzikální předměty existují“* (OC §§35-6), *„Předměty systematicky nemizí, když se na ně nedíváme“* (OC §234) apod. (OC §§274, 513, 159). Opuštění těchto jistot by strhlo všechno naše uvažování s sebou (OC §419) a znamenalo by naprostý kolaps našeho obrazu světa. Ohraničují náš obecný rámec smysluplnosti a pro většinu (normálních) lidí je nepředstavitelné, že by se jich museli vzdát.

Wittgenstein vysvětluje tuto fundamentální povahu pomocí analogie

100) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty*; kap. 7 – *Local and Universal Hinges*; *The mutability of some hinges* (s. 145 – 147) a dále pozn. 4 (s. 226)

101) *Ibid.* (s. 101 – 104; 147 – 156)

s matematickými větami (výše probírané v rámci lingvistických stěžejí), či správněji *jistotami*, v pasáži OC §§651 – 657, která se mi zdá pro naše účely nejnázornější. Svoji úvahu začíná u matematické jistoty $12 \times 12 = 144$, v níž se „nemůžeme mýlit“, nakolik matematickým větám bývá „*jakoby oficiálně udílen punc nepopíratelnosti*. Tzn.: „*Diskutujte o jiných věcech; toto je pevné, toto je pant, kolem nějž se váš spor může otáčet*.““ Matematické jistoty ovšem nelze stavět do protikladu k nejistotě, kterou nacházíme u zkušenostních vět – pro matematické i ostatní jistoty totiž platí, že jejich fundamentální charakter se zakládá na jejich osvědčení v rámci jednání a praxe, tj. v řadě aktů, které nejsou nijak osvobozeny od omylů různé povahy (zapomínání, přehlédnutí, klamu). Tudíž nelze ani prorokovat, že se některé z fundamentálních jistot nikdy nezmění – a to včetně našeho náhledu na správnost aritmetiky. To ovšem nijak neospravedlňuje případné pochybnosti o našich současných stěžejních jistotách. Pokud tedy nepochybujeme o matematické větě $12 \times 12 = 144$, absenci pochybností, resp. punc objektivní jistoty musíme přiznat i jiným větám, které vyjadřují naši nezpochybnitelnou jistotu. A obráceně – jestliže můžeme pochybovat o objektivních jistotách, musíme stejně pochybovat i o matematických jistotách. Z toho vyplývá, že v povaze objektivních jistot je jistá rozrůzněnost, jež je zachycená v petrefaktech, tj. jakýchsi fosilizovaných jistotách (a příkladem petrefaktů jsou právě matematické jistoty). Tyto fosilní jistoty stejně jako ostatní objektivní jistoty považujeme za *nezvratné*: evidence, jež mluví pro ně, je *absolutní*, což znamená, že je nepodrobujeme žádné opačné evidenci (vylučujeme jakoukoli možnost prostoru, kde by mohlo dojít k omylu); nemusíme je ověřovat, jako to děláme v případech, které nejsou součástí fundamentu životních forem. Fundamentální charakter objektivní jistoty – či objektivních jistot – se tak nachází v samotné životní formě řečové hry:¹⁰²⁾ a pokud zde budu pochybovat, znamená to, že danou hru hraji *nesprávně* (*wrong*; OC §662).

Nerevidovatelnost objektivní jistoty je tedy třeba nahlížet jako nemožnost zvrácení všech jistot najednou v jediný okamžik, nakolik některé jistoty jsou v rámci jazyka „nehybné“ (*immovable*), neměnné (*subject to no alteration*). Možnost jejich postupného nahrazování v rámci obměny životních forem patří k povaze jazyka, ale změny v jeho samotném fundamentu jsou velice pozvolné a většinou sotva patrné, jak bylo ukázáno výše. Stěžeje naší víry stojí zcela pevně, přestože jsou nepodložené (*ungrounded*) – ony samy jsou tím podkladem (OC §512).¹⁰³⁾

102) JAMES HILL – *Scepticism and Wittgenstein's On Certainty*, in: Studie k filosofii L. Wittgensteina (eds. L. Dostálová, R. Schuster), Filosofický časopis, Mimořádné číslo 2 (2010/8), s. 16

103) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty*; kap. 7 – *Local and Universal Hinges; The mutability of some hinges*. (s. 147)

5 Metafyzika pozdního Wittgensteina

The difficulty is to realize the groundlessness of our believing.

OC §166

Wittgensteinův přístup k pojetí jazyka a metody filosofie prodělaly během jeho života nejednu změnu, jak jsem se snažil ukázat na základních tematických aspektech výše probíraných děl, jež nám snad odhalilo základní (gramatická) pravidla jeho pojetí jazyka. Nyní je třeba shrnout toto zkoumání, aby bylo možné vyvodit důsledky, jež z jednotlivých detailů jeho děl plynou, a aby bylo možné odpovědět na otázku, která stála v základu této práce a týká se metafyzických konotací Wittgensteinova díla. Detaily, na něž bylo upozorněno, totiž mnohdy působí velice rozmanitým dojmem, nakolik odráží tři rozdílné fáze vývoje a v jistém ohledu reprezentují zásadní metafyzickou dichotomii.

Východním bodem byl *Traktát*, tj. dílo silně ovlivněné pozitivismem 19. století předkládající pojetí vztahu jazyka a světa ve formě logiky zrcadlící strukturu světa poukazující na čistý realismus: to, že je jazyk spojený se světem, se potvrzuje aplikací logiky, což se ukazuje v tom, co říkáme o světě.¹⁰⁴⁾ Spojení logiky se světem bylo ale explicitně nevyjádřitelné, pouze se ukazovalo, což ústí do metafyzické a epistemologické pozice, kterou Hacker nazývá transcendentálním idealismem (viz „solipsismus“ – TLP 5.6 – 5.641), aniž by bylo možné říci, ani zda jde o klasický realismus v jeho pojetí sémantiky, nebo empirický realismus; přičemž pouze v rámci tradiční opozice realismu vůči nominalismu je možné jednoznačně autorovi *Traktátu* přiřknout pozici (sémantického) realisty.¹⁰⁵⁾

V následujícím období jeho návratu k filosofii jsme viděli, že zavrhnul některé prvky *Traktátu*, tedy hlavně ty pozitivistické, ale také i zmíněný postoj o správnosti solipsismu (jehož „správný“ postoj nelze vyslovit); význam věty již nebyl závislý na izomorficky seskupených atomických prvcích, ale na relaci věty s jinými větami v rámci určitého systému vět, proto se zdá být na místě tvrzení, že Wittgenstein opouští realistický

104) H. O. MOUNCE – *Wittgenstein and Classical Realism*, in: *Readings of Wittgenstein's On Certainty* (ed. D. Moyal-Sharrock a W. B. Brenner), Part II – *The Transcendental Reading* (s. 111)

105) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. XI – *Criteria, Realism, and Anti-realism* (s. 325)

postoj v pojetí významu a stává se *anti-realistou*.¹⁰⁶⁾ Z prosazované metody verifikace ve „středním“ období, jež lze vykládat také jako to, skrze co se pojil jazyk ke světu, lze obdobně usuzovat, že by snad měl být Wittgenstein zastáncem *relativismu* (resp. jistého druhu anti-realista): jazyk operuje s pluralitou větných systémů, které jsou na sobě navzájem nezávislé; každá věta získává svůj smysl z relací k ostatním větám v daném systému, takže musíme uchopit celý daný systém, abychom mohli jakoukoli z nich pochopit. Uchopení systému a znalost významu slov ale znamená, že musíme vědět, co jim odpovídá ve světě – a k tomu slouží právě metoda verifikace, která nám ukazuje, jak vystavěná syntax určitého systému vět funguje ve světě, přičemž různé větné systémy mají různé metody verifikace. Nakolik ale máme různé větné systémy vyžadující různé metody jejich spojení se světem, žádná z těchto metod nemůže být pevně daná, takže jsou všechny arbitrární.¹⁰⁷⁾ Tedy musíme předem vědět (někdo nám to musí říct), jak se užívá jistých termínů, ještě než je budeme moci prvně použít.

Taková interpretace se ale zakládá na zavádějícím pojetí verifikace: ve skutečnosti totiž jen druhotný fenomén, který nemůže sám o sobě vysvětlit vztahy jazyka a světa. Jelikož jakákoli definice předpokládá slova, která již mají své užití, při pečlivé úvaze o daných slovech dojdeme podobně jako Wittgenstein v pozdním období k tomu, že jejich smysl tkví právě v jejich užití. Způsob užití jako jeden z primárních pramenů smyslu slov a vět, který staví slova do pozice nástrojů, které jsou určené především naším jednáním, nikoli jazykem, byť ten obsahuje mnoho implicitních gramatických pravidel, kterými se musíme řídit, abychom se vyjadřovali smysluplně, nás vrací blíže realistickému postoji.

Anti-fundamentalistický postoj se lze pokusit Wittgensteinovi v jistém ohledu připsat: v rámci jeho pozdního pojetí gramatiky již bylo výše mnohokrát zmíněno arbitrární a autonomní pojetí různých aspektů jazyka, jež by tento názor mohlo podporovat. Je ovšem nutné se vyvarovat omylu a neoznačovat Wittgensteinovu pozdní filosofii za anti-realismus:¹⁰⁸⁾ napříč filosofickým dílem Wittgensteina smysl jazyka a jeho vztah ke světu je pojímán stále stejným způsobem – on totiž neopouští *Traktátové* pojetí jazyka z důvodu, že by jej se světem „spojil“ nesprávně, ale protože tehdy nesprávně pojal celý

106) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. XI – *Criteria, Realism, and Anti-realism* (s. 323)

107) H. O. MOUNCE – *Wittgenstein and Classical Realism*, in: *Readings of Wittgenstein's On Certainty* (ed. D. Moyal-Sharrock a W. B. Brenner), Part II – *The Transcendental Reading* (s. 113)

108) Hacker ve snaze o vysvětlení svého názoru na to, proč Wittgenstein není anti-realista, jak se sám dříve (mylně) domníval, uvádí: „Můžeme se pít po tom, jak je možné namočit Wittgensteinovu filosofii do víru filosofické teoretizace pochybného smyslu [miněno do anti-realismu]. Jediná odpověď, kterou mohu dát, je: anachronní čtením, výběrem hrstky poznámek vytržených z kontextu, vytrvalou desinterpretací ve snaze o vtěsnání Wittgensteinových myšlenek do předpřipravených škatulek, které reprezentují jen a pouze naši zavádějící koncepty.“ (má parafráze). P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. XI – *Criteria, Realism, and Anti-realism* (s. 324)

tento vztah.¹⁰⁹⁾ Bylo řečeno, že ostenzivní definice zůstává v jazyce, že vysvětlení ukázáním není možné použít jako něco, co připojí jazyk ke světu, jelikož celý její smysl tkví v dané jazykové hře. Je to ale právě životní forma této řečové hry, která nám říká, co ostenzivní definice je a jak se užívá. Bez patřičných okolností, tj. bez života v rámci světa a lidí, kteří danou hru hrají, nebude žádná hra. Obdobně představa, že by řečové hry nebyly ve světě ale jen v jazyce, je zavádějící – kde jinde je jazyk, než ve světě, než v našem jednání, lidské interakci, tudíž v jeho praktickém užití. Stěžejní jistoty jsou napojené na naši biologickou životní formu a na naši praxi, i když ne racionálně. Rámec smysluplnosti jazyka je odrazem reality a pravidel, náhodnosti a nutnosti;¹¹⁰⁾ mluvit o jazyce znamená mluvit o světě a naopak. Jsou-li nějak ‚spojené‘, pak jediné interně.¹¹¹⁾ Ostenzivní definici jakožto řečovou hru užijeme tehdy, když ten, s kým ji hrajeme, dokáže ve světě rozpoznat takové okolnosti, které mu dovolí ji začlenit do své životní formy. Tudíž je to právě jednání nahlížené prizmatem životních forem (tj. užitých řečových her), které je předpokladem jazykové interakce.

You must bear in mind that the language-game is so to say something unpredictable. I mean: it is not based on grounds. It is not reasonable (or unreasonable).

It is there – like our life.

OC §559

Stejný princip sledujeme také u stěžejních vět, kde nejde primárně o jejich rozumové zdůvodnění, ale jednání z něhož naše jistota vychází. Jakékoli zdůvodnění ‚vyrůstá‘ (tudíž je až následné) z našich ‚primitivních reakcí‘, u nichž jazyk nepotřebujeme – na čemž se ukazuje jako nesmyslné pojetí Wittgensteinova postoje (tj. jakožto anti-realisty), které by jakýkoli řád do světa vkládalo jen a pouze z nás. Učíme-li se nějakému slovu, učíme se zároveň způsobu jeho užití za určitých okolností. Výsledkem takového procesu je naučení se následování pravidla – což je něco *obecného*, přesto pro nás jen

109) H. O. MOUNCE – *Wittgenstein and Classical Realism*, in: *Readings of Wittgenstein's On Certainty* (ed. D. Moyal-Sharrock a W. B. Brenner), Part II – *The Transcendental Reading* (s. 112)

110) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty*; kap. 7 – *Local and Universal Hinges; Logical necessity: a toehold, not a skyhook* (s. 154)

111) WILLIAM H. BRENNER – *Wittgenstein's 'Kantian Solution'*; in: *Readings of Wittgenstein's On Certainty* (ed. D. Moyal-Sharrock a W. B. Brenner), Part II – *The Transcendental Reading* (s. 123)

obtížně nebo zcela nepřístupné jeho artikulaci do explicitní podoby.¹¹²⁾ Možné protipříklady byly ukázány jakožto stěžejní věty, o nichž bylo také řečeno, že jde o formulaci něčeho, co v podobě objektivní jistoty nevyžaduje víc než naše jednání, přičemž výsledkem formulování jistoty do věty obvykle vzniká nelegitimní *pseudo*-věta, nakolik se snaží zachytit obecné gramatické pravidlo. Logický řád tak nemůžeme do světa ustanovit, pokud již naše vztahování se ke světu není určitým způsobem dáno – tj. obdobně jako s významem slova, který nám musí být předem vysvětlen, náš vztah ke světu již musí být předem určen. Jazyk, náš lidský jazyk (nikoli jazyk všech možných světů) takto předpokládá svět jakožto místo, jedině v němž nabývá své podoby životní formy.¹¹³⁾

Jistě lze vést argumentaci ohledně Wittgensteinova filosofického postoje také tak, že jakékoli snahy o zařazení jeho filosofie s ohledem na postoj k realitě do jedné či druhé teoretické kategorie se ukážou jako marné. Odráží se to v mnoha jeho způsobech zkoumání a užitých metodách, kdy vidíme, že dochází k zamlžení rozdílu mezi subjektem a objektem v rámci gramatických pravidel: na jedné straně mohou objekty působit jako normy reprezentace, na druhé jsou ale tyto normy součástí kulturních konvencí spojených s formami života daného jazyka. Učíme se, jak v jazyce pojímat věci a nikoli jak by se měly pojímat, nakolik se životní forma nijak neliší od reality, nelze je od sebe oddělit: gramatika se má k faktu (světu věcí ve světě) jako metoda měření k výsledku měření, přičemž skupina vzájemně příbuzných vět v rámci aktivity ‚měření délký‘ je částí mnohem větší skupiny ‚měření‘, tato zase ještě větší skupiny ‚porovnávání‘ atd.¹¹⁴⁾ Pravidla reprezentace se neodvíjí ve vakuu, ale záleží od toho, jak věci jsou – ale nejde o nezpochybnitelný, jediný a dokonalý model.¹¹⁵⁾ Takto během našeho variabilního procesu učení poznáváme množství různých typů ‚objektů‘ (délek, objemu, světlosti, času, místa, intenzity atd.) a ‚dimenzí‘ nebo ‚prostorů reality‘ (fyzické, psychologické, morální atd.), přičemž různé řečové hry nám dovolují zkušenostně zažít rozličné ‚objekty‘ jakožto náležící do různých ‚prostorů reality‘.¹¹⁶⁾

112) H. O. Mounce – *Wittgenstein and Classical Realism*, in: *Readings of Wittgenstein's On Certainty* (ed. D. Moyal-Sharrock a W. B. Brenner), *Part II – The Transcendental Reading* (s. 115)

113) Danièle Moyal-Sharrock – *Understanding Wittgenstein's On Certainty*; kap. 7 – *Local and Universal Hinges*; Logical necessity: a toehold, not a skyhook (s. 155)

114) William H. Brenner – Wittgenstein's 'Kantian Solution'; in: *Readings of Wittgenstein's On Certainty* (ed. D. Moyal-Sharrock a W. B. Brenner), *Part II – The Transcendental Reading* (s. 126)

115) Judith Genova – *Wittgenstein: a way of seeing; Part One: A Way of Seeing* (s. 36)

116) William H. Brenner – Wittgenstein's 'Kantian Solution'; in: *Readings of Wittgenstein's On Certainty* (ed. D. Moyal-Sharrock a W. B. Brenner), *Part II – The Transcendental Reading* (s. 126)

We feel as if we had to see right into phenomena: yet our investigation is directed not towards phenomena, but rather, as one might say, towards the 'possibilities' of phenomena. What that means is that we call to mind the kinds of statement that we make about phenomena. ... Our inquiry is therefore a grammatical one.

PI §90

Můžeme sledovat vývoj jeho pojetí jazyka – od logiky jakožto křišťálově čistého, ideálního jazyka odrážející ‚esenci‘ světa, přes uchopení jazyka jako kalkulu, až k ustálení v konceptu řečových her v rámci praxe životních forem jazyka. Pravidla jazyka, potažmo myšlení, byla vždy ústředním tématem – od akcentace logické syntaxe v raném období k přechodu na organický koncept gramatických pravidel v pozdním. Spis *O jistotě* tyto snahy završuje a ukazuje, jak Wittgenstein chápal implicitní gramatická pravidla, totiž v podobě objektivní jistoty, jež vychází z povahy jazyka jako autonomního, proto arbitrárního. Autonomní charakter přitom v raném období přisuzoval právě ideálnímu jazyku logiky. Obdobně v tématu filosofie, jak jej předkládá Wittgenstein, můžeme zaznamenat řadu shodných rysů, jež měla být vždy aktivitou projasnění s terapeutickými cíli, tj. metodou odstranění filosofických iluzí, byť došlo ke změně postoje ohledně logické analýzy jakožto nástroje filosofie.

Přihlédneme-li k těmto tematickým liniím, jež probíhají celým Wittgensteinovým dílem, jen povrchně, můžeme nabýt mylného přesvědčení, že jeho spisy z pozdního období lze vlastně chápat jako jakousi ‚metafyziku života‘: že logické prostory byly pouze technicky nahrazeny gramatickými prostory, že životní forma jazyka je jen jiný výraz pro mystické spojení jazyka se světem; obdobně bychom pak také mohli nahlížet na objektivní jistoty a stěžeje jako na jisté ontologické prostory zrcadlící se v gramatice jazyka a představovat si, že do sebe zapadají jako barevná sklíčka v obrazcích kaleidoskopu, přičemž bílé světlo – jednání – musí procházet celým obrazcem, aby byl obrazec viditelný... Pak se ale musíme zeptat: je tento kaleidoskopický obraz popisující v analogii koncepci gramatických prostor v rámci metafyziky života jakkoli osvětlující a přínosný pro pochopení toho, co je Wittgensteinovou intencí? Odpovědi také musí být, že není; tudíž *věty, které nás nevedou dál a ke kterým se jakoby uhranutí stále vracíme, tedy (z filosofického jazyka) vymýlíme* (OC §§31, 33).

Obdobně se můžeme přít o to, zda bylo Wittgensteinovo pojetí sémantiky realistické nebo anti-realistické a můžeme najít podklady pro jeden i druhý postoj.¹¹⁷⁾ Z toho bychom následně vyvozovali, jak je jazyk podle Wittgensteina spojený se světem, přičemž ve většině interpretací bude hrát prim jednání, tj. způsob užití jazyka. Nezdá se mi ale, že by to vneslo více zřejmosti do Wittgensteinových spisů, jen to upřednostní jeden způsob interpretace před jiným – ale stále téhož, tj. týchž pravidel gramatiky; zkoumáme stále tytéž shody forem života zakládající objektivitu,¹¹⁸⁾ které (samozřejmě) lze dodatečně vtěsnat do teoretických kategorií. Hacker se staví na podobnou pozici jako Genova, tj. že celým smyslem této diskuse je demonstrovat nevhodnost dichotomie realista vs. anti-realista při snaze o charakteristiku Wittgensteinovy filosofie a mj. na příkladu ze spisu *O jistotě* §655 se snaží podložit své přesvědčení, že Wittgenstein nesklouzává ani na jednu stranu v rámci filosofické teorie, tj. nekloní se ani k anti-realismu či intuicionismu, ani k realismu, ať už jakéhokoli druhu.¹¹⁹⁾

Je samozřejmě také otázkou, zda předložená interpretace různých aspektů objektivní jistoty není něco, co je nadbytečně vloženo tam, kde je význačným rysem maximální primitivnost a jednoduchost v rámci své gramatické funkce. Ať už bude odpověď jakákoli, je třeba vidět, že provedeným zkoumáním spisu *O jistotě* bylo docíleno jiného, totiž jasného ukázání, že skutečné metafyzické ambice (o ontologických ani nemluvě) jeho dílo nemá, ať už půjdeme jakkoli hluboko *za* daný text. Je pravdou, že se opět objevuje téma nevyřčeného a neartikulovaného, které jsme sledovali v *Traktátu*, kde se nám předkládalo něco ‚mystického‘, čímž se otevíral prostor pro různorodé uchopení jeho myšlenek. Nevyslovitelnost již ale nepoukazuje na onen záhadný, skrytý princip sémantického spojení jazyka se světem, nemluví se zde totiž o nemožnosti vyslovení, ale o nadbytečnosti takové artikulace tím, že se v souladu s jeho filosofickou metodou probírají případy, kdy smysl má a kdy ne.

Vše, co nás filosoficky může zajímat, je podle Wittgensteina vždy přístupné našemu zkoumání: otevřeně to leží před námi (PI §92). Otázka ‚spojení‘ jazyka se světem a vývoj jeho postoje k ní byla probrána ve II. části této práce, snad tato poslední kapitola vnesla větší projasnění mé interpretace Wittgensteinových postojů, jež jsem se snažil

117) H. O. MOUNCE – *Wittgenstein and Classical Realism*, in: *Readings of Wittgenstein's On Certainty* (ed. D. Moyal-Sharrock a W. B. Brenner), Part II – *The Transcendental Reading* (s. 103 – 121)

118) DANIELE MOYAL-SHARROCK – *Understanding Wittgenstein's On Certainty*; kap. 7 – *Local and Universal Hinges; Objectivism without absolutism* (s. 152 – 156)

119) Tomuto prohlášení předchází podrobný rozbor pojmu kritéria (*criteria*); já se snažím tuto pozici doložit výzkumem gramatických pravidel. P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein (revised edition)*; kap. XI – *Criteria, Realism, and Anti-realism* (s. 333)

zdůraznit vždy na patřičných místech; ve spisu *O jistotě* nenacházím textovou evidenci, jež by zcela jasně doložila výraznější změnu jeho postoje oproti *Filosofickým zkoumáním*, jež by nás jasně přivedla k odpovědi na to, zda je jím prosazované sémantika realistická či jakákoli jiná, jelikož nikdy ve svém díle neformuloval explicitní ‚teorii významu‘ a ani se o to nikdy nesnažil. Máme-li se explicitně přiklonit na jednu ze stran, pak k umírněnému realismu v otázce sémantiky, jež ale neopomine autonomní charakter jazyka a arbitrárnost gramatických pravidel. Raději bych ale takto k Wittgensteinovým textům vůbec nepřistupoval a kladl konkrétní otázky, nikoli to obecné. A tedy uzavírám s tím, že jakákoli ontologie vystavěná na Wittgensteinových textech může být jen pseudo-metafyzickým cvičením postavenou na trivialitách gramatiky jazyka, závěry z ní jsou tudíž filosofickou iluzí.¹²⁰⁾ Metafyziku, před níž ve svých dílech ‚varoval‘ a kterou považoval v lepším případě za gramatická trivia, většinou označoval jako ‚nesmysly‘ (*nonsense*). V tomto smyslu je vypovídající následující citát, jehož smysl v komprimované podobě výzvy ‚návratu slov z metafyzického do každodenního užití‘ najdeme o několik paragrafů dále:¹²¹⁾ ‚Když filosofové užívají slov ve snaze uchopit esenci věci, měli by se sami sebe ptát: bylo vůbec někdy toto slovo skutečně užito tímto způsobem v jazykové hře, kde jediné je ve svém přirozeném prostředí?‘ (má parafráze, PI §116).

Thinking is surrounded by a nimbus. — Its essence, logic, presents an order: namely, the a priori order of the world; that is, the order of possibilities, which the world and thinking must have in common. But this order, it seems, must be utterly simple. It is prior to all experience,

must run through all experience; no empirical cloudiness or uncertainty may attach to it. — It must rather be of the purest crystal. But this crystal does not appear as an abstraction, but as something concrete, indeed, as the most concrete, as it were the hardest thing there is (Tractatus Logico-Philosophicus 5.5563).

We are under the illusion that what is peculiar, profound and essential to us in our investigation resides in its trying to grasp the incomparable essence of language. That is, the order existing between the concepts of proposition, word, inference, truth, experience, and so forth. This order is a super-order between a so to speak a super-concepts. Whereas, in fact, if the words “language”, “experience”, “world” have a use, it must be as humble a one as that of the words “table”, “lamp”, “door”.

PI §97

120) P. M. S. HACKER – *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein* (revised edition); kap. XI – *Criteria, Realism, and Anti-realism* (s. 335)

121) WILLIAM H. BRENNER – Wittgenstein’s ‘Kantian Solution’; in: *Readings of Wittgenstein’s On Certainty* (ed. D. Moyal-Sharrock a W. B. Brenner), Part II – *The Transcendental Reading* (s. 137 – 139)

6 Závěr

Právě předložená interpretace zásadních Wittgensteinových spisů měla za cíl vyjasnění dílčích aspektů jeho díla s důrazem na témata jazyka a filosofie. Vysledování možností interpretace Wittgensteinova postoje v rámci klasických teoretických kategorií ukázalo na základě rozboru pojetí jazyka a jeho aplikování v rámci filosofie na skutečnost, že běžné filosofické kategorie nejsou vůči Wittgensteinově pozici zcela kompatibilní, tudíž navrhuji umírněné realistické chápání jeho sémantiky při neopomenutí pragmatického přesahu v non-strukturalistickém pojetí. Sledováním hlavních Wittgensteinových myšlenek a metod jejich předložení od raného po pozdní období nám umožnilo eliminovat ty interpretace, jež by se snažily vkládat do Wittgensteinových postojů něco, co je jim bytostně cizí – tím myslím především ontologické konotace, jež se vázaly na *Traktát*. Bylo ukázáno, že tyto konotace nelze smysluplně doložit ve zkoumaných textech, jakkoli je v jeho díle jinak zcela patrná návaznost v tom, jak k jednotlivým tématům přistupoval.

7 Seznam použité literatury:

BERAN, Ondřej – *Wittgensteinovy úvahy o barvách*, in: Ludwig Wittgenstein – *Poznámky o barvách*. Praha, Filosofia, 2010. ISBN: 978-80-7007-323-0

BERAN, Ondřej – „Střední“ Wittgenstein: Cesta k fenomenologii a zase zpátky. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013. ISBN: 978-80-7465-066-6

BRENNER, William H. – *Wittgenstein's 'Kantian Solution'*; in: *Readings of Wittgenstein's On Certainty* (ed. D. Moyal-Sharrock a W. B. Brenner). Hampshire / New York: Palgrave Macmillan, 2007. ISBN 978-0-2305-3552-7

BRICE, Robert Greenleaf – *Exploring Certainty: Wittgenstein and Wide Fields of Thought*. Lexington Books, 2014 (elektronická verze). ISBN: 9780739175675

COOK, John W. – *Wittgenstein's Metaphysics*. Cambridge, Cambridge University Press, 1994. ISBN-13: 978-0521460194

GENOVA, Judith – *Wittgenstein: a way of seeing*. New York / London, Routledge, 1995. ISBN-13: 978-0415910637

GRAESER, Andreas – *Řecká filosofie klasického období*; Dějiny filosofie, svazek 2. Praha: OIKOYMENH, 2000; překlad Miroslav Petříček. ISBN: 80-7298-019-X

HACKER, Peter Michael Stephan – *Insight And Illusion: Themes in Phil Wittgenstein (Wittgenstein Studies)*. Bristol, Thoemmes Press, 1997. ISBN: 1-85506-537-1

HILL, James – *Scepticism and Wittgenstein's On Certainty*; in: Studie k filosofii L. Wittgensteina (eds. L. Dostálová, R. Schuster), Filosofický časopis Filosofia, Mimořádné číslo 2 (2010/8). Praha: Filosofický časopis Filosofia, 2010. ISBN: 978-80-7007-339-1

HINTIKKA, Merrill B. and HINTIKKA J. Jaakko – *Investigating Wittgenstein*. Oxford: Blackwell Publishers, 1986. ISBN-13: 978-0631141792

HUBÍK, Stanislav – *Jazyk a metafyzika*, Kritika Wittgensteinovy filosofie. Praha, Academia, 1983. Československá Akademie Věd: Sekce jazyka a literatury

CHILD, William – *Wittgenstein*. New York / London: Routledge, 2011, ISBN 13: 978-0-415-31205-9

KENNY, Anthony John Patrick – *Wittgenstein* (revised edition). Oxford: Blackwell Publishing, 2006. ISBN-13: 978-1-4051-3655-6

MOYAL-SHARROCK, Danièle – *Understanding Wittgenstein's On Certainty*. Hampshire / New York: Palgrave Macmillan, 2007. ISBN-13: 978-0230535534

MOUNCE, H. O. – *Wittgenstein and Classical Realism*; in: *Readings of Wittgenstein's On Certainty* (ed. D. Moyal-Sharrock a W. B. Brenner). Hampshire / New York: Palgrave Macmillan, 2007. ISBN 978-0-2305-3552-7

POTTER, Michael – *Wittgenstein's Notes on Logic*. Oxford, Oxford University Press, 2011. ISBN: 978-0-19-921583-6

PRITCHARD, Duncan – *Radical Scepticism, Epistemological Externalism, and „Hinge“ Propositions*; in: *Wittgenstein-Jahrbuch 2001/2002*, (ed.) D. Salehi, 97-122. Peter Lang, 2001, http://www.academia.edu/2992331/RADICAL_SCEPTICISM_EPISTEMOLOGICAL_EXTERNALISM_AND_HINGE_PROPOSITIONS

TARSKI, Alfred – *Úvod do logiky a metodologie deduktivních věd*. Praha: Academia, 1966.

WITTGENSTEIN, Ludwig

- *Modrá a hnědá kniha*; překlad P. Gombíček. Praha: Filosofia, 2006. ISBN: 80-7007-237-7
- *Filosofická zkoumání*; překlad Jiří Pechar, 1993 Filosofický ústav AV ČR, ISBN 80-7007-040-4
- *Notebooks*, 1914 – 1916; překlad G. E. M. Anscombe. New York: Basil Blackwell, 1969 (Harper Torchbook). ISBN: nemá
- *Philosophical Grammar*; Oxford: Blackwell Publishing, 2004. ISBN: 0-631-11891-8
- *Philosophische Untersuchungen / Philosophical investigations*; translated by G.E.M. Anscombe, P.M.S. Hacker, and Joachim Schulte. — Rev. 4th ed. / by P.M.S. Hacker and Joachim Schulte. Singapor: Blackwell Publishing, 2009 (eBook). ISBN 978-1-4051-5928-9
- *Philosophical Remarks*; Edited from his posthumous writings by Rush Rhees and translated into English by Raymond Hargreaves and Roger White. Oxford: Blackwell, 1998. ISBN: 0 631 19130 5
- *O jistotě*; Praha: Academia, 2010; edice Europa. ISBN: 978-80-200-1905-9
- *On Certainty*; edited by G. E. M. Anscombe and G. H. von Wright; translated by Denis Paul and G. E. M. Anscombe. Oxford: Basil Blackwell, 1969. 631 12000 9, Library of Congress Catalog, Card No. 69-.2.04.2.8
- *Remarks on the Foundations of Mathematics*; edited by G. H. von Wright, R. Rhees, G. E. M. Anscombe; translated by G. E. M. Anscombe. USA: The M.I.T. press, Paperback Edition, 1967. Library of Congress Catalog Card Number: 67-26366
- *Tractatus Logico-Philosophicus*; překlad P. Gombíček, Praha: OIKOYMENH, 2007. ISBN: 978-80-7298-284-4
- *Tractatus Logico-Philosophicus*; Routledge & Kegan Paul, Taylor & Francis e-Library, 2002. ISBN: 0-203-01034-5

ZÁTKA, Vlastimil – *Wittgensteinova koncepce jazykových her*; in: *Ludwig Wittgenstein – O jistotě*. Praha: Academia, 2010; edice Europa. ISBN: 978-80-200-1905-9

8 Seznam zkratek:

NB	<i>Notebooks, 1914 – 1916</i>
TLP	<i>Tractatus logico-philosophicus</i>
PG	<i>Philosophical Grammar</i>
PR	<i>Philosophical Remarks</i>
BB	<i>Blue and Brown Books</i>
PI	Filosofická zkoumání / <i>Philosophical Investigations</i>
RFM	<i>Remarks on the Foundations of Mathematics</i>
OC	O jistotě / <i>On Certainty</i>

